

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ

ผู้ประสานงานเชิงสังเคราะห์งานวิจัยเกษตรยั่งยืน
ในภาคเหนือตอนบน

โดย

นางสาวอรุณี เวียงแสง

มีนาคม 2548

สัญญาเลขที่ RDC45N0013

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ

ผู้ประสานงานเชิงสังเคราะห์งานวิจัยเกษตรยั่งยืน
ในภาคเหนือตอนบน

ผู้ประสานงาน

นางสาวอรุณี เวียงแสง

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ส่วนที่ 1 รู้จักโครงการและกระบวนการทำงาน	
1.1 รายละเอียดโครงการ	1
1.2 กระบวนการทำงาน	7
ส่วนที่ 2 ผลการสังเคราะห์เกษตรยั่งยืนในระดับภาค ภาคเหนือตอนบน	
2.1 พัฒนาการของเกษตรยั่งยืนในภาคเหนือ	14
2.1.1 ทบทวนความหมายและคุณค่าของเกษตรยั่งยืน	14
2.1.2 พัฒนาการเกษตรยั่งยืนในภาคเหนือ	15
2.1.3 ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันของเครือข่ายเกษตรทางเลือก	20
2.2 ทบทวนลักษณะเฉพาะของการเคลื่อนไหวงานเกษตรยั่งยืน	21
2.3 ภาพรวมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืนภาคเหนือ	24
2.3.1 จำนวนโครงการ	24
2.3.2 ประเด็นวิจัยเกษตรยั่งยืน	25
2.3.3 พื้นที่ดำเนินการวิจัย	27
2.3.4 สรุปภาพรวมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและการจัดการองค์ความรู้	27
2.4 ข้อเสนอของนักวิชาการต่องานวิจัยเกษตรยั่งยืน	30
2.5 องค์ความรู้เกษตรยั่งยืนจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ตัวอย่าง)	33
2.6 สถานการณ์งานวิจัยเกษตรยั่งยืนของภาคส่วนอื่น ๆ	57
ส่วนที่ 3 ผลการสังเคราะห์ระดับจังหวัดแม่ฮ่องสอน	
3.1 ประเมินสถานการณ์ปัญหาและศักยภาพด้านเกษตรยั่งยืน	73
3.2 เครือข่าย/ องค์กร/ แกนนำ ด้านเกษตรยั่งยืน	85
3.3 เป้าหมายและแนวทางการดำเนินงาน	95
3.4 ประมวลข้อเสนอต่อแนวทางการพัฒนาเกษตรยั่งยืน จ.แม่ฮ่องสอน	99

ส่วนที่ 4 ผลการสังเคราะห์ระดับอำเภอชุมพล

4.1 ชุมชนเมืองที่ยังอุดมสมบูรณ์	104
4.2 ทบทวนแนวคิดหลักการเกษตรยั่งยืน	106
4.3 องค์กร/เครือข่ายที่ทำงานด้านเกษตรยั่งยืนในอำเภอชุมพล	107
4.4 ปัจจัยที่เอื้อและขัดขวางการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืนอำเภอชุมพล	114
4.5 วิสัยทัศน์เกษตรยั่งยืนอำเภอชุมพล	116
4.6 กลไกการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืนอำเภอชุมพล	117
4.7 ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน	124
4.8 แนวทางการทำงานในระยะต่อไป	128

ส่วนที่ 5 สรุปและวิเคราะห์ผล

5.1 สรุปผลการดำเนินงาน	133
5.2 การวิเคราะห์ผล	139
5.3 ข้อเสนอแนะ	141

ภาคผนวก

ภาคผนวก 1 การปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนฯ	142
ภาคผนวก 2 กรอบการพิจารณาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของ สกว. “ประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน”	146
ภาคผนวก 3 ตัวอย่างฐานข้อมูลกลุ่ม/ องค์กร/ เครือข่าย	150

บรรณานุกรม

ส่วนที่ 1

รู้จักโครงการและกระบวนการทำงาน

1.1 รายละเอียดของโครงการ

1.1.1 เหตุผลและความสำคัญของโครงการ

โครงการวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืน ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค จนถึงปัจจุบันมี จำนวน 18 โครงการ ทั่วประเทศ โดยมีในภาคเหนือ จำนวน 15 โครงการ ที่เหลือนอกจากนั้นเป็นโครงการจากจังหวัดขอนแก่น 2 โครงการ และชุมพร อีก 1 โครงการ ซึ่งนับว่ามีจำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่การเกษตรของประเทศ อีกทั้งยังกระจุกกระจายอยู่ในชุมชนต่าง ๆ แต่โครงการเหล่านี้ สมควรจะมีการสังเคราะห์ และนำไปใช้ประโยชน์ เพราะจะได้มีข้อมูลประกอบแนวทางในการขับเคลื่อนงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน และกำหนดประเด็นวิจัยในเรื่องนี้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาในระดับภาค ระดับจังหวัด และระดับอำเภอต่อไป

การสังเคราะห์งานวิจัย เพียง 18 เรื่องข้างต้น คงไม่ได้ข้อมูล/ องค์ความรู้มากพอที่จะกำหนดแนวทางการดำเนินงานเพื่อวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรมแบบยั่งยืนได้ ดังนั้น การทบทวน “ทุนเดิม” ที่มีอยู่ ทั้งด้านการวิจัยและการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ รวมถึงการสร้างกลุ่ม/ เครือข่ายที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นเช่นกัน ทั้งนี้จะเป็นการศึกษา ทบทวนจากเอกสารมือสองเป็นหลัก หลังจากนั้นอาจต้องติดต่อโดยตรงกับแหล่งข้อมูล เพื่อเพิ่มเติมข้อมูลให้สมบูรณ์ขึ้น เพราะในช่วงปี 2539-2544 มีการดำเนินการด้านเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับภาคที่นำบันทึกติดตาม โดยอาจแบ่งเป็นช่วงระยะเวลาดังนี้

ในช่วงปี 2539 – 2541 เป็นช่วงที่มีการขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเข้มข้น เป็นปีที่ก่อตั้งสถาบันทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ ภายใต้สังกัดของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งมีการศึกษาวิจัยเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ ในส่วนสถาบันการศึกษา มีมหาวิทยาลัยพายัพ โดยทีมประสานชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ ได้มีการศึกษาทบทวน “สถานภาพ และแนวทางการวิจัยและพัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ” โดยแบ่งเป็น 5 กรณีศึกษา คือ ภาครัฐ องค์การพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา ภาคธุรกิจการเกษตร และองค์กรผู้บริโภค นอกจากนี้ยังมีกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1 ที่จัดให้มีการสัมมนาผู้เกี่ยวข้องทุกส่วน เพื่อผลักดันแนวคิดเกษตรยั่งยืนสู่การปฏิบัติในปลายปี 2541 จนเกิดเป็นโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนขึ้น ในปี 2542 – 2543

ในช่วงปี 2542-2543 มีโครงการวิจัย โครงการพัฒนา และเครือข่ายเกิดขึ้นหลายโครงการ ที่ได้มีการศึกษา ประเมิน “การดำเนินงานเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ” ไว้หลายรูปแบบ เช่น โครงการวิจัยแนวทางและนโยบายในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน : กรณีศึกษาภาคเหนือ โครงการพัฒนาเกษตร

ยังขึ้น โดยความร่วมมือของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และ DANCED เครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ภาคเหนือตอนบน ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สกว.ภาค ที่มีทั้งข้อมูลและเครือข่ายคนทำงานที่บางโครงการ ยังมีการดำเนินงานอยู่

ในปี 2544 รัฐบาล โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้สนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยทั่วประเทศ โดยอนุมัติงบประมาณแก่โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย มาให้เกษตรกรจัดการเอง จำนวน 633,000,000 ล้านบาท เป็นเวลา 3 ปี (ปี 2544 – 2546) แก่เกษตรกร 19 ภูมิภาค โดยมีเกษตรกรร่วมโครงการจำนวน 7,035 ครัวเรือน พื้นที่ดำเนินการ 27,100 ไร่ ซึ่งในจำนวนนี้เป็นของภาคเหนือ 4 ภูมิภาค ได้แก่ เชียงใหม่-ลำพูน น่าน พะเยา และ คณ. เกษตรกรร่วมโครงการจำนวน 900 ครัวเรือน พื้นที่ดำเนินการ 4,500 ไร่

ข้อมูล/ องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น จากการดำเนินงานโครงการต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น สมควรที่จะได้รับการสังเคราะห์ รายงานผล และเผยแพร่ เพื่อให้เห็นความก้าวหน้าของงาน กลุ่มคน เครือข่าย ที่ได้ขยายตัวจากโครงการดังกล่าว ตลอดจนบทเรียน ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของงาน และเกิดการประหยัคทั้งระบบ ไม่มีการซ้ำซ้ำ แต่เป็นการต่อยอดจากฐานงานเดิม เพราะเป็นโครงการได้สิ้นสุดไปแล้วเป็นส่วนใหญ่

จากผลการสนับสนุนงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ในช่วง กว่า 10 ปีที่ผ่านมา ของส่วนต่าง ๆ พบว่า การสร้างเครือข่ายระดับล่างเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะปัญหาด้านเทคนิคการผลิตเพื่อการลดเลิกการใช้สารเคมีเกษตร เพื่อสร้างความมั่นใจแก่เกษตรกร และการปรับแนวคิดหลักการในวิถีการผลิต ยังเป็นสิ่งขัดขวางการขยายตัวของเกษตรกรรมยั่งยืน ดังนั้นการศึกษา ทบทวน เพื่อหาแนวทางการขับเคลื่อนงานในระดับจังหวัดและอำเภอ จึงเป็นสิ่งจำเป็น งานสังเคราะห์นี้ ได้เลือกพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน และอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นกรณีศึกษาควบคู่ไปกับการศึกษาในระดับภาค

1.1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1) เพื่อสังเคราะห์โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ดำเนินการโดย สกว.ภาค ทั้งในแง่ของประเด็นวิจัย ผลการวิจัย และกระบวนการวิจัย

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- รายงานผลการสังเคราะห์ ฯ
- บทความเสนอผลการสังเคราะห์งานวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อเผยแพร่ทางสื่อสิ่งพิมพ์

2) เพื่อทบทวนและประเมินสถานการณ์การขับเคลื่อนงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือตอนบน ทั้งด้านงานวิจัย และงานพัฒนา

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- เอกสารนำเข้าสู่สำหรับเวทีภาคีผู้เกี่ยวข้อง ในประเด็น
 - สถานการณ์ งานวิจัย และงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือตอนบน
 - ฐานข้อมูลด้านหน่วยงาน/ องค์กรที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนงานเกษตรกรรมยั่งยืนภาคเหนือตอนบน
 - นโยบายด้านเกษตรกรรมยั่งยืนระดับประเทศ
- เอกสารสรุป ใน 3 เรื่องข้างต้น

3) เพื่อแสวงหาความร่วมมือจากส่วนต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนงานวิจัย ในภาค เหนือตอนบน

ตัวชี้วัดความสำเร็จ : ได้โครงสร้าง/ กลไก การขับเคลื่อนงาน แผนงาน การประชุมทีมงานอย่างต่อเนื่อง

- 4) เพื่อให้มีแนวทางการดำเนินงานประเด็นเกษตรยั่งยืน และกลไกการจัดการในจังหวัดน่านร่องได้แก่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และอำเภอน่านร่อง 1 อำเภอ คือ อำเภอขุนยวม จ. แม่ฮ่องสอน

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- ได้ทีมงาน/ โครงสร้าง/ กลไกการจัดการ เพื่อขับเคลื่อนงาน/ แผนงานร่วม/ การประชุมทีมงาน/ การดำเนินการ
- เอกสารนำเข้าสู่สำหรับเวทีภาคีผู้เกี่ยวข้อง ในประเด็น
 - บริบทของพื้นที่ที่เป็นศักยภาพและข้อจำกัดในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน
 - สถานการณ์ งานวิจัย และงานพัฒนาเกษตรยั่งยืนในพื้นที่
 - ฐานข้อมูลด้านหน่วยงาน/ องค์กรที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน
 - นโยบายด้านเกษตรยั่งยืนของจังหวัดและอำเภอเป้าหมาย
- เอกสารสรุป
 - แผนที่ทางสังคม (Social Mapping) ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ของพื้นที่เป้าหมาย

1.1.3 หน่วยการสังเคราะห์

ทำใน 3 ระดับคือ

- 1) ระดับภาค ได้แก่ ภาคเหนือตอนบน
- 2) ระดับจังหวัด ได้แก่ แม่ฮ่องสอน
- 3) ระดับอำเภอ ได้แก่ อำเภอขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

1.1.4 ระยะเวลาดำเนินการ

- ที่ตั้งไว้เดิม 6 เดือน (ระหว่างเดือน มิถุนายน – พฤศจิกายน 2545)
- ที่ดำเนินการจริง 2 ปี 9 เดือน (ระหว่างเดือน มิถุนายน 2545 – มีนาคม 2548)

1.1.5 กรอบในการสังเคราะห์งานวิจัย

ดูว่างานวิจัยตอบคำถามแต่ละประเด็นในการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนได้หรือไม่ อย่างไร

1) กระบวนการปรับเปลี่ยนสู่การผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน

- การสร้างความตระหนักในปัญหาและผลกระทบจากเกษตรกระแสหลัก
- การศึกษาเงื่อนไข/ ปัจจัยสู่การปรับเปลี่ยน
- การสร้างความเข้าใจในแนวคิด/ หลักการเกษตรกรรมยั่งยืน
- ฯลฯ

2) การผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

- เทคนิค/ วิชาการทางเลือกในการผลิต เพื่อการลด-ละ-เลิก การใช้สารเคมีเกษตร เช่น การปรับปรุงบำรุงดิน การจัดการระบบน้ำในไร่นา เป็นต้น
- การพลิกฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิต เพื่อการลด-ละ-เลิก การใช้สารเคมีเกษตร
- การอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้าน
- รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมในแต่ละบริบทของพื้นที่ (ที่ราบ – ที่ดอน – ที่สูง)
- ฯลฯ

3) การตลาดในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

- รูปแบบ/ การจัดการด้านการตลาดที่เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน
- มาตรฐานผลิตภัณฑ์เกษตรกรรมยั่งยืน
- การบริโภค/ องค์กรผู้บริโภค
- การแปรรูปและบรรจุภัณฑ์เกษตรกรรมยั่งยืน
- ฯลฯ

4) การพัฒนากลุ่มและเครือข่าย

- กระบวนการกลุ่ม/ เครือข่ายที่สามารถสนับสนุน ส่งผ่านองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ในการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในทุกระดับ ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน
- ฯลฯ

5) การส่งเสริม และการขยายผล

- รูปแบบ/ กระบวนการส่งเสริมที่เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับต่าง ๆ
- การขยายฐานการผลิต/ การขยายผล
- การเผยแพร่แนวคิด หลักการ องค์ความรู้ บทเรียน เกษตรกรรมยั่งยืน สู่กลุ่มเป้าหมาย
- ฯลฯ

1.1.6 ผลลัพธ์ที่ต้องการให้เกิดขึ้น

- 1) ได้ทราบว่ามีองค์ความรู้อะไรบ้างที่เกิดจากผลงานวิจัยของ สกว.ภาค ในเรื่อง เกษตรยั่งยืน ในภาคเหนือตอนบน
- 2) ได้แนวทางการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืนในอนาคต
- 3) มีข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์การขับเคลื่อนงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของผู้เกี่ยวข้องหลักในระดับมหภาคของภาคเหนือตอนบนและในพื้นที่เป้าหมายทั้งงานวิจัยและงานพัฒนา
- 4) ได้ประเด็นวิจัย ที่เป็น โจทย์สำคัญ ที่จะสามารถเติมเต็ม หนุนเสริม การขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในภาคเหนือตอนบนและในพื้นที่เป้าหมาย
- 5) ได้กลไกการจัดการร่วมกันในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรยั่งยืน โดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในระดับภาค ระดับจังหวัด (แม่ฮ่องสอน) และระดับอำเภอ (ขุนยวม)

1.1.7 จังหวะก้าวในการดำเนินงานเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ต้องการ

ระดับภาค

- สังเคราะห์โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จำนวน 21 โครงการ ในภาคเหนือ เพื่อประเมินองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย และข้อสรุปต่าง ๆ โดยมีโครงการที่ต้องสังเคราะห์ ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้
 - ☐ เทคนิค “ทางเลือก” เพื่อสร้างความมั่นใจสู่การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน (6 โครงการ)
 - ☐ การพัฒนาศักยภาพกลุ่มและเครือข่ายฯ (4 โครงการ)
 - ☐ กระบวนการที่เหมาะสมสู่การปรับเปลี่ยน (1 โครงการ)
 - ☐ รูปแบบเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ (1 โครงการ)
 - ☐ หลักสูตรเกษตรกรรมยั่งยืน(2 โครงการ)
 - ☐ ชุดโครงการเกษตรยั่งยืน จ.เชียงใหม่ (7 โครงการ) โดยแบ่งเป็น ด้านการตลาด (1 โครงการ)/ ด้านมาตรฐานผลิตภัณฑ์เกษตรกรรมยั่งยืน(2 โครงการ)/ ด้านองค์กรผู้บริโภค(2 โครงการ)/ การแปรรูป และด้านการส่งเสริม และการขยายผล (2 โครงการ)
- ศึกษาและประเมินสถานการณ์งานวิจัยและพัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืนโดยภาพรวมของภาคเหนือ ซึ่งได้แบ่งเป็นภาคีต่าง ๆ ได้แก่
 - องค์กรเกษตรกร (โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย)
 - องค์กรพัฒนาเอกชน (งานพัฒนา ส่วนงานวิจัยรับงบประมาณจากแหล่งทุนต่าง ๆ)
 - ภาครัฐ (กรมวิชาการเกษตร โครงการความหลากหลายทางชีวภาพ ฯลฯ)

- สถานศึกษา (ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิต มข.)
(กระบวนการศึกษา ทบทวนใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลสองเป็นหลัก เพราะในเรื่องเหล่านี้มีการศึกษาไว้ก่อนเกือบทั้งหมดแล้ว หลังจากนั้นจึงสรุปข้อมูล นำเสนอเพื่อเพิ่มเติมข้อมูล โดยการจัดเวที)
- ประสานงานผู้เกี่ยวข้อง/ จัดเวทีเพื่อกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนงานวิจัยยุทธกรรมยังขึ้นระดับภาค
 - ประเด็นวิจัยที่สอดคล้องกับงานพัฒนา
 - ทีมงาน/ โครงสร้างการทำงาน/ กลไกการจัดการ/ แผนงาน

ระดับจังหวัด/ อำเภอ

- ทบทวนทุนเดิมด้านยุทธกรรมยังขึ้นในพื้นที่
 - งานวิจัย/ พัฒนา ที่มีการดำเนินงานในพื้นที่
 - กลุ่ม/ องค์กร/ เครือข่าย ที่มีการขับเคลื่อนงานด้านนี้
 - ปัญหา/ ข้อจำกัด รวมถึงศักยภาพของพื้นที่ ต่อการขับเคลื่อนงานยุทธกรรมยังขึ้น
- จัดเวทีเสนอผลการทบทวนทุนเดิมในพื้นที่ เสนอต่อผู้เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์ข้อมูล สถานการณ์ ปัญหา ศักยภาพ ของพื้นที่ และกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนร่วมกัน ทั้งด้านงานวิจัยและพัฒนา ร่วมกันกำหนดกลไกการจัดการ ทั้ง 2 ระดับ สนับสนุนกลไกการจัดการให้สามารถดำเนินการได้

1.1.8 กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ประโยชน์จากการสังเคราะห์

ผู้ใช้ประโยชน์ ได้แก่ Node / เกษตรอำเภอ / เกษตรตำบล/ เครือข่าย กลุ่มเกษตรยังขึ้นระดับต่าง ๆ / องค์กร สถาบันที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

1.1.9 ขอบประมาณ

1.2 กระบวนการทำงาน

1.2.1 วิธีการทำงาน

1) ทบทวนเอกสาร โดยศึกษาจากข้อมูลมือ 2 ตามประเด็นที่จะศึกษาทั้ง 3 ระดับ ในรูปของ หนังสือ เอกสาร รายงานการประชุม/ เวที/ สัมมนา/ อบรม รายงานการวิจัย หรือข้อมูลที่เผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น ผ่าน Web Site , CD, VCD, VDO, จดสาร แผ่นปลิว เป็นต้น

2) ติดตามข้อมูลเพิ่มเติม ในพื้นที่วิจัย โดยการเข้าร่วมเวทีโครงการวิจัย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง การร่วมเวทีนำเสนอผลงานวิจัยของภาคีพันธมิตร เป็นต้น

3) การเข้าร่วมเป็นทีมสังเคราะห์ความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ในโอกาสต่าง ๆ เช่นการร่วมกิจกรรมในงานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 4 ปี 2547 งานสมัชชาสุขภาพระดับภาค งานมหกรรมระดับจังหวัดของภาคประชาสังคม งานสืบสานประเพณีในระดับอำเภอ โดยทำหน้าที่เป็นผู้สังเคราะห์ประเด็นเกษตรยั่งยืนตามที่ร่วมกันกำหนดคู่การสื่อสารสาธารณะในระดับต่าง ๆ รวมถึงจัดทำยุทธศาสตร์ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของจังหวัด การสังเคราะห์เพื่อการนำเสนอต่อ สส. ในจังหวัด เป็นต้น

4) จัดเวทีทั้ง 3 ระดับ ตามแผนกิจกรรมโครงการสังเคราะห์ ดังนี้

ระดับภาค

ไม่มีการจัดเวทีโดยการใช้งบประมาณจากโครงการสังเคราะห์โดยตรง แต่จะใช้โอกาสจากเวทีของ สกว. สำนักงานภาค เวทีของเครือข่ายพันธมิตร และการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานระดับภาค ดังนี้

ส่วนที่ 1 เวทีของ สกว. สำนักงานภาค

- งานประจำปี สกว. สำนักงานภาค จัดเมื่อ 28-29 พย. 2545 ณ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ซึ่งประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นประเด็นหนึ่งที่จะต้องมีย่อยย่อในการนำเสนอผลงานวิจัย และหาแนวทางในการพัฒนางานวิจัยต่อเนื่อง จากนั้นนำผลจากกลุ่มย่อยเสนอต่อเวทีใหญ่ เพื่อเปิดรับข้อเสนอต่องานวิจัยด้านนี้และจากนักวิชาการคือ อ. พงษ์ ยิบมันดลศิริ จากศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โครงการสังเคราะห์ จึงใช้โอกาสนี้ เตรียมประเด็น เตรียมทีมงาน นำผลการสังเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยเกษตรยั่งยืนระดับภาคเข้าเวทีกลุ่มย่อย (ในรูปเอกสาร) และสรุปข้อเสนอทั้งหมดจากเวทีสื่อสารแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วน

- งาน 10 ปี สกว. สัญจร สังเคราะห์ข้อมูลถือว่าเป็น “ประเด็นสำคัญ” ในกระบวนการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืน ในเรื่องของปัญหาการขยายผล โดยสังเคราะห์ถึงเงื่อนไขปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการ

ปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยเสนอในรูปแบบของบทความ และแผ่นชาร์ท เพื่อการเผยแพร่และสื่อสารสาธารณะ

- งานวันเกษตรภาคเหนือ ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้สังเคราะห์ประเด็นเกษตรยั่งยืนเพื่อการสื่อสารสาธารณะโดยจัดทำร่วมกันกับทีมงาน เพื่อนำเสนอในงาน

ส่วนที่ 2 งานสมัชชาสุขภาพภาคเหนือ ปี 2546 ที่จัดขึ้นที่จังหวัดพิษณุโลก ได้ร่วมในทีมสังเคราะห์ประเด็นเกษตรที่เกี่ยวกับสุขภาพ เพื่อร่วมจัดทำข้อมูลและข้อเสนอเชิงนโยบายต่อรัฐบาลในภาพของภาคเหนือโดยร่วมงานกับสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน และเจ้าหน้าที่กระทรวงสาธารณสุข

ส่วนที่ 3 งานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกภาคเหนือ ปี 2546 ที่ อำเภอปัว จังหวัดน่าน ที่จัดในวันที่ 3-4 เมษายน 2546 โดยมีทีมงานจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอนเข้าร่วม เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในเวทีวิชาการ ร่วมเสนอผลงานความก้าวหน้าของการทำงาน ปัญหาอุปสรรค และแนวทางการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งได้มีการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อร่วมในเวทีดังกล่าว

ส่วนที่ 4 การร่วมเป็นทีมประเมินผลในโครงการนาร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคเหนือ ปี 2544-2547 ซึ่งใช้กระบวนการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อติดตาม ประเมินงานแต่ละช่วงเวลา ทำให้ได้มีโอกาสเรียนรู้ ทั้งงานวิจัยและงานพัฒนา ของทั้ง 4 ภูมิภาค ในภาคเหนือ เป็นประโยชน์ในการสังเคราะห์งานในระดับภาค เพราะเกษตรกรที่เป็นสมาชิกเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นครอบครัว กลุ่ม เครือข่ายหลักบนฐานการวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของภาคเหนือ จำนวน 4 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน พะเยา และน่าน รวมถึง คณ. ที่ครอบคลุมหลายจังหวัด

ส่วนที่ 5 เครือข่ายยุทธศาสตร์ด้านอาหารภาคเหนือ

ร่วมกับพันธมิตร คือ มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ และทีมงานกระทรวงสาธารณสุข จัดเวทียุทธศาสตร์อาหารภาคเหนือ ที่มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ซึ่งประเด็นเกษตรยั่งยืนเป็นส่วนหนึ่งในเรื่องอาหารปลอดภัย และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องอาหาร

กล่าวโดยสรุปคือการสังเคราะห์และกำหนดแนวทางด้านเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับภาค ได้ใช้โอกาสต่าง ๆ ที่ผู้สังเคราะห์มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนมานานเป็นเงื่อนไขของการเข้าถึงข้อมูลความรู้ ในลักษณะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับภาคีพันธมิตร หรือร่วมกันทำงานเป็นทีม เชิงบูรณาการในกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่าย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานสังเคราะห์องค์ความรู้ และชุดความรู้ เพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะระดับต่าง ๆ และงานจัดทำยุทธศาสตร์และแนวทางการดำเนินงานในประเด็นย่อยที่กำหนด โดยไม่จำเป็นต้องมีตัวคนชัดเจน หรือสร้างกลไกใหม่ แต่ใช้ศักยภาพและประสบการณ์การทำงานด้านนี้ที่มีอยู่ เป็นหลัก โดยอิงกลไกเดิมในทุกระดับ

ระดับจังหวัด

เวทีระดับจังหวัดที่ได้จัดขึ้น เป็นส่วนสำคัญทั้งในแง่ของการรวบรวมข้อมูล ในประเด็นต่าง ๆ ที่กำหนด และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างภาคีความร่วมมือทั้งระดับจังหวัดและอำเภอ โดยมีวิธีการและขั้นตอนการดำเนินงานและผลสรุปของงาน ดังนี้

- 1) ทบทวนทุนเดิมด้านเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - งานวิจัย/พัฒนา ที่มีการดำเนินงานในพื้นที่
 - กลุ่ม/องค์กร/เครือข่าย ที่มีการขับเคลื่อนงานด้านนี้
 - ปัญหา/ข้อจำกัด รวมถึงศักยภาพของพื้นที่ ต่อการขับเคลื่อนงานเกษตรกรรมยั่งยืน

ผลของกิจกรรม

- เอกสาร สรุปผลการศึกษา ประกอบเวที (44 หน้า)
- 2) จัดเวที ครั้งที่ 1 เพื่อเสนอผลการทบทวนทุนเดิมในพื้นที่ เสนอต่อผู้เกี่ยวข้อง เพื่อวิเคราะห์ข้อมูล สถานการณ์ ปัญหา ศักยภาพ ของพื้นที่ และกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนร่วมกัน ทั้งด้านงานวิจัยและพัฒนา จัดเมื่อวันที่ 24 กันยายน 2545 ณ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ผู้เข้าร่วม 35 คน

ผลของกิจกรรม

- ได้เนื้อหาข้อมูลตามประเด็นที่กำหนด
 - ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ สามารถยกระดับความรู้ของตนเอง และสามารถดึงเอาความรู้ที่ฝังในตัวคนออกมาบันทึกได้ระดับหนึ่ง
 - ได้จัดทำเอกสารสรุปเวที (30 หน้า) เพื่อบันทึกผลที่ได้ คัดส่งผู้เข้าร่วมทุกคน
- 3) จัดเวที ครั้งที่ 2 “กลไกการจัดการและเชื่อมโยงเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน จ.แม่ฮ่องสอน” เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2546 ณ ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาเพื่อการพัฒนา บ้านหนองป่าก่อ อ.ขุนยวม ผู้เข้าร่วม 26 คน

ผลของกิจกรรม

- เอกสารสรุปเวที
 - เกิด “เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน” มีคณะกรรมการ บทบาทหน้าที่ แผนงานของเครือข่าย 1 ปี (ปี 2546)
 - กำหนดจัดการประชุมเครือข่ายครั้งที่ 1 ในวันที่ 21 มีนาคม 2546 ณ.บ้านปางหมู อ.เมือง
- 4) จัดประชุมเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ 1/2546
ในวันที่ 21 มีนาคม 2546 ณ.บ้านปางหมู อ.เมือง

ผลของกิจกรรม

- รายงานการประชุมเครือข่ายฯ ครั้งที่ 1/2546
 - ได้ทราบสถานการณ์ของเครือข่ายระดับอำเภอ รวม 6 อำเภอ (ยกเว้นแม่ลาน้อย)
 - ได้ กฎ ระเบียบเครือข่าย ฉบับร่าง
 - ได้แนวทางในการเขียนโครงการ เพื่อเสนอของบประมาณ ดำเนินการเครือข่าย ต่อ พอช. ภาคเหนือ โดยมอบหมายให้ อ.วันเพ็ญ คงแฉ่ง เป็นผู้ เขียนร่างเบื้องต้นเพื่อเสนอพิจารณาในการประชุมเครือข่ายครั้งต่อไป
 - ได้ทีมที่จะไปร่วมงาน “สมัชชาเกษตรกรรวมทางเลือกภาคเหนือ” ที่จังหวัดน่าน จำนวน 4 คน
- 5) จัดประชุมเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ 2/2546 ในวันที่ 10 - 11 พฤษภาคม 2546 ณ ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ต.แม่มาตัง อ.ปาย

ผลของกิจกรรม

- รายงานการประชุมเครือข่ายฯ ครั้งที่ 2/2546
 - ได้โจทย์วิจัยที่ชัดเจน วัตถุประสงค์ และแนวทางการเขียนโครงการที่สมบูรณ์ โดยนางสาวอรุณี เวียงแสง เป็นผู้ดำเนินการต่อ เพื่อเขียนโครงการ และได้นำเสนอผู้เกี่ยวข้อง เพื่อเสนอแนะ เพิ่มเติมข้อมูล ก่อนนำเสนอ พอช. วันที่ 25 มิถุนายน 2546
 - พิจารณาโครงการด้านเกษตรกรรมยั่งยืนอีก 2 โครงการ
 - ทราบความเคลื่อนไหวของเครือข่ายทุกระดับ
- 6) นำเสนอข้อมูล “สถานการณ์เกษตรกรรมยั่งยืน จ.แม่ฮ่องสอน” ต่อที่ประชุม คณะกรรมการบริหาร โครงการส่งเสริมการผลิตเกษตรอินทรีย์และตลาดนัดสินค้าชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน” โดย นางสาวอรุณี เวียงแสง ที่ปรึกษาเครือข่าย

ผลของกิจกรรม

- คณะกรรมการมีข้อมูลทุนเดิมในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนของจังหวัด และเสนอให้ส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ภายใต้ฐานงานเดิมขององค์กร/ เครือข่ายที่มีอยู่แล้วเป็นหลัก เป็นการต่อยอด เพราะการส่งเสริมเรื่องนี้ เป็นเรื่องยาก ต้องใช้เวลา

นอกจากการจัดเวทีเองแล้วยังได้ร่วมกับ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน เครือข่ายนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน เครือข่ายภาคประชาสังคม และภาครัฐ ดำเนินกิจกรรม/งาน ที่เกี่ยวเนื่องกับการขับเคลื่อนประเด็น “เกษตรกรรมยั่งยืน” ทั้งในด้านการวิจัย และพัฒนา ระหว่างปี 2545 - 2547 โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- 1) เวที “แนวทางและยุทธศาสตร์การจัดการและการใช้ประโยชน์งานวิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน” เมื่อวันที่ 15 ม.ค. 2545 จัดโดยศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ร่วมกับ สกว. ในประเด็นเกษตรยั่งยืน เป็นการพูดคุยถึงแนวทางการผลักดัน/ขับเคลื่อนแนวคิดเกษตรยั่งยืนไปสู่การปฏิบัติจริงของจังหวัดแม่ฮ่องสอนว่าจะทำได้อย่างไร
- 2) เวทีวิชาการ “งานมหกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ 2” เมื่อ วันที่ 1-3 มี.ค. 2545 จัดโดยเครือข่ายคณะทำงานเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการระดมความคิดและมีข้อสรุปในประเด็นเกษตรยั่งยืนดังนี้
 - ประเมินสถานการณ์ ปัญหา และศักยภาพในการดำเนินงานที่ผ่านมาทั้งในระดับพื้นที่ และระดับกลุ่ม/ เครือข่าย/ จังหวัด
 - ได้แนวทางในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา การเคลื่อนต่อทั้งในด้านงานพัฒนา และงานวิจัย ทั้งในระดับจังหวัด และระดับอำเภอ
 - ได้กลไกการเคลื่อนงานในแต่ละอำเภอ
- 3) เวทีวิชาการ “งานมหกรรมสิ่งดีดี จังหวัดแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ 3” เมื่อ วันที่ 24-26 พ.ย. 2545 จัดโดยเครือข่ายคณะทำงานเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการระดมความคิดและมีข้อสรุปในประเด็นเกษตรยั่งยืนดังนี้
 - แลกเปลี่ยนความก้าวหน้าการพัฒนางานเกษตรยั่งยืนของแต่ละอำเภอ
 - วิเคราะห์ปัญหาการดำเนินงานที่ผ่านมาโดยภาพรวม
 - มีข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์เกษตรยั่งยืนแก่ผู้เกี่ยวข้อง
- 4) เวทีวิชาการ “งานสืบสานประเพณีของดีแม่ฮ่องสอน ครั้งที่ 4” เมื่อ วันที่ 27-29 ม.ค. 2547 จัดโดยเครือข่ายคณะทำงานเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่อำเภอแม่ลาน้อย มีการระดมความคิดและมีข้อสรุปในประเด็นเกษตรยั่งยืนดังนี้
 - แลกเปลี่ยนความก้าวหน้าการพัฒนางานเกษตรยั่งยืนของแต่ละอำเภอ
 - ทบทวนเป้าหมายและยุทธศาสตร์เกษตรยั่งยืน
 - ทบทวนกลไกการจัดการ เจื่อนใจ / ข้อจำกัดในการปรับเปลี่ยน
 - วิเคราะห์ความต้องการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรยั่งยืน จ.แม่ฮ่องสอน
 - กำหนดแผนงาน กิจกรรมดำเนินการ ในแต่ละด้าน

5) เวทีสาธารณะด้านเกษตรกรรมยั่งยืน จ. แม่ฮ่องสอน “กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน:เจื่อนใจปัจจัยสู่การปรับเปลี่ยน” เมื่อวันที่ 27 พ.ค. 2547 จัดโดยโครงการเชื่อมประสานการพัฒนา โดยมีพื้นที่เป็นตัวแทน (ศพพ.แม่ฮ่องสอน) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.แม่ฮ่องสอน และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน

กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ส่วนราชการ, อบต., ผู้บริโภค, องค์กรชาวบ้าน, องค์กรสนับสนุน, ชกส. โดยมีผู้เข้าร่วม รวมทั้งสิ้น 98 คน แบ่งเป็นภาคราชการ จำนวน 39 คน และภาคประชาสังคม จำนวน 59 คน

เนื้อหาที่นำมาเสนอ

- ☐ สถานการณ์ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน (เกษตรกรที่ทำ/ กลุ่มองค์กร)
- ☐ กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือก (SA)
- ☐ รูปแบบในพื้นที่ (ฟาร์ม / ชุมชน) แบ่งเป็น ที่ราบ ที่สูง ในระดับ ฟาร์ม และชุมชน
- ☐ โครงการธนาคารอาหารชุมชน (FOOD BANK)

รูปแบบของการนำเสนอ

- ☐ เอกสาร 4 เรื่อง 1) ทำเนียบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับเกษตรยั่งยืนในจังหวัด
2) ทำเนียบเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืน
3) รูปแบบการทำเกษตรที่เหมาะสม ในพื้นที่จังหวัด
4) กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน
- ☐ Power Point ประกอบการนำเสนอโดย ผู้รู้ นักวิจัย
- ☐ นิทรรศการ
- ☐ ขยายผลิตภัณฑ์

6) เวทีการจัดทำยุทธศาสตร์เกษตรยั่งยืน จ.แม่ฮ่องสอน

วันที่จัด จำนวน 3 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 อ.เมือง และ อ.ขุนยวม

จัดเมื่อวันที่ 17 มิ.ย. 47 เวลา 09.30 น. ณ ห้องประชุมผู้ใจองค์ ศาลากลางจังหวัด

ครั้งที่ 2 อ.ปาย และ อ.ปางมะผ้า

จัดเมื่อวันที่ 13 มิ.ย. 47 เวลา 09.30 น. ณ ห้องประชุมที่ว่าการอำเภอปาย

ครั้งที่ 3 อ.แม่สะเรียง อ.แม่ลาน้อย และ อ.สบเมย

จัดเมื่อ วันที่ 14 มิ.ย. 47 เวลา 09.30 น. ณ สำนักงานเกษตรอำเภอแม่สะเรียง

องค์กรร่วมจัด

1. สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดแม่ฮ่องสอน (งบประมาณ/ การจัดการ)
2. สกว.แม่ฮ่องสอน (กระบวนการในเวที)
3. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน (ร่วมระดมสมอง)
4. คณะทำงานจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผลคือมียุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ของจังหวัดที่เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุก เพื่อรองรับกับนโยบายด้าน
เกษตรอินทรีย์ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ระดับอำเภอ

มีกระบวนการทำงานไม่แตกต่างจากระดับจังหวัดมากนัก แต่ระดับของการเข้าถึงชุมชน
ท้องถิ่น สามารถเข้าถึงระดับกลุ่ม ชุมชน และครัวเรือนเกษตรกรได้มากขึ้น

(มีรายละเอียดในส่วนที่ 42 ผลการสังเคราะห์ อ.ขุนยวม)

ส่วนที่ 2

ผลการการสังเคราะห์เกษตรยั่งยืนในระดับภาค

ภาคเหนือตอนบน

2.1 พัฒนาการของเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ

2.1.1 ทบทวน ความหมาย หลักการ และคุณค่าเกษตรกรรมยั่งยืน

เกษตรกรรมยั่งยืน หมายถึง ความสามารถของระบบที่จะรักษาอัตราของการผลิตให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายในระยะยาวติดต่อกันภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เลวร้าย หรือไม่เหมาะสม ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ หรือเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ก็ได้

กล่าวอีกนัยหนึ่ง เกษตรกรรมยั่งยืน เป็นการจัดการทรัพยากรเกษตรที่ได้ผล สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ แต่ยังคงรักษาหรือส่งเสริมคุณภาพของสิ่งแวดล้อม และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้

หลักการของเกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบด้วย 1) ผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัว เหลือถึงค่อยแลกเปลี่ยนหรือขาย 2) เป็นการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลายและเชิงระบบ 3) ใช้กระบวนการผลิตทางธรรมชาติ กล่าวคือ การไม่แทรกแซงธรรมชาติ (การไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด) 4) เป็นกระบวนการผลิตมากกว่า โดยเป็นการหมุนเวียนอย่างเกื้อกูล และผลิตได้หลายรอบ 5) ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม 6) สามารถฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น 7) เป็นการลดต้นทุนการผลิต 8) เป็นการทำการเกษตร ทั้งการผลิต การแปรรูป ตลาดทางเลือก และนโยบาย 9) เป็นการรวมกลุ่มและเครือข่าย 10) ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของเด็กสตรี และผู้สูงอายุ 11) เป็นการพึ่งตนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม อำนาจการตัดสินใจและสิ่งแวดล้อม

คุณค่า หรือประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืน มีหลายประการ เช่น ความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ ความยั่งยืนทางด้านสังคม (การศึกษาและสาธารณสุข) ความยั่งยืนทางการเมือง และความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม

รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยทั่วไปไม่จำกัดรูปแบบ แต่รูปแบบที่นิยมกันโดยทั่วไป ประกอบด้วย 1) เกษตรกรรมธรรมชาติ 2) วนเกษตร 3) เกษตรอินทรีย์ 4) เกษตรถาวร 5) เกษตรชีวภาพพลวัตร 6) เกษตรผสมผสาน และ 7) ไร่หมุนเวียนเชิงอนุรักษ์

2.1.2 พัฒนาการระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ

เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงพัฒนาการระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ ได้ง่ายขึ้นอาจแบ่งพัฒนาการตามการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญออกเป็นระยะ ๆ ซึ่งได้ประมวลโดยคุณชนวน บุญระหงษ์ สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ดังนี้

ระยะที่ 1 การคิดค้น ทดลองทำระบบเกษตรกรรมทางเลือก (พ.ศ. 2529 - 2533)

ในช่วงปี 2529 ทางโครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ได้จัดสัมมนาขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในงานสัมมนาดังกล่าวได้มีการนำเสนอประสบการณ์งานพัฒนาชนบทที่หลากหลาย และเกษตรกรผสมผสานของเกษตรกรภาคอีสาน เป็นเรื่องค่อนข้างได้รับความสนใจจากเกษตรกรภาคเหนือและผู้เข้าร่วมสัมมนาเป็นอย่างมาก หลังจากจบจากการสัมมนาในครั้งนั้นทั้งเกษตรกรและนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าร่วมสัมมนาดังกล่าวจึงได้เริ่มต้นคิดค้นด้านเกษตรกรรมทางเลือกกันอย่างจริงจัง ซึ่งรูปแบบของระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่เกษตรกรได้คิดค้น ทดลองทำในไว้นาในระยะนี้ประกอบด้วย

- การเลี้ยงปลาในนาข้าว หรือการเกษตรผสมผสาน (Integrated Farming) การเกษตรรูปแบบนี้ นำประสบการณ์มาจากภาคอีสาน (ที่คิดค้นโดยสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม) เกษตรกรที่เริ่มทดลองทำในตอนแรก ๆ คือ เกษตรกรแถบจังหวัดพะเยา และปัจจุบันการเกษตรแบบนี้ขยายไปที่จังหวัดเชียงราย และเชียงใหม่
- การปลูกพืชแนวระดับ (Alley Cropping) การเกษตรรูปแบบนี้ นำประสบการณ์มาจากเกาะมินดาเนา ฟิลิปปินส์ มีวัตถุประสงค์หลายประการ แต่ที่สำคัญคือการป้องกันการพังทลายของหน้าดิน ในบริเวณพื้นที่ลาดชัน โดยเกษตรกรที่ทำตอนแรก ๆ เช่น ดุงอินคำ คำยา บ้านเด่นเมือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย (โดยการส่งเสริมของสถาบันแมคเคนเพื่อการฟื้นฟูสภาพ) รูปแบบการเกษตรแบบนี้ในระยะหลัง ได้ขยายไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ เช่น ที่บ้านห้วยส้มสุก อำเภอแม่ริม พื้นที่ทำงานของมูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท และที่ล่อยแม่สลอง พื้นที่ทำงานของมูลนิธิพัฒนาการศึกษาในเขตภูเขา และแม้กระทั่งทางกรมพัฒนาที่ดิน ก็ส่งเสริมเช่นกัน
- ไร่สวนผสม หรือเรียกอีกชื่อว่าสวนสะเปะสะเปิด เป็นรูปแบบการเกษตรภายใต้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอีกรูปแบบหนึ่ง ริเริ่มทำโดยคุณพัฒน์ อภัยมุล บ้านป่านอด อังแม่ฮอน และช่วงหลังได้รับการขยายแนวคิดโดยโครงการพัฒนาองค์กรชุมชน

พัฒน์ อภัยมุล
ผู้บุกเบิกเกษตรยั่งยืน

- วนเกษตร เป็นอีกรูปแบบหนึ่ง ที่นิยมทำกันบนที่สูง อย่างกรณีสวนของคุณสมฤทธิ์ ยอดศรี้อย อำเภอมะนัง ที่มีการปลูกพืชพื้นบ้านหลากหลาย เช่น มะแคว้น เมี่ยง มะม่วง ฯลฯ
- การปลูกพืชผักพื้นบ้านในสวนไม้ผล และการเลี้ยงวัว ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่นิยมกันในช่วงนี้

การคิดค้น วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศจากสมุนไพรเพื่อทดแทนสารเคมี เช่น การใช้ สะเดา ข่า ตะไคร้หอม ฯลฯ ทางสถาบันแมคเคนเพื่อการฟื้นฟูสภาพ ได้ร่วมกับโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ในการศึกษาวิจัยและพัฒนาที่มีการคิดค้นกันมาในยุคนี้ ซึ่งเทคโนโลยีที่เหมาะสมเหล่านี้ได้มีการใช้อย่างกว้างในปัจจุบัน

ในส่วนของการส่งเสริมเพื่อให้เกษตรกรได้คิดค้น ทดลองนั้น ในช่วงนี้องค์กรพัฒนาเอกชนในภาคเหนือเกือบทุกองค์กร ได้ส่งเสริมด้านเกษตรกรรมทางเลือก โดยเกษตรกรเป้าหมายมีทั้งที่เป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มธนาคารข้าวในชุมชน และเกษตรกรรายปัจเจก นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิจัยถึงผลกระทบจากการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ด้วย

อาจสรุปได้ว่าการดำเนินการด้านเกษตรกรรมทางเลือกในระยะนี้ เป็นช่วงของการ “คิดค้น ศึกษาวิจัยรูปแบบการจัดการ ไร่ นา ที่เหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศวัฒนธรรมในระดับครอบครัว มีการคิดค้นเทคโนโลยีที่เหมาะสม มีการจัดตั้งเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกระดับชาติ และเป็นช่วงของการเริ่มต้นการเผยแพร่รณรงค์แนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก ”

ระยะที่ 2 การก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรด้านเกษตรกรรมทางเลือก และการริเริ่มด้านตลาดทางเลือก (ปี 2534-2538)

ท่ามกลางการคิดค้นและพัฒนาด้านเกษตรกรรมทางเลือกนั้น พบว่ามีเกษตรกรที่สนใจทำด้านเกษตรกรรมทางเลือกเพิ่มมากขึ้น แต่เป็นการริเริ่มและทดลองเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนเหตุผลที่ไม่สามารถขยายผลได้มากนัก มีสาเหตุหลายประการ เช่น เกษตรกรยังไม่มั่นใจในเทคโนโลยีการผลิต ยังไม่มั่นใจด้านการตลาดเพราะไม่มีตลาดรองรับผลผลิตด้านนี้ รวมทั้งเกษตรกรในพื้นที่ทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่จะไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นต้น

และในช่วงกลางปี 2534 ทางองค์กรพัฒนาเอกชนที่ส่งเสริมด้านเกษตรกรรมทางเลือกในจังหวัดเชียงใหม่ประกอบด้วย โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณ์แบบ โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน (ภายใต้มูลนิธิพัฒนาศึกษาชุมชน) มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท สถาบันแมคเคนฯ เป็นต้น ได้ประชุมเพื่อหาแนวทางให้มีการขยายตัวด้านเกษตรกรรมทางเลือกให้มากขึ้น และเสนอให้มีการทำตลาดสินค้าเกษตรกรรมทางเลือก โดยในช่วงแรก ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความต้องการของผู้บริโภคในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ – แม่ฮ่องสอน พบว่ามีผู้บริโภคสนใจมากและปี 2535 ได้ศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบการผลิต และการตลาดสินค้าเกษตรกรรมทางเลือก พบว่า รูปแบบการผลิตควรเริ่มจากการผลิตผักอินทรีย์ ส่วนรูปแบบการตลาดนั้นควรอยู่ในรูปแบบสหกรณ์ และขายตรง ขณะเดียวกันในปี 2535 นี้เองก็ได้เกิด

ร้านค้าทางเลือกที่จังหวัดเชียงใหม่ขึ้นมาชื่อ "ร้านธรรมดา" เปิดจำหน่ายทั้งอาหารและสินค้าทางเลือก โดยรับสินค้าจากเกษตรกรเกษตรกรกรรมทางเลือกในภาคเหนือ

หลังจากการศึกษาวิจัยด้านการผลิตและการตลาดร่วมกับเกษตรกรในช่วงที่ผ่านมาแล้ว ทางผู้ร่วมศึกษาวิจัยจึงได้ร่วมกันจัดตั้ง "โครงการพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตผู้บริโภคเกษตรกรกรรมทางเลือก" ขึ้นมา (สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน - ในปัจจุบัน) และได้ทำให้เกิดกิจกรรมและองค์กร ที่สำคัญ ต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ตามมา เช่น

- การก่อตั้งศูนย์สินค้าเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอัมมัญ ขึ้นเมื่อเดือนเมษายน 2536 และการทดลองทำตลาดขายตรงตามหน่วยงาน ในช่วงปลายปี 2536 เช่นกัน ส่วนการทำ "ตลาดนัดเกษตรอินทรีย์" นั้น ได้เริ่มดำเนินการในปลายปี 2537 และได้ขยายไปอีกหลายจุดในปัจจุบัน
- การก่อตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ที่บ้านป่านาค กิ่งอ.แม่ฮอน และบ้านนาพาน อ.สะเมิง ในเดือนพฤษภาคม 2536 และการเกิดกลุ่มเกษตรอินทรีย์ใหม่ ๆ ขึ้นมาในระยะหลัง เช่น บ้านสันป่ายาง บ้านหาดส้มป่อย บ้านอมลอง บ้านท่าข้าม บ้านถ้ำดอกคำ บ้านล้านตอง บ้านคอนเจียง ฯลฯ และกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ได้รวมตัวกัน ก่อตั้ง "ชมรมผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์จังหวัดเชียงใหม่" ขึ้นในปี 2537 และดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน
- ได้มีการจัดสัมมนาทางเลือกในการบริโภคเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมขึ้น และในการสัมมนาดังกล่าวผู้เข้าร่วมได้มีการก่อตั้ง "ชมรมผู้บริโภคอาหารเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดเชียงใหม่" ขึ้นเมื่อ ธันวาคม 2536 และดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน
- การก่อตั้ง "องค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ" ขึ้นในปี 2538 โดยการร่วมมือของเกษตรกร ผู้บริโภค นักวิชาการ ข้าราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรดังกล่าวดำเนินงานถึงปัจจุบันเช่นกัน
- นอกจากนี้อองค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดเชียงใหม่หลายองค์กรก็ยังมีการคิดค้นด้านเกษตรกรรมทางเลือกกันอย่างต่อเนื่อง เช่น มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท มูลนิธิวิยาเอ็มซีเอ สถาบันเมคเคนเพื่อการฟื้นฟูสภาพ เป็นต้น

ในขณะนี้ที่จังหวัดอื่นในภาคเหนือ ก็มีการทำเกษตรกรรมทางเลือกกันมากขึ้น อาจจะเรียกว่าเป็นช่วงของการขยายผลของเกษตรกรรมทางเลือกก็เป็นได้ เช่น

- ที่จังหวัดน่าน ทางกลุ่มฮักเมืองน่านก็ได้มีการส่งเสริมกันอย่างแข็งขัน มีการส่งเสริมอนุรักษ์ฟื้นฟูพืชพรรณพื้นบ้าน มีการก่อตั้งร้านค้าทางเลือก ชื่อ "ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านเมืองน่าน" มีการจัดสัมมนาทางเลือกในการบริโภคร่วมกันหน่วยงานรัฐ (ทางสาธารณสุข) หลายครั้ง

- ที่จังหวัดพะเยา ทางโครงการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกพะเยา ได้ส่งเสริมให้เกิดกลุ่มเกษตรกรเกษตรกรรมทางเลือกหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเพื่อน (สวนถิ่นจี่) กลุ่มเลี้ยงปลาในนาข้าว และก่อตั้งโรงสีข้าวอินทรีย์ ทางโครงการ ฯ ได้เป็นหลักในการประสานเชื่อมโยงทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ข้าราชการ นักธุรกิจ จนทำให้เกิดร้านค้าทางเลือก “เก็ฮูล” ขึ้นมา
- ที่จังหวัดเชียงราย ทางมูลนิธิพัฒนาการศึกษาในเขตภูเขา สมาคมสร้างสรรค์ชีวิตและสิ่งแวดล้อม สมาคมวายเอ็มซีเอ และองค์กรพัฒนาเอกชนอีกหลายองค์กร ได้เป็นองค์กรหลักในการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือก และได้มีการก่อตั้งร้านค้าทางเลือกขึ้นมาเช่นกัน
- ที่จังหวัดลำพูน ก็ได้มีการทำเกษตรกรรมทางเลือก ในรูปแบบเกษตรกรรมธรรมชาติ และเปิดร้านจำหน่ายอาหารและผลิตภัณฑ์เกษตรกรรมธรรมชาติในชื่อ ร้านโงะสาละวิน และดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน
- ที่จังหวัดแพร่ ลำปาง แม่ฮ่องสอน ก็มีการทำเกษตรกรรมทางเลือกเช่นกัน แต่การเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายอาจจะน้อย

ในระหว่างการทำงานส่งเสริมระบบเกษตรกรรมทางเลือกในภาคเหนือ ค่อนข้างมีความร่วมมือที่ดีทั้งระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับองค์กรพัฒนาเอกชนเอง และระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะสำนักงานเกษตรภาคเหนือ รวมทั้งเกิดความร่วมมือที่มาจากหลากหลายภาคี ดังจะเห็นการจัดการสัมมนาระดับภาคเรื่องทางเลือกในการบริโภคเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมที่เชียงใหม่เกือบทุกปี (ปี 2536 ,2537, 2538)

ในส่วนของกิจกรรมระดับชาตินั้น ในปี 2535 ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกร่วมกับพันธมิตร ได้จัดสัมมนาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 1 ขึ้นที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีวัตถุประสงค์ เช่นการสรุปประสบการณ์ การทำให้เกิดการขยายผล และการรณรงค์เพื่อให้สาธารณชนได้เข้าใจตระหนัก หันมาสนับสนุนเกษตรกรรมทางเลือกมากขึ้น ปรากฏว่าการสัมมนารั้งนี้ได้รับความสนใจจากสาธารณชนเป็นอย่างมาก

อาจสรุปได้ว่าพัฒนาการของเกษตรกรรมทางเลือกในระยะนี้ เป็นระยะของการก่อตั้งและพัฒนา “กลุ่มและเครือข่ายองค์กรเกษตรกร และองค์กรผู้บริโภค พัฒนาตลาดทางเลือก และเริ่มมีตัวอย่างทั้งด้านการผลิตและการตลาด จึงทำให้มีการเผยแพร่รณรงค์ ขยายแนวคิดสู่ข้าราชการระดับปฏิบัติและสาธารณชนมากขึ้น “

ระยะที่ 3 การผลักดันทางนโยบาย (2539 – 2546)

ตั้งแต่ต้นปี 2539 เป็นต้นมาที่ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเริ่มมีการทำงานทางนโยบาย โดยจะเห็นได้จากการเข้าร่วมเป็นคณะทำงานในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และสามารถทำให้มีการกำหนดเป้าหมายในแผนว่า “ให้มีการปรับระบบเกษตรไปสู่ระบบเกษตรกรรม

ยั่งยืนให้ได้ประมาณ 20 % ของพื้นที่การเกษตรทั้งประเทศ หรือประมาณ 25 ล้านไร่” และคำว่า เกษตรกรรมยั่งยืนเริ่มมีการใช้มากขึ้นในช่วงหลังจากรนี้

ในขณะเดียวกันในปลายปี 2539 และเป็นระยะเริ่มต้นของการดำเนินการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกพบว่า ทางกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ไม่ได้ทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการ 5 ปี ให้สอดคล้องกับเป้าหมายในแผนฯ 8 โดยเฉพาะแผนด้านเกษตรกรรมยั่งยืน และที่ผ่านมามีการดำเนินการของกระทรวงฯ ยังได้ทำให้เกิดปัญหาหลายประการ ดังนั้นตั้งแต่ 24 มกราคม – 4 พฤษภาคม 2540 ทางเกษตรกรเกษตรกรรมทางเลือกจึงได้เข้าร่วมชุมนุมกับสมาชิกคนจน เพื่อยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลปรับปรุงและดำเนินการในหลายเรื่อง เช่น

- ให้ปรับปรุงแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้สอดคล้องกับเป้าหมายของแผนชาติ ฉบับที่ 8 (ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้มีการปรับปรุง และทางเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน และข้าราชการได้ร่วมกันปรับปรุง)
- ให้กระทรวงเกษตรฯ จัดทำและดำเนินการ โครงการนำร่องเพื่อสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืน และเกษตรกรยากจน (หรือเรียกว่าโครงการ 25 ล้านไร่ ซึ่งดำเนินการโดยกระทรวงเกษตร ฯ)
- ให้ยกเลิกระเบียบการจัดซื้อจัดจ้างของกระทรวงเกษตร ฯ (คณะรัฐมนตรีไม่อนุมัติ)
- ให้มีการยกเลิกการโฆษณาการใช้สารเคมีในสื่อของกระทรวงเกษตรฯ (คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติ)
- ให้มีการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการติดตามและประเมินผลโครงการของกระทรวงเกษตรฯ (คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติ)
- ขออนุมัติงบประมาณเพื่อดำเนินงานโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ซึ่งเรียกชื่อโดยทั่วไปว่า “โครงการนำร่อง” (บริหารโครงการโดยองค์กรเกษตรกร) คณะรัฐมนตรีอนุมัติในหลักการ และให้ไปจัดทำโครงการฉบับสมบูรณ์ แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนรัฐบาลจากพลเอกชวลิต ยงใจยุทธมาเป็นรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ทางเครือข่ายต้องมาทำความเข้าใจกับรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีกันใหม่ ทำให้การพิจารณาอนุมัติล่าช้า และได้รับงบประมาณสำหรับดำเนินการเมื่อ มกราคม 2544
- ให้ปรับปรุงพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ (คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติ และได้มีการจัดทำใหม่ทั้งหมด)

ระหว่างนี้การเชื่อมประสาน และความร่วมมือของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชน เกษตรกรรมทางเลือกในระหว่างภาคและระดับชาติมีเข้มข้นมากขึ้น มีการกำหนดยุทธศาสตร์ และทำกิจกรรมร่วมกันหลายประการ มีการประชุมหมุนเวียนพบปะของเกษตรกรแกนนำระหว่างภาคทุก 3 เดือน รวมทั้งกระแสของเกษตรกรรมยั่งยืนกลับได้รับความสนใจ ทั้งจากสาธารณชน และรัฐบาลมากขึ้น และระบบเกษตรกรรมยั่งยืนกลายมาเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ

ของประเทศ เช่น มีการส่งเสริมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ มีการจัดทำโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนของกระทรวงเกษตรฯ การจัดโครงการฝึกอบรมและวิจัยด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของกระทรวงเกษตรฯและกระทรวงมหาดไทย การสนับสนุนงบประมาณ โครงการเศรษฐกิจชุมชน จากกองทุนเพื่อสังคม สถาบันการศึกษาเริ่มมีการร่าง-สร้างหลักสูตรเกษตรกรรมยั่งยืน การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค (สกว.ภาค) เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า เกษตรกรรมยั่งยืนในขณะนี้ เป็นระยะการลดการประสานงานระหว่างองค์กรในท้องถิ่น แต่ไปขยายฐานการปฏิบัติด้าน “การผลิต – การตลาด” ทั้งระดับกระทรวงเกษตรฯ สาธารณชน และในระดับชุมชนที่เป็นพื้นที่ทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนเพิ่มมากขึ้น

แต่การขยายตัวดังกล่าว หากเปรียบเทียบกับเป้าหมาย 20 % ของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 แล้วยังไม่ถึงไหน ยังไม่บรรลุเป้าหมาย ดังนั้น เพื่อให้การทำเกษตรกรรมยั่งยืน ไม่ใช่เป็นเพียงกระแส แต่ให้เป็นวาระแห่งชาติ ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและสมัชชาคนจน จึงได้เสนอให้รัฐบาลชุดปัจจุบันจัดตั้ง “คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน กรณีการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน” จำนวน 23 คน โดยคณะอนุกรรมการดังกล่าวนี้ ได้มีการแต่งตั้ง เมื่อ 25 เมษายน 2544 โดยรองนายกรัฐมนตรี และเริ่มประชุมครั้งแรก เมื่อ 2 กรกฎาคม 2544

อาจสรุปได้ว่าเกษตรกรรมยั่งยืนในขณะนี้ เป็นระยะที่มี “แม่แบบหรือแบบอย่าง” ทั้งในด้าน ไร่ นา การผลิต แปรรูป ตลาด มาตรฐาน ผู้บริโภค การเผยแพร่ผ่านสื่อวงกว้าง กลุ่ม เครือข่าย และการทำงานทางนโยบาย ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าว มีการทำการวิจัยเพื่อให้สามารถนำไปอ้างอิงและเป็นระบบมากขึ้น และกลายมาเป็นขบวนการของประชาชน ที่มีพื้นที่ขึ้นของเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยมากขึ้น

2.1.3 ผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก และพันธมิตร

1. มีไร่ นา ตัวอย่างที่เป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งที่ราบ ที่ดอน ที่สูง มีผลิตภัณฑ์แปรรูป มีตลาดที่รองรับผลผลิต มีวิทยาการชาวบ้าน มีกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร มีองค์กรผู้บริโภค มีองค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (ถึงแม้ว่าการทำงานขององค์กรต่าง ๆ ยังไม่บรรลุวัตถุประสงค์เท่าที่ควร) มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างเกษตรกรและผู้บริโภค หรือชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน
2. องค์กรเกษตรกร ได้รับงบประมาณจากรัฐบาลโดยตรง เพื่อดำเนินการโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย จำนวน 633 ล้านบาท สำหรับดำเนินงาน ในช่วงปีงบประมาณ 2544-2546

3. ผู้เข้าร่วมขบวนการ (ทั้งเกษตรกรและผู้บริโภค) บางส่วนเริ่มมีความมั่นคงทางด้านอาหาร เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม ได้เรียนรู้ มีความมั่นใจและให้ความสำคัญในการเข้าไปทำงานทางนโยบายทั้งระดับท้องถิ่นและชาตินาขึ้น
4. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เริ่มหันมาส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
5. ทั้งแผนชาติ (ฉบับที่ 9) และแผนแม่บทของกระทรวงเกษตร ฯ ได้มีการระบุการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น
6. เกษตรกรเริ่มตระหนักในผลกระทบทางนโยบาย และเข้าไปมีส่วนร่วมทางนโยบายทั้งระดับกลุ่ม ชุมชน ท้องถิ่น และชาติ
7. ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการมากขึ้นเรื่อย ๆ ฯลฯ

ฟาร์มตัวอย่างเกษตรยั่งยืน
บ้านแม่ทา จ.เชียงใหม่

2.2 ทบทวนลักษณะเฉพาะของการเคลื่อนไหวงานเกษตรยั่งยืน

ก่อนที่จะสังเคราะห์และจัดการความรู้ประเด็นนี้ จะต้องทำความเข้าใจสถานะของประเด็นก่อนว่า เกษตรกรรมยั่งยืน ถือเป็น “ความเคลื่อนไหว” (Movement) ทางสังคมประเด็นหนึ่ง ของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ก่อตัวขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา มีลักษณะที่ควรพิจารณาบางประการ (อนุสรณ์ อุณโณ, 2547) ดังนี้

1. การเคลื่อนไหวด้านเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาที่รากเหง้าของปัญหา

โดยเสนอให้การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจาก “การเกษตรแผนใหม่” เป็นระบบ “เกษตรกรรมยั่งยืน” ต่างจากการเคลื่อนไหวด้านเกษตรช่วงก่อนหน้าและร่วมสมัยประเภทอื่น ๆ เพราะการเคลื่อนไหวด้านเกษตรกรรมยั่งยืนได้ก้าวข้ามการเรียกร้องเพียงเพื่อการแก้ไขปัญหาด่วนๆ ที่มีเป้าหมายเรียกร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการประกันราคาผลผลิต การรณรงค์สนับสนุนโครงการสังเคราะห์ SA

สนับสนุนปัจจัยการผลิตราคาถูก การผ่อนผันพักชำระ และยกเลิกหนี้สิน รวมไปถึงการแก้ปัญหาค่าเช่าที่ดินทำกินและปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เน้นการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการจำหน่ายผลผลิต รับการสนับสนุนหรือซื้อปัจจัยการผลิตราคาถูก หรือรับการสนับสนุนสินเชื่อจากสถาบันการเงินของรัฐ เพราะเห็นว่าแนวทางหรือวิธีการดังกล่าวเป็นเพียงการแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าและไม่ยั่งยืน ครบเท่าที่เกษตรกรยังคงทำ “การเกษตรแผนใหม่” โดยองค์กรพัฒนาเอกชนและเกษตรกรได้เสนอแนวคิดและวิปฏิบัติ “เกษตรกรรมยั่งยืน” เป็นทางออกสำหรับการแก้ปัญหาความยากจน และหนี้สินของเกษตรกร และความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ขณะที่นโยบายพัฒนาด้านการเกษตรของรัฐเน้นการส่งเสริมเกษตรแนวใหม่ที่มีเกษตรกรปฏิบัติอยู่อย่างกว้างขวาง การเสนอเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชนและเกษตรกรจำนวนหนึ่งจึงเป็นการเสนอทางเลือกการพัฒนาการเกษตรที่ต่างไปจากนโยบายรัฐและวิธีการทำการเกษตรโดยรวม

2. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นระบบที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากร

ในตัวของระบบไม่สามารถอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว จะต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ทั้งในฟาร์มและนอกฟาร์ม ที่ต้อง มีการจัดการทรัพยากรการเกษตรที่สอดคล้องกับระบบการผลิต และเกษตรกรรมยั่งยืนยังเป็นแบบแผนการจัดการทรัพยากรประเภทหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นในรูปของไร่นาวนเวียนวนเกษตร ไร่นาป่าผสม ฯลฯ ฉะนั้น การเสนอรูปแบบเกษตรยั่งยืนจึงสัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจหลักในการจัดการทรัพยากรในสังคมไทย เนื่องจากรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้มักดำรงอยู่ในเขตป่าซึ่งรัฐผูกขาดสิทธิและอำนาจในการจัดการภายใต้รูปแบบและวิธีการของตนอย่างเบ็ดเสร็จ หากรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนเหล่านี้ได้รับการยอมรับโดยไม่ถูกปรับแต่งก็หมายความว่า การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรในสังคมไทยได้เกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

3. เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นระบบคุณค่าและกฎเกณฑ์การใช้ชีวิตชุดหนึ่ง

ซึ่งต่างไปจากระบบคุณค่าและกฎเกณฑ์การใช้ชีวิตที่สังคมบริโภคนิยมโดยทั่วไปยึดถือ ดังกรณีพุทธเกษตรของนายฉลวย แก้วคง ซึ่งเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นการ “นำเอาปรัชญาและวิถีแห่งพุทธศาสตร์เข้ามาอธิบายถึงความกลมกลืนในการทำเกษตรร่วมกับธรรมชาติ และปรัชญาการดำรงชีวิต” (ฉลวย แก้วคง, สัมภาษณ์ในวิทยุฯ เลียนจรรย์ 2539ข:31) กล่าวอีกนัยหนึ่ง พุทธเกษตรไม่ใช่เทคนิคการทำเกษตร แต่เป็นระบบคิดที่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบเกษตรกรรมกับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม และมีเป้าหมายที่การสร้างระบบเกษตรกรรมและการดำเนินชีวิตที่เอื้ออำนวยให้มนุษย์พัฒนาตนเองไปสู่อุดมคติอันสูงสุด จากมนุษย์สมบัติไปสู่สวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติตามลำดับ (วิทยุฯ เลียนจรรย์ 2539ข:31) เช่นเดียวกับเกษตรธรรมชาติของมาซาโนบุ ฟูกูโอกะที่แพร่หลายในประเทศไทย ที่ไม่ได้เป็นเพียงเทคนิคหรือวิธีการทำเกษตร แต่เป็นวิถีแห่งการบ่มเพาะความสมบูรณ์ของมนุษย์และการเข้าถึงธรรมชาติ (กรณ์ ภูมิพินนา 2534: 22, วิทยุฯ เลียนจรรย์ 2535ข:

27 และฐิรวุฒิ เสนาคำ 2539: 39-40) รวมไปถึงเกษตรกรรมยั่งยืน แต่หากไม่ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและพฤติกรรมบริโภคให้สอดคล้อง ชีวิตและครอบครัวก็ไม่สามารถ “ยั่งยืน” ได้ ฉะนั้น การเสนอแนวคิดและวิธีปฏิบัติเกษตรกรรมยั่งยืนจึงไม่ได้หมายความว่าเพียงการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนเทคนิควิธีการทำเกษตร หากยังหมายรวมถึงการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าและกฎเกณฑ์การใช้ชีวิตไปในเวลาเดียวกัน

4. การให้ความหมายของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของแต่ละกลุ่มยังแตกต่างกัน

มีกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก มีทั้งเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐ สถาบันวิชาการ หน่วยงานและองค์กรพิเศษต่าง ๆ กลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ภาคธุรกิจเอกชน และสื่อมวลชน ทว่า กลุ่มเหล่านี้มีเป้าหมายและยุทธศาสตร์เกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกัน

เกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนมีเป้าหมายให้เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นทางออกสำหรับการแก้ปัญหาและผลกระทบจากเกษตรแผนใหม่

กลุ่มศาสนา มีเป้าหมายให้เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรมเพื่อไปสู่การบรรลุธรรมหรือการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

หน่วยงานรัฐ หน่วยงานและองค์กรพิเศษต่าง ๆ ภาคธุรกิจเอกชน และสื่อมวลชนเป็นในอีกลักษณะ แม้ว่าหน่วยงานรัฐได้มีการกำหนดแผนงานและมาตรการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับนโยบาย แต่นอกจากนโยบายพัฒนาด้านการเกษตรของประเทศโดยรวมยังคงส่งเสริมเกษตรกรรมแผนใหม่ เกษตรกรรมยั่งยืนที่หน่วยงานรัฐดำเนินการส่งเสริมมีความแตกต่างจากที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเสนอ ซึ่งนอกจากเป็นการปรับตัวต่อกระแสสากลและสังคมไทยโดยรวมยังเป็นการได้กลับมาเคลื่อนไหวของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกอย่างสำคัญ เพราะเป็นการเลือกหยิบใช้และตีความเกษตรกรรมยั่งยืนใหม่ให้สอดคล้องกับเป้าหมายของรัฐซึ่งกระบวนการปรับตัวและได้กลับดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นในส่วนของภาคธุรกิจเอกชน สื่อมวลชน รวมทั้งหน่วยงานและองค์กรพิเศษต่าง ๆ ด้วย เพราะทั้งก่อนหน้าและปัจจุบันกลุ่มเหล่านี้ส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ การหันมาส่งเสริมและพูดถึงเกษตรกรรมยั่งยืนของกลุ่มเหล่านี้จึงเป็นการเลือกหยิบใช้และตีความเกษตรกรรมยั่งยืนใหม่ให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่มเป็นสำคัญ (อนุสรณ์ อุณโณ, 2547 อ้างแล้ว)

2.3 ภาพรวมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็น “เกษตรกรรมยั่งยืน” ภาคเหนือ

2.3.1 จำนวนโครงการวิจัย

ในขณะนี้ มีโครงการวิจัยประเด็น “เกษตรกรรมยั่งยืน” ทั่วประเทศ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก สกว.สำนักงานภาค จำนวนทั้งสิ้น 29 โครงการ (ข้อมูล ณ ปี 2547) ในจำนวนนี้เป็นโครงการในพื้นที่ภาคเหนือ รวม 21 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 72 ของโครงการทั้งหมด และเป็นโครงการในภาคเหนือตอนบน จำนวน 19 โครงการ หรือคิดเป็น ร้อยละ 66 ของโครงการทั้งหมด ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วทั้งสิ้น ชื่อโครงการ ชื่อนักวิจัย ของโครงการในภาคเหนือตอนบน มีรายละเอียดดังนี้

- 1) ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการใช้เกษตรกรรมยั่งยืน ค.แม่ทา โดยคุณคุณนิคม ไชยวรรณ
- 2) กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อยภาคเหนือ โดยคุณคุณนิคม ไชยวรรณ
- 3) รูปแบบองค์กรผู้บริโภคที่เหมาะสมสำหรับอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยคุณประสงค์ อยู่สุขสำราญ
- 4) รูปแบบองค์กรผู้บริโภคที่เหมาะสมสำหรับอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ระยะที่ 2 โดยคุณแสงทิพย์ เขมราช
- 5) ระบบตลาดทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน โดยคุณชมชวน บุญระหงษ์
- 6) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อยภาคเหนือ โดย ผศ.ดร.ทิพย์รัตน์ มณีเลิศ
- 7) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อยภาคเหนือ ระยะที่ 2 โดย ผศ.ดร.ทิพย์รัตน์ มณีเลิศ
- 8) การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน ส่วนที่1 : การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตข้าวโดยใช้ปุ๋ยพืชสด โดย อ.พฤษัย ยิบมันตะศิริ
- 9) การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน ระยะที่ 2 : การเพิ่มศักยภาพชุมชนเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพ โดย อ.พฤษัย ยิบมันตะศิริ
- 10) รูปแบบการเกษตรยั่งยืนบนที่สูงชาวอำเภอบ้านแม่เคอและบ้านแม่จันทอง อ.แม่จัน จ.เชียงราย โดยคุณพงษ์พร ชยาคุลชาต
- 11) รูปแบบความร่วมมือระหว่างองค์กรบริหารส่วนตำบล กลุ่มเกษตรกร ในการผลิตผักปลอดสารพิษของชุมชนตำบลบ้านกาศ อ.สูงเม่น จ.แพร่ โดย คุณสถิต เรือนคำ
- 12) ทางเลือกการผลิตทางการเกษตรเพื่อลดการใช้สารเคมีในพื้นที่ต้นน้ำกว๊านพะเยา โดย คุณกรรณิการ์ ชมพูศรี
- 13) รูปแบบการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่การลด ละ เลิก การใช้สารเคมีของชุมชน ต.เมืองปอน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน โดยคุณไพศาล ญาศิริ

- 14) การใช้จุลินทรีย์ในท้องถิ่น (IMO) กับการยอมรับของเกษตรกร อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน
โดย คุณวัลลภ สุวรรณอาภา
- 15) การศึกษาและพัฒนาวัสดุท้องถิ่นทดแทนกากน้ำตาลเพื่อผลิตสารจุลินทรีย์ จ.เชียงราย
โดย คุณดำเนิน วงศ์วุฒิ
- 16) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดวิธีการปลูกผักปลอดสารพิษโดยกลุ่ม
เกษตรกรทำสวนบ้านดอนมุกพัฒนา จ.น่าน โดย คุณบุญแต่ง พิมพ์งาน
- 17) การบริหารจัดการกลุ่มการผลิตปลอดสารพิษ ต.แม่กรณ์ อ.เมือง จ. เชียงราย
โดยคุณเบญจมิน คอแสง
- 18) การศึกษาทางเลือกที่เหมาะสมในการพัฒนาคุณภาพกระเทียมโดยไม่ใช้สารเคมีทาง
การเกษตรในกรณีบ้านแม่สุริน ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน
โดย คุณบุญสุข เตือนขวัญ
- 19) การพัฒนาหลักสูตรเกษตรกรรมยั่งยืนในสถาบันการศึกษาในภาคเหนือระยะที่ 1
โดยดร.ไพบุลย์ สุทธสุภา (สกว.สำนักงานภาคจัดไว้ในหมวด “การศึกษา”)
- 20) กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเกษตรอินทรีย์อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน อ.ขุนยวม
จ.แม่ฮ่องสอน โดย คุณสังเวียน ดวงสุภา
- 21) การจัดการองค์ความรู้และการขยายผลการผลิตและการแปรรูปน้ำมันจากปลอดสารพิษสู่
วิสาหกิจชุมชนพึ่งตนเอง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน โดย คุณสุคานี คำดี (สกว.สำนักงานภาคจัด
ไว้ในหมวด “เศรษฐกิจชุมชน”)

หมายเหตุ เกินมา 2 โครงการ คือโครงการ ที่ 19) และ 21) เพราะ สกว.สำนักงานภาคจัดไว้ในหมวด
อื่น แต่งานสังเคราะห์นั้นรวบรวมเพราะ โจทย์มีฐานมาจากเกษตรยั่งยืน ที่เป็นจุดเน้นของ
โครงการ

2.3.2 ประเด็นวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนภาคเหนือ

เป็นการยากที่จะแบ่งประเด็นวิจัยย่อย หรือจัดกลุ่มโครงการวิจัยในแต่ละด้าน แม้ว่าในโจทย์วิจัย
จะระบุชัดเจนว่าจะทำเรื่องนั้น ๆ แต่เมื่อดูเนื้อหาในรายละเอียดของแต่ละโครงการแล้วจะพบว่า มี
กิจกรรมที่หลากหลาย ที่ส่วนใหญ่ เน้น กิจกรรมเพื่อให้เกิดความตระหนักในพิษภัย/ ผลกระทบจากระบบ
เกษตรกรรมสมัยใหม่ ผ่านกระบวนการ เก็บรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม และการค้นหา
ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการผลิต พิธีกรรม เพื่อเป็นฐานในการกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหา ตาม
แนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ประเด็นการวิจัยจาก 21 โครงการสามารถแบ่งได้ดังนี้

1) ด้านเทคโนโลยีการผลิต (เทคนิคทางเลือก) จำนวน 6 โครงการ : ร้อยละ 30 ของโครงการทั้งหมด

แม้ว่าการวิเคราะห์พัฒนาการระบบเกษตรกรรมยั่งยืน จะบอกว่า ชุมนนี้เป็นยุคการผลิตเชิงนโยบายแล้วก็ตาม แต่สำหรับเกษตรกรส่วนใหญ่ที่ยังทำเกษตรกรรมแผนใหม่ ยังเป็นเสมือนคนที่อยู่ในยุคเริ่มต้นอยู่ คือจะต้องแสวงหาเทคนิคทางเลือกในการผลิต ที่สามารถทดแทนการใช้สารเคมีทางการเกษตรให้ได้ก่อน เพื่อลดความเสี่ยง และสร้างความมั่นใจให้กับตนเอง โดยมีการทดลองทดสอบเทคนิควิธีการร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการเรียนรู้ร่วมกัน บางคนสามารถฝึกทักษะ พัฒนาตนเองเป็นวิทยากรชาวบ้าน ที่พร้อมจะถ่ายทอดความรู้ ด้านเทคนิคทางเลือก แก่เกษตรกรรายอื่น ๆ ได้ ซึ่งมีทั้งหมด 6 โครงการ ในจำนวนนี้เป็นโครงการที่ใช้วิธีการทดลองทดสอบ ในเชิงลึก 2 โครงการ ได้แก่ คุณวัลลภ สุวรรณอากาศ (แม่ฮ่องสอน) และคุณดำเนิน วงศ์วุฒิ (เชียงราย) เป็นโครงการทดลองทดสอบในไร่นาของเกษตรกร รวม 2 โครงการ คือ อ.พฤษ์ ยิบมันดศิริ (เชียงใหม่) อีก 2 โครงการที่เหลือ เป็นโครงการที่มุ่งหาทางเลือกที่จะแก้ปัญหาคุณภาพน้ำในกว๊านพะเยา (พะเยา) และคุณภาพกระเทียมของหมู่บ้าน (แม่ฮ่องสอน)

2) ด้านการพัฒนาศักยภาพกลุ่ม – เครือข่าย และการประสานความร่วมมือกับ อบต

โครงการในประเด็นนี้มีจำนวน 4 โครงการ (ร้อยละ 20) ส่วนใหญ่จะเป็นโครงการที่ดำเนินการในปี 2544-45 เป็นที่น่าสังเกตว่า จะเป็นกลุ่มผู้ผลิตผักปลอดสารพิษ จำนวน 3 โครงการ ได้แก่ คุณเบญจ มิน คอแสง (เชียงราย) คุณสจิต เรือนคำ (แพร่) คุณบุญแต่ง พิมพ์งาน (น่าน) อีก 1 โครงการเป็นเรื่องการจัดการองค์ความรู้และขยายผลงานปลอดสารพิษ (คุณสุภาณี คำดี/ จ.แม่ฮ่องสอน)

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมที่พบในโครงการ จะเป็นการนำเทคนิคการผลิตทางเลือกต่าง ๆ มาทดลองใช้ และอบรมทักษะการใช้ให้แก่ผู้ผลิตแทบทุกโครงการ ส่วนใหญ่จะเป็นการทำปุ๋ยน้ำชีวภาพ

3) ด้านรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน มี 1 โครงการที่ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว ที่เป็นรูปแบบบนที่สูง ของชุมชนอาข่า โดยคุณพงษ์ทร ชยาคุณชาติ (เชียงราย) เป็นโครงการที่คัดเลือกเกษตรกรอาสาเข้าร่วมโครงการ 3 กลุ่ม กลุ่มละ 6 คนเพื่อทดลองรูปแบบเกษตรยั่งยืนบนที่สูง และวิเคราะห์เปรียบเทียบ หาข้อดี ข้อเสีย ของรูปแบบที่ได้ โดยทดลองทำ 2 รูปแบบ

4) ด้านการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต มี 1 โครงการ โดยคุณไพศาล ญาดีศรี (แม่ฮ่องสอน) ซึ่งพบว่าการสร้างความมั่นใจในเทคนิคทางเลือกเป็นปัจจัยสำคัญ จึงมีการจัดทำแปลงสาธิต และอบรมเกษตรกรในการผลิตจุลินทรีย์ในท้องถิ่น เป็นต้น

5) หลักสูตรเกษตรกรรมยั่งยืน มี 2 โครงการ ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว โดย อ.ไพฑูรย์ สุทธสุภา (เชียงใหม่) เป็นการพัฒนาหลักสูตรในระดับอุดมศึกษา และคุณสังเวียน ดวงสุภา เป็นหลักสูตรโดยชุมชน เน้นเรื่อง “ธนาคารอาหารชุมชน”

6) ชุดโครงการ “เกษตรกรรมยั่งยืน” จ.เชียงใหม่-ลำพูน จำนวน 7 โครงการ (4 ด้าน) มีรายละเอียดในส่วนที่ว่าด้วยเนื้อหา/ องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย

2.3.3 พื้นที่ดำเนินการวิจัย

ครอบคลุม พื้นที่ 7 จังหวัดในภาคเหนือ 21 โครงการ ซึ่งสามารถแยกเป็นรายจังหวัด ได้ดังนี้

- จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 10 โครงการ
- จังหวัดแม่ฮ่องสอน จำนวน 5 โครงการ
- จังหวัดเชียงราย จำนวน 3 โครงการ
- จังหวัดแพร่/ จ.น่าน/ จ.พะเยา จังหวัดละ 1 โครงการ รวม 3 โครงการ

2.3.4 สรุปภาพรวมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและแนวทางการจัดการองค์ความรู้

ภาพรวมโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ สกว.สำนักงานภาคสนับสนุนในช่วงปี 2542-2547 นั้น

หากจะยึดชุมชนวิจัยเป็นหลักในการแบ่งการสนับสนุน จะแบ่งเป็น สองส่วน คือ การสนับสนุนงานวิจัยแก่ ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน และการสนับสนุนแก่ชุมชนใหม่ ซึ่งแน่นอนว่า การแบ่งตามฐานชุมชนนั้นจะมีประโยชน์อย่างยิ่งในกระบวนการสังเคราะห์และใช้ประโยชน์จากงานวิจัย เพราะฐานชุมชนทั้งสองแบบจะเป็นตัวแปรสำคัญในการจัดการความรู้ เพราะมีบริบทที่แตกต่างกัน

ชุมชนเกษตรยั่งยืน

มีประวัติศาสตร์อันยาวนานในการเคลื่อนไหวงานเกษตรยั่งยืน โดยมองเกษตรยั่งยืนเชิงระบบ ที่เป็นการขับเคลื่อนทางสังคม ที่จะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรด้วย มีการเคลื่อนไหวมารวม 10 ปี แต่ยังคงขาดการบันทึก สรุปบทเรียนอย่างเป็นระบบ และมียุทธศาสตร์ที่เป็นโจทย์ใหญ่ของเครือข่ายทุกส่วนที่สัมพันธ์กันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การตลาด ผู้บริโภค และการขยายผล จึงจำเป็นต้องใช้กระบวนการวิจัยเพื่อเป็นเครื่องมือในการคลี่คลายปัญหาต่าง ๆ

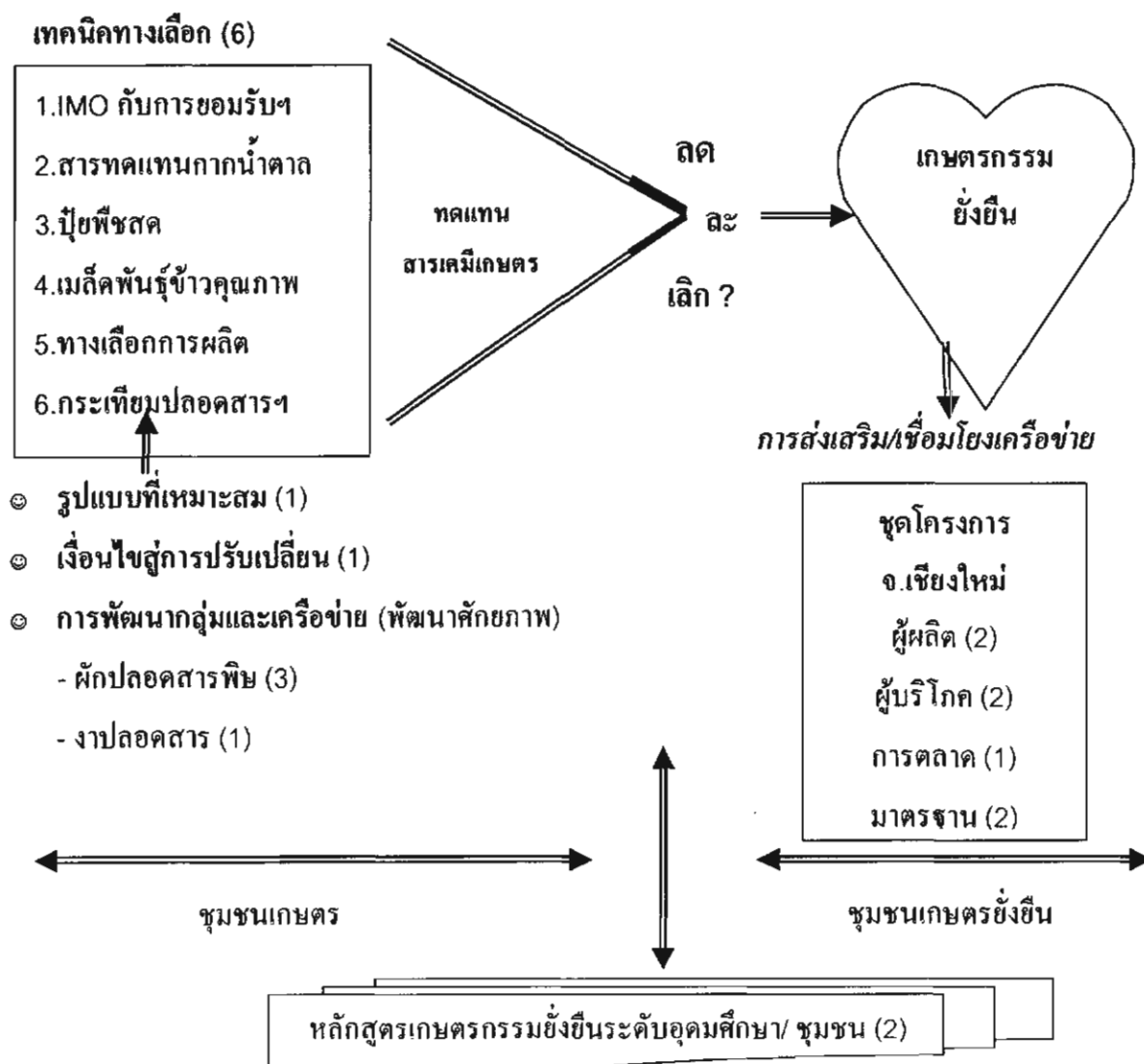
ชุมชนเกษตรกระแสหลัก

เป็นชุมชนทั่วไป ที่ทำเกษตรตามกระแสหลักเป็นส่วนใหญ่ อาจมีบางชุมชนที่เริ่มหันมาสนใจเกษตรยั่งยืน โดยส่วนใหญ่ยังมองเกษตรยั่งยืนเพียงเพื่อเป้าหมายการลดต้นทุนการผลิต และความปลอดภัยด้านอาหารและสุขภาพ เป็นหลัก

กลุ่มนี้มีเป้าหมายการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืนผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ลด ละ การใช้สารเคมีทางการเกษตร) แนวทาง กิจกรรมที่ออกแบบในงานวิจัยจะครอบคลุมถึงต่าง ๆ เช่น

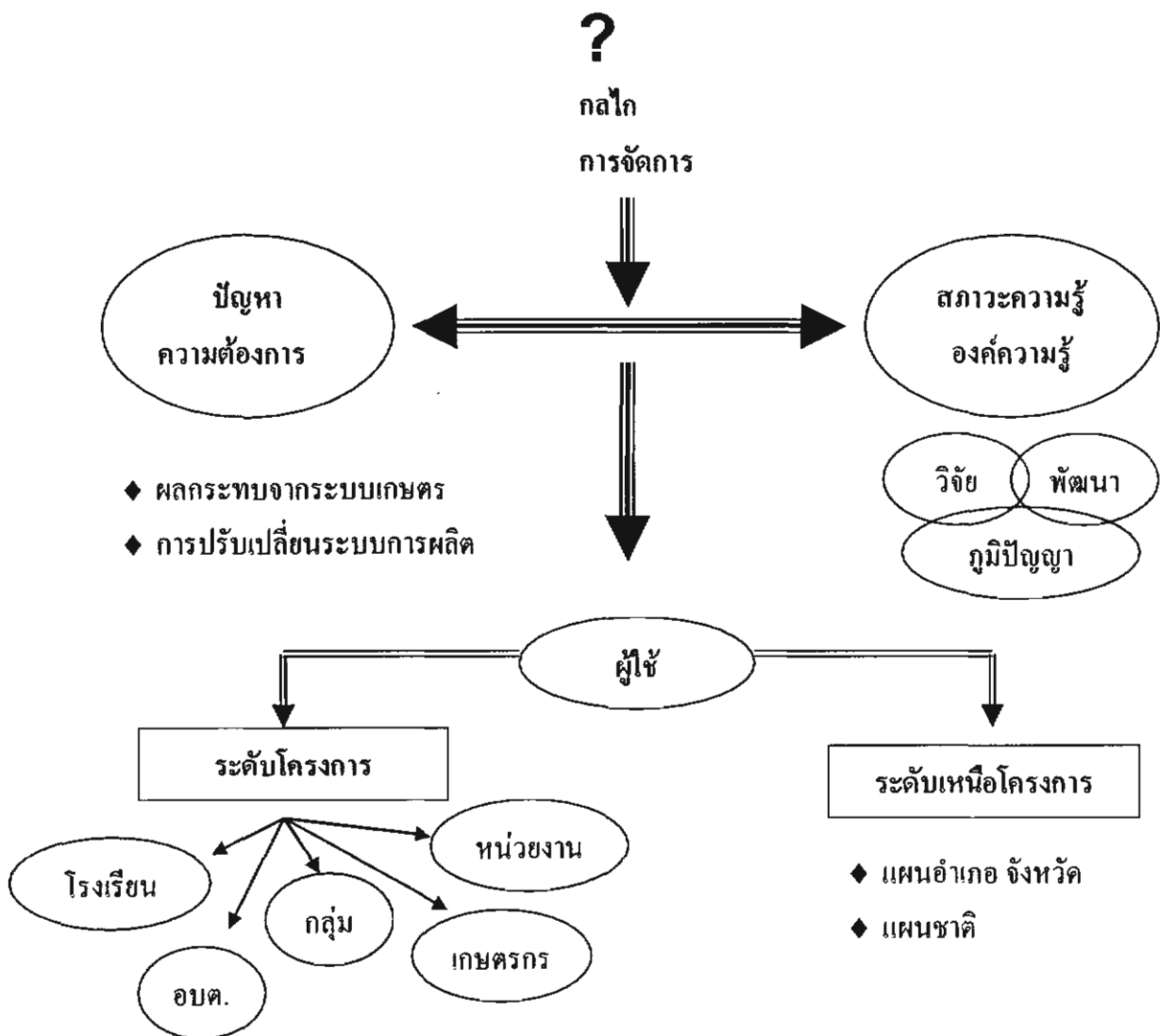
- ให้โอกาสสัมผัสทางเลือกผ่านการใช้เทคโนโลยีเกษตร/ ทดลองทำ
- สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม/ สร้างความตระหนัก
- จุดประกายความคิดแก่ผู้นำ ผู้ริเริ่ม เพื่อหาแนวทางการดำเนินงานต่อ
- ร้อยรัดเครือข่าย/ ผู้เกี่ยวข้อง โดยใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือ

ภาพที่ 1 สรุปโครงการวิจัย 21 โครงการ (ภาคเหนือ)

ที่มา : เวทีประชุมกลุ่มย่อยประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน ในงานประจำปี สกว.สำนักงานภาค ครั้งที่ 2
วันที่ 28-29 พฤศจิกายน 2545 (อรุณี เวียงแสง และคณะ)

ภาพที่ 2 การจัดการความรู้เพื่อพัฒนา “เกษตรกรรมยั่งยืน”

คำถามหลัก

- จะต้องมีฐานข้อมูลอะไรบ้าง ที่จะสามารถสนับสนุนการจัดการความรู้เกษตรยั่งยืน
- จะใช้สื่ออะไร สื่ออย่างไร แก่ใคร จึงจะสามารถขยายผล ผู้ใช้ทั้ง 2 ระดับ
- จะกำหนดกลไกการจัดการอย่างไร จึงจะเอื้อต่อการทำงานร่วมกัน ในการขับเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง

ที่มา : เวทีประชุมกลุ่มย่อยประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน ในงานประจำปี สกว.สำนักงานภาคครั้งที่ 2 วันที่ 28-29 พฤศจิกายน 2545 (อรุณี เวียงแสง และคณะ)

2.4 ข้อเสนอแนะของนักวิชาการต่องานวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนภาคเหนือของ สกว.ภาค

อ.พฤษ ขิมนันตะศิริ รองผู้อำนวยการศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ให้ข้อเสนอแนะต่องานวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนของ สกว. สำนักงานภาค ว่า ในช่วง 3 ปี (2542-44) สามารถแบ่งงานวิจัยด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่สกว. ภาค สนับสนุน ออกได้เป็น 5 กลุ่ม ที่มี การเชื่อมโยงกันพอสมควร ที่ทำให้เราพบว่าเทคโนโลยีด้านการเกษตรนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ การผลิต หรือระบบการผลิตเท่านั้น แต่ครอบคลุมเนื้อหาอื่น ๆ ด้วย อย่างเช่น

- ระบบการผลิตและเทคโนโลยีด้านการผลิตของเกษตรกรรมยั่งยืน มีงานวิจัยทั้งหมด 13 โครงการ
- การตลาดและองค์กรผู้บริโภคมี 3 โครงการ การขยายผลมี 2 โครงการ และการกำหนด มาตรฐาน มี 2 โครงการ
- การเสริมสร้างศักยภาพเกษตรกรและการร่วมมือระหว่างองค์กร 5 โครงการ

ความก้าวหน้าของแต่ละโครงการมีความแตกต่างกัน สาระและประเด็นสำคัญในแต่ละกลุ่ม ดังนี้

1) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิต และเทคโนโลยีเกษตรยั่งยืน

มีความพยายามที่จะลด ละ เลิก การใช้สารเคมีอย่างสิ้นเชิง และทดแทนด้วยมสารสกัดชีวภาพ การ ใช้สมุนไพร การใช้จุลินทรีย์ในท้องถิ่น การใช้วัสดุคิปในท้องถิ่น การใช้ปุ๋ยพืชสดแทนการใช้สารเคมีใน พื้นที่นาข้าว งานเหล่านี้เข้ากลุ่มถึงพื้นที่สูง ที่ดอน ที่อาศัยน้ำฝน และที่ลุ่มของภาคเหนือ เป้าหมายส่วนใหญ่ นำไปสู่การลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ลดต้นทุนการผลิต และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต ในหลาย ๆ โครงการประสบผลและได้มีการขยายผลโดยเฉพาะการลดต้นทุนการผลิต

2) ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการตลาดและองค์กรผู้บริโภค

เป็นกลุ่มที่มีโครงการ ไม่มากนัก ที่เป็นที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนในระยะแรก ๆ ที่ได้รับการ สนับสนุนจาก สกว.ภาค และเป็นพื้นที่ทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน กับอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ใน กลุ่มนี้เชื่อว่าการผลิตต้องนำการตลาด และมีการมองว่าตลาดทางเลือกมีหลายระดับ ได้ทบทวนและศึกษา เรื่องตลาดทางเลือกในประเทศอื่น ๆ ด้วย จุดเน้น คือ ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ใน ขณะเดียวกันก็เสนอกำหนดรูปแบบองค์กรผู้บริโภคที่หลากหลายเช่นเดียวกัน โดยเน้นให้ผู้ผลิตเป็นผู้ ขับเคลื่อนในการขยายผลเกษตรกรรมยั่งยืน และพยายามจะสร้างความเข้าใจเรื่อง แนวคิดหลักการเกษตร ยั่งยืนแก่ผู้บริโภค เพื่อให้สนับสนุนและมีส่วนร่วมพัฒนาเกษตรยั่งยืนในระดับพื้นที่ด้วย และมองอีกว่า การเชื่อมโยงด้านการตลาด กรศึกษาองค์กรผู้บริโภคได้สร้างความมั่นใจให้ผู้ผลิตพอสมควร

3. การขยายผล

เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ ของคนทำงานด้านนี้ และกระบวนการสร้างความเข้มแข็งแก่องค์กร เห็นได้จากการขยายผลสู่วงกว้างออกไป อย่างไรก็ตาม จากตัวชี้วัดของโครงการที่เน้นการขยายผลของผู้ปฏิบัติการเกษตรยั่งยืน (เกษตรกร) เช่นผู้ที่ทำไปแล้ว 1-2 ปี มีสมาชิกจำนวนเท่าใด แต่การขยายผลอาจจะมีมากกว่าการขยายผลในระดับสมาชิก เช่น การขยายบทบาทของกลุ่ม รวมถึงการขยายความรับผิดชอบของกลุ่ม ควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่เห็นได้ชัดคือ ที่บ้านแม่ทา ที่พัฒนาเป็นสถาบันเกษตรกรกรมยั่งยืน และมีสหกรณ์รองรับ

4. การกำหนดมาตรฐาน

การกำหนดมาตรฐานเกษตรกรกรมยั่งยืนนั้น ได้เน้นเฉพาะการกำหนดมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ กลุ่มนี้มีความเข้มข้นมาก และแนวคิดก็แปลกไปจากที่อื่น คือการกำหนดมาตรฐานไม่ได้มองไปที่หน่วยงานของรัฐ แต่พยายามชักจูงให้เกิดการมีส่วนร่วมของหลายฝ่าย การรับผิดชอบของชุมชนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานร่วมกัน องค์ประกอบของกลุ่มมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์มาจาก ตัวแทนผู้ผลิต ผู้บริโภค นักวิชาการ ราชการ และกลุ่มนี้ ได้รับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ภาคเหนือ

5. การเสริมสร้างศักยภาพระหว่างองค์กร

งานนี้เป็นงานใหม่แล้วก็ได้ไม่ได้พูดกันมากนักในเวทีแต่ในเอกสาร มีงานอยู่ชิ้นหนึ่งที่พยายามทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้องหลายระดับ ตั้งแต่ระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ซึ่งก็ประสบความสำเร็จในการกำหนดบทบาทในแต่ละองค์กรระดับต่าง ๆ เหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ ในส่วนผู้ปฏิบัติคือเกษตรกรที่ร่วมกันปลูกผักปลอดสารพิษ กรณีโครงการนี้นั้นผลิตผักปลอดสารพิษเป็นสำคัญ ซึ่งมองว่า กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพระหว่างองค์กรนั้นเป็นกระบวนการที่สำคัญในอนาคต

องค์ความรู้ที่เราได้จากงานวิจัย 2-3 ปีที่ผ่านมา จากการประมวลแล้ว ที่ประชุมก็สรุปออกมาว่า ในกลุ่มที่ทำงานด้วยกัน ได้มีความเข้าใจในความหมายและขอบเขตของเกษตรยั่งยืนได้ดีขึ้นกว่าเดิม และที่สำคัญคือการได้เห็นความสัมพันธ์ของกิจกรรม ทำให้เห็นความเป็นระบบของเกษตรกรกรมยั่งยืนมากขึ้น ซึ่งไม่ได้มองเกษตรยั่งยืนแยกส่วนอย่างที่เราได้เห็น นอกจากนั้นเกษตรกรยั่งยืนไม่ได้ทำเพียงแค่ 26 โครงการ (ทั้งประเทศ: ข้อมูล ณ ปี 2545) โดย สกว.ภาค เท่านั้น ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เอง เช่น กรมวิชาการเกษตร ในมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ก็ทำกระจายกันไปมากพอสมควร

ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา มีกรณีศึกษาที่แสดงความสำเร็จของชุมชนเกษตรยั่งยืนเกิดขึ้นทุกภาค เราได้เห็นข้อมูลเหล่านี้ผ่านสื่อต่าง ๆ ที่ชุมชนสามารถจัดการ ได้ด้วยตนเอง หรือองค์กรระดับต่าง (ท้องถิ่น) ถึงแม้ว่านโยบายหรือแนวทางของรัฐยังไม่ชัดเจนก็ตาม โดยเฉพาะ การขยายผลทางเทคโนโลยีอินิเวสน์ หมายถึงการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างเช่น การใช้สารสกัดชีวภาพ การใช้ประโยชน์จาก

จุลินทรีย์ในท้องถิ่น การขยายผลเกิดขึ้นในหลายทางด้วยกัน ทั้งโดยธรรมชาติ โดยการชักนำขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยรัฐ และโดยเกษตรกรผู้เกษตรกรด้วยกัน

กระบวนการที่ใช้ในการดำเนินงานทั้ง 26 โครงการนี้ จะเห็นได้ว่าเน้นการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ การวางแผน การปฏิบัติ การประเมิน การติดตาม การปรับใช้เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับเกษตรกรรายย่อย และพัฒนาขีดความสามารถของเกษตรกร และนักวิจัยร่วมกัน ในวิธีการนั้นสามารถจัดได้เป็น 3 กลุ่ม ใหญ่ ๆ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 คือวิธีการที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความเป็นปึกแผ่น การไปดูงาน หรือมีรูปแบบของโรงเรียนเกษตรกรระดับต่าง ๆ การวางแผนและการจัดการแบบมีส่วนร่วม มองว่าทิศทางในการเคลื่อนงานในอนาคตน่าจะขยายในเรื่อง “การขยายผล”

กลุ่มที่ 2 เรื่องของการขยายผล อันนี้น่าจะประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การวิจัยและพัฒนา หรือเรียนรู้จากกรณีวิจัยที่สำเร็จหรือล้มเหลว วิจัยหาทางเลือกของผู้บริโภคเกษตรยั่งยืน งานที่เกี่ยวกับเสริมศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น งานที่สนับสนุนเชิงนโยบาย พหุภาคี และการมีส่วนร่วม

กลุ่มที่ 3 การแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน และพัฒนาเทคโนโลยีอินิเวส และทรัพยากรพันธุกรรมทางพืชและสัตว์ เพราะอันนี้เป็นสิ่งสำคัญในระดับท้องถิ่น

ถามในกลุ่มว่าเรามีความเข้าใจถึงการจัดการความรู้ที่เป็นอิสระอย่างไร ในกลุ่มได้ช่วยกันมองว่าผลของการวิจัยช่วยให้เกิดการจัดการความรู้โดยอิสระได้ คือ สามารถปลดแอกจากการถูกครอบงำ มีศักยภาพในการผสมผสานองค์ความรู้เก่า และองค์ความรู้ใหม่ มีอิสระในการตั้งโจทย์ ผลงานวิจัยออกมา ก็ตรงเป้าหมาย ที่สำคัญคือเกิดการจุดประกายทางความคิดที่จะสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ได้ และสามารถกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึงในเวลาอันสั้น เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ และชี้ให้เห็นการเชื่อมโยงของเครือข่ายความรู้ และการเรียนรู้ เช่นจากระบบเกษตรยั่งยืนสู่ระบบอาหาร เป็นต้น และที่สุดก็เห็นว่าการลงทุนด้านนี้ในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา จะให้กำไรต่อสังคมในระยะยาว

2.5 เนื้อหาที่เป็นองค์ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่น่าสนใจในรายงานนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการสังเคราะห์องค์ความรู้ทั้งหมดเท่านั้น เพราะมีข้อสรุปร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องว่า องค์ความรู้ทั้งหมดที่ได้จะต้องมีการสังเคราะห์ร่วม ต่อไปอีก โดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนในการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้นั้น ๆ ให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย และกำหนดสื่อที่จะนำเสนอข้อมูลความรู้ร่วมกัน ในเบื้องต้นได้ร่วมกันกำหนดเนื้อหาองค์ความรู้ที่ต้องจัดทำเป็นเอกสาร ดังนี้

- 1) กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในเกษตรรายย่อย
- 2) การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- 3) เทคโนโลยีเกษตรยั่งยืนเพื่อเกษตรกรรายย่อย

ซึ่งทั้ง 3 ประเด็นนี้ภาคีผู้เกี่ยวข้องจะได้ดำเนินการร่วมกันเชิงบูรณาการ โดยมีทีมจาก สกว. พอช. วจส. สรพ. สสส. และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เป็นเจ้าภาพร่วมกัน โดยใช้ข้อมูลจากการสังเคราะห์เบื้องต้นของโครงการนี้ เป็นฐานในการจัดทำเอกสารเผยแพร่ต่อไป

โครงการวิจัยทุกโครงการที่ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้ว ได้รับการสังเคราะห์ ตามกรอบประเด็นสังเคราะห์ที่กำหนดในหน้า 4 เป็นฐานข้อมูลหนึ่งของ การจัดการองค์ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งพร้อมที่จะดึงมาใช้ประโยชน์ หรือแปรรูป ผ่านสื่อที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อสนองการขับเคลื่อนงานทุกระดับ ซึ่งขณะนี้ ได้ทำการสังเคราะห์ไปแล้ว หลายระดับ

องค์ความรู้งานวิจัยจาก “โครงการวิจัยชุดเกษตรกรรมยั่งยืน จ.เชียงใหม่” (ตัวอย่างผลการสังเคราะห์)
ความเป็นมา

เป็นชุดโครงการวิจัย ที่มาจากรฐานประสบการณ์ของการพัฒนา เกษตรกรรมยั่งยืนในเขตจังหวัดเชียงใหม่ โดย เข้าไปเกี่ยวข้องกับฐานคน ที่หลากหลาย ทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค หน่วยงาน องค์กร เครือข่ายต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชาวบ้าน ที่มีการดำเนินงานร่วมกันมากกว่า 10 ปี แต่กระนั้นก็ตามยังพบว่า ไม่สามารถขยายผลได้ตามคาดหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายฐานการผลิต รวมถึงงานแต่ละด้านที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับมีปัญหาการเชื่อมโยงกระบวนการทำงานของส่วนต่าง ๆ ที่ยังคงเป็นลักษณะต่างคนต่างทำอยู่

ทีมงานจาก 4 ประเด็นหลัก จึงได้หารือกันว่า น่าจะมีการหันกลับมาทบทวนการดำเนินงานทั้งกระบวนการอย่างจริงจัง ครอบคลุม สกว.ภาค กำลังก่อตัวขึ้น และมองว่า สามารถเป็นเครื่องมือ / กลไก สำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการวิเคราะห์ตนเองอย่างเป็นระบบ และสามารถกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาคั้งอยู่บนฐานของข้อมูลความรู้อย่างแท้จริง จึงมีการพัฒนาโครงการนี้ขึ้น โดยใช้เวลาเกือบ 2 ปี จึงเกิดชุดโครงการ “เกษตรกรรมยั่งยืน” ขึ้น จำนวน 4 ด้านด้วยกัน โดยได้เริ่มดำเนินการ เมื่อต้นปี 2542 ดังนี้

1. ด้านผู้ผลิต “ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการขยายเกษตรกรรมยั่งยืนในระยะที่ 1” และ “กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อย ในระยะที่ 2”

โดยคุณนิคม ไชยวรรณ

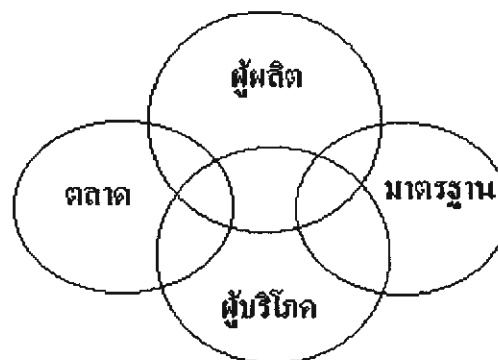
2. ด้านผู้บริโภค “รูปแบบองค์กรผู้บริโภคที่เหมาะสมสำหรับอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ระยะที่ 1 และระยะที่ 2” โดยคุณประสงค์ อยู่สุขสำราญ และคุณแสงทิพย์ เขมราช

3. ด้านการตลาด “ระบบตลาดทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน” โดยคุณชมชวน บุญระหงษ์

4. ด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ “มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับเกษตรรายย่อย ภาคเหนือ ระยะที่ 1 และระยะที่ 2” โดย ดร.ทิพย์รัตน์ มณีเลิศ

การดำเนินงานของทั้ง 4 โครงการนั้น มีรายงานฉบับสมบูรณ์ออกมาเรียบร้อยแล้ว ได้ทั้งองค์ความรู้ตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ทิศทางการขับเคลื่อนงานในระยะต่อไป รวมถึงเกิดผลกระทบต่อบุคคล กลุ่ม เครือข่าย ต่าง ๆ ที่ร่วมในกระบวนการวิจัยในการทบทวนตัวเอง เข้าใจเรื่องราวของเกษตรกรรมยั่งยืน เกิดการเชื่อมโยงกันของส่วนต่าง ๆ และปรับบทบาทการทำงานได้ดีขึ้น

รูปแบบความสัมพันธ์ของทั้ง 4 โครงการ ดังภาพ

ผลการสังเคราะห์ชุดโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นดังนี้

เงื่อนไขเฉพาะของชุดโครงการ

- นักวิจัย/ ทีมวิจัย นักวิจัยเป็นเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งเป็นผู้ที่ทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่แล้ว มีองค์กรสังกัดที่มีเนื้องานเกี่ยวกับการพัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งสามารถทำงานด้านพัฒนาควบคู่ไปกับงานวิจัยได้เลย รวมถึง โครงการด้านมาตรฐานที่อยู่ในกระบวนการทำงานด้านนี้มาเหมือนกัน แม้ว่าจะเป็นอาจารย์ประจำอยู่ที่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ส่วนทีมวิจัย เป็นทั้งเกษตรกร และคนทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

- ชุมชนวิจัย ล้วนมีประสบการณ์ในการดำเนินงานแต่ละด้านมาแล้ว ทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค การตลาด และมาตรฐาน ยกเว้นชุมชนใหม่ ๆ ที่เข้าร่วมในโครงการ ตามแผนกิจกรรมปฏิบัติการ (Action) ในระยะที่ 2 เช่น กลุ่มผู้บริโภคโรงเรียนต่าง ๆ กลุ่มผู้ผลิตที่เป็นเกษตรสมัยใหม่เต็มรูปแบบ เพื่อการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มเดิม เป็นต้น

- ลักษณะโครงการ เป็นงานวิจัย “แบบค่อยขยักพัฒนา” เพื่อทบทวนตนเอง ค้นหาสาเหตุปัญหาในการทำงานที่ผ่านมา หาทางเลือกในการทำงานที่ดีขึ้น ทดลองทางเลือกบนพื้นฐานของข้อมูลที่ค้นพบ และถอดองค์ความรู้ในเรื่องกระบวนการทำงาน และเนื้อหาตามวัตถุประสงค์โครงการที่ตั้งไว้

- ทุนเดิม ด้านองค์กรและเครือข่าย มีชุมชนผู้ผลิตที่รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ประมาณ 5 – 6 กลุ่ม มีชมรมผู้บริโภค (เริ่มปี 2536) มีตลาดนัด / ศูนย์สินค้าปลอดสารพิษอัมบุญ (เริ่มปี 2537) มีการดำเนินงานด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มาตั้งแต่ปี 2538 ถึงแม้การดำเนินการขององค์กร/ เครือข่ายที่มีอยู่นั้นจะยังไม่เข้มแข็ง แต่มีบทเรียนในการทำงานสูง

เนื้อหาองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

1. ด้านผู้ผลิต

1. ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการขยายเกษตรกรรมยั่งยืน

การวิจัยเพื่อหา “ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการขยายเกษตรกรรมยั่งยืนของแม่ทา” ได้เลือกตำบลแม่ทา ถึงอำเภอแม่ออน จ.เชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไข ที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจทำการเกษตรกรรมยั่งยืน ภายใต้อุปกรณ์ขององค์กรชุมชน และศึกษาวิเคราะห์ปัจจัย ภายใน - ภายนอก ที่มีผลต่อกระบวนการยอมรับและขยายตัวของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ ดังนี้

1.1 เกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน : จุดเริ่มการยอมรับและการปรับเปลี่ยน

เกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนนี้ เริ่มขึ้นจากผู้นำชุมชนที่มีประสบการณ์และบทเรียนจากการทำเกษตรแผนใหม่ ดินเสื่อมคุณภาพ และปัญหานี้สืบพอกพูนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยาสูบ

ข้าวโพดฝักอ่อน ความสนใจในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเกิดขึ้นจากความเจ็บป่วย ไม่สบาย และจากการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยเข้าไปกระตุ้นให้ชาวบ้านทำการเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่าง ๆ กัน เน้นการให้ความช่วยเหลือเรื่องการรวมกลุ่ม การผลักดันแนวคิด การฟื้นฟู ประเพณีวัฒนธรรม และสนับสนุนเงินทุนหมุนเวียน จุดเด่น ที่ทำให้เกิดการขยายตัวมากขึ้น เนื่องจากมีระบบการทำงานผ่านกลุ่มและเครือข่าย มีทรัพยากรที่เอื้อให้สมาชิกได้ใช้ประโยชน์ รวมถึงผลประโยชน์ในเชิงผลผลิตของเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีอยู่หลายประเภท

1.2 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอก-ภายใน กับการยอมรับและขยายตัวของเกษตรกรรมยั่งยืน เงื่อนไขภายใน

1) ตัวเกษตรกร เป็นอุปสรรคต่อการขยายและยอมรับเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะ ขาดความรู้ ทัศนคติกลุ่มเกษตรกรทั่วไป เนื่องมาจากการรับรู้ข้อมูลข่าวสารน้อย ไม่มีการรวมกลุ่ม ไม่มีเวทีพบปะ พูดคุย เวลาส่วนใหญ่ใช้ไปกับการผลิตข้าวโพด ขาดความเชื่อมั่นในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ไม่ยอมรับวัฒนธรรม เกิดกับกลุ่มเกษตรกรที่กำลังปรับเปลี่ยน หมายความว่า เทคนิค วิธีการผลิตของเกษตรกรรมยั่งยืนไม่สามารถสร้างความมั่นใจแก่เกษตรกรได้ว่าจะสามารถทดแทนการใช้สารเคมีที่เกษตรกรใช้อยู่เดิมได้

2) การถือครองที่ดิน / กรรมสิทธิ์ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน และขนาดที่ดิน มีความสัมพันธ์ในเชิงบวก กับ การทำเกษตรกรรมยั่งยืน ส่วนในเรื่องของที่ดินที่ติดกันพบว่ามีผลอย่างมากต่อการขยายตัว เนื่องจากความเกี่ยวพันไปถึงเรื่องของแหล่งน้ำ การใช้น้ำ นั้นหมายถึงเกษตรกรสามารถปลูกพืชผักได้ตลอดช่วงฤดูแล้ง

3) เงินทุนและแรงงาน มีความจำเป็นต้องลงทุนจัดระบบน้ำ และปัจจัยการผลิต เข้ามาในไร่นา ส่วนเงื่อนไขด้านแรงงานในครอบครัวไม่ใช่เงื่อนไขสำคัญของการขยายผล

4) องค์กรและเครือข่าย พบว่ามีผลต่อการขยายผลการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นอย่างมาก เพราะสามารถทำกิจกรรมด้านการผลิตและการตลาด ได้ดีขึ้น โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ เทคนิควิธีการ กองทุนหมุนเวียน รวมไปถึงความสัมพันธ์ส่วนบุคคล

เงื่อนไขภายนอก

1) ตลาดและผลผลิต เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่มีผลต่อการผลิต เพราะชุมชนมองว่าตลาดต้องอยู่นอกชุมชน ผลผลิตที่จะส่งสู่ตลาดนั้นจะต้องผลิตและส่งออกครั้งละมาก ๆ เพื่อให้คุ้มค่าขนส่ง (ในวิถีคิดของกลุ่มที่ไม่ได้ทำเกษตรกรรมยั่งยืน) ในขณะที่วิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรจะต้องเริ่มมองจากตลาดภายใน ภายใต้เงื่อนไขของผลผลิตที่มีไม่มากนักแต่มีความหลากหลาย (วิถีคิดของกลุ่มที่ทำ

เกษตรกรรมยั่งยืน) หมายความว่าตลาดเป็นทั้งตัวกำหนดการผลิต และผลผลิตก็เป็นตัวกำหนดตลาดได้เช่นกัน

2) องค์กรส่งเสริม กระบวนการส่งเสริมที่ต่อเนื่อง การประสานเอาความรู้เข้าไปในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการขยายผล รวมไปถึงการเข้าไปเชื่อมโยงเพื่อให้กำลังใจสร้างความสัมพันธ์และยอมรับในระดับชุมชน

เงื่อนไขทั้งหมดในช่วงต้น สามารถระบุได้แต่เพียงการเป็นเงื่อนไขที่น่าจะเป็นเท่านั้น มิอาจระบุชัดว่าเป็นเงื่อนไขที่เพียงพอ ต่อการตัดสินใจของเกษตรกรที่เลือกทำการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน การศึกษา ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก และในตัวเงื่อนไขนั้น มีความสัมพันธ์กันอยู่ การสรุปเงื่อนไขอย่างใด ๆ เพียงตัวเดียว จึงมิอาจเกิดขึ้นได้

1.3 บทสังเคราะห์จากพื้นที่ศึกษา การศึกษา “ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการขยายเกษตรกรรมยั่งยืนของแม่ทา” พบว่าประเด็นที่มีความสำคัญต่อการขยายตัวของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน มีดังนี้

1) การนำเสนอเกษตรกรรมทางเลือก ว่าเป็นยุทธศาสตร์หรือทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาให้กับเกษตรกรรายย่อย เป็นสิ่งที่น่ายกย่อง และน่าชื่นชม ด้วยยุทธศาสตร์ดังกล่าวอย่างน้อยก็ได้รับการพิสูจน์ และยืนยันด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ จากปราชญ์ชาวบ้านหลาย ๆ คน ที่ได้ผ่านทางเลือกนี้มาแล้ว

2) ในส่วนของเทคนิควิธีการผลิตในพื้นที่ศึกษา ยัง พบว่า มีเทคนิควิธีการผลิตที่จะนำมาใช้ทดแทนวิธีการผลิตแบบเดิมอยู่น้อยมาก เพราะองค์การส่งเสริมจากภายนอก ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับเรื่องการรวมกลุ่ม/ การจัดการ โดยละเลยงานพัฒนาเทคนิควิธีการจากพื้นที่ แต่กลับนำความรู้จากภายนอกเผยแพร่ การพัฒนาเทคนิควิธีการผลิตขึ้นมาจากพื้นที่ศึกษาจึงน่าจะเป็นทางออกที่องค์กรส่งเสริม ควรให้ความสำคัญควบคู่ไปกับการกระบวนการสร้างกลุ่ม และเครือข่าย

3) งานส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน มิอาจทำได้กับเกษตรกรยากจน หรือไม่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีพอ เนื่องจากการทำเกษตรกรรม เป็นวิธีการผลิตที่ต้องใช้เงินลงทุน การคาดหวังให้เกษตรกรปฏิบัติโดย ไม่มีการสนับสนุนเงินลงทุนในเบื้องต้น เพื่อให้เกษตรกรสามารถตั้งตัวได้ในระยะแรกเริ่มก่อนนั้น ดูจะเป็นความคาดหวังที่ไกลเกินไป

4) ความสำคัญในเรื่องของระบบนิเวศวิทยา และทรัพยากรชุมชน เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่พบว่ามี ความสำคัญมากต่อการขยายตัวของการทำงานเกษตรผสมผสาน อย่างเช่น ในเรื่องของการมีระบบสนับสนุนการใช้น้ำ ไร่อย่างไรก็ตาม การมีระบบน้ำในไร่นาก็คงมิอาจใช้เป็นประเด็นของการขยายผลได้ หากไม่ได้พิจารณาเรื่องของการใช้น้ำของพืชที่ปลูกลักษณะของพื้นที่ที่ใช้น้ำว่าเป็นที่ดอนหรือที่ลุ่ม ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องไปถึงปริมาณน้ำที่จะได้รับแต่ละครั้งจากฝนที่ตกลงมา

5) องค์กรพัฒนาเอกชน ควรเปลี่ยนรูปแบบการทำงานแบบส่งเสริมชาวบ้าน มาเป็นการทำงานกับชาวบ้านให้มากขึ้น ใช้เวลาอยู่ในพื้นที่ให้มากขึ้น พร้อมกันนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนเองควร

ทำการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านเพื่อหาปัญหาของพื้นที่ให้ได้ รวมไปถึงการทำการศึกษาเทคนิควิธีการที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เพื่อประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาลงและส่งเสริมทางเลือกเพื่อการพึ่งตนเองต่อไป

2. กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ

2.1 สรุปผลการทดสอบกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน 8 ขั้นตอน

1) ขั้นตอนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน

เพื่อค้นหาทั้งส่วนที่เป็นศักยภาพ และ ข้อจำกัดของชุมชนทั้งระดับครอบครัว และระดับชุมชน ค้นหาภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ ที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งค้นหาผู้นำที่แท้จริง เริ่มต้นจากการศึกษาจากข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการเข้าไปศึกษาและจัดกระบวนการเรียนรู้ ในรูปของเวทีประชุม เพื่อชี้แจงความเป็นมา วัตถุประสงค์ และแนวทางการดำเนินงานของโครงการ ฯ การวิเคราะห์เปรียบเทียบผลกระทบการทำเกษตรแผนใหม่ กับระบบเกษตรยั่งยืน เช่น ด้านระบบการผลิต สุขภาพ เศรษฐกิจ ชีวิต ครอบครัว สังคมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ-สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะได้นำผู้นำที่มีความสนใจและอยากจะร่วมในกระบวนการการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน โดยสรุปแล้วขั้นตอนนี้จะเป็นการวิเคราะห์ให้เห็นภาพโดยรวม และการเปลี่ยนแปลง เพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจ

2) ขั้นตอนการยกระดับองค์ความรู้ร่วมกับผู้นำ

หลังจากได้นำผู้นำที่มีความสนใจแล้ว ขั้นตอนนี้ต่อไปจะให้ความสำคัญกับการถอดบทเรียนหรือยกระดับองค์ความรู้ ประสบการณ์เดิมของผู้นำในด้านการเกษตร ดังนั้นบทบาทของเจ้าหน้าที่จะเข้าไปแลกเปลี่ยนกับผู้นำที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก ถึงวิธีการ รูปแบบ ในการทำเกษตรยั่งยืน โครงการเข้าไปเยี่ยมชมในไร่-สวน เพื่อให้เห็นถึงรูปแบบที่แท้จริง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เกิดความใกล้ชิด ความเป็นกันเอง แบบพี่น้องระหว่างชาวบ้าน และโครงการ ฯ สิ่งที่ได้รับจะเป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่ง ที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์และวางแผนงานต่อ เพื่อสร้างรูปแบบของเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่หรือภูมิเวศนั้น ๆ

3) ขั้นตอนการพัฒนากลุ่ม-เครือข่าย

นักส่งเสริมจะให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับการพัฒนากลุ่ม-เครือข่าย บนพื้นฐานความเชื่อว่า “คนสร้างกลุ่ม กลุ่มสร้างผู้นำ” ดังนั้นการสร้างกลไกการรวมกลุ่มจึงเป็นเรื่องสำคัญ การออมเงินเป็นเพียงยุทธศาสตร์หนึ่งที่ทำให้คนมาเจอกัน แต่ที่มากไปกว่านั้นคือ โอกาสในการแลกเปลี่ยน การประชุมกลุ่ม ก็เสมือนเวทีการเรียนรู้ของสมาชิก รวมทั้งกระบวนการติดตาม ตรวจสอบในเรื่องต่าง ๆ การกำหนดกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ล้วนแล้วแต่ผ่านจากเวทีการประชุมกลุ่มทั้งสิ้น และจากบทเรียนที่ผ่านมาอำนาจและ

พลังในการต่อรองจะมากขึ้นก็ต่อเมื่อมีการรวมกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกันในรูปของเครือข่าย และเครือข่ายนี้เองจะช่วยกำหนดเป้าหมายและยุทธศาสตร์รวมทั้งการหนุนเสริมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ให้เข้มแข็งได้

4) ขั้นตอนการเสริมกระบวนการเรียนรู้

ในขั้นตอนนี้หลังจากได้ข้อมูล ความชัดเจนระดับหนึ่งแล้ว จะนำไปสู่การเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้นำในด้านแนวคิด เทคนิคการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ การจัดการฟาร์มและผลผลิต โดยผ่านกระบวนการศึกษาดูงานร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในพื้นที่ต่าง ๆ และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สัมมนาต่าง ๆ เพื่อยกระดับองค์ความรู้เดิมของผู้นำ ให้ผู้นำได้มีการคิด วิเคราะห์ได้กว้างขวางขึ้น เป็นการสร้างผู้นำให้เข้มแข็งโดยพื้นฐานของความเชื่อที่ว่า “คนเป็นศูนย์กลางพัฒนา” บทบาทของเจ้าหน้าที่ เป็นผู้จัดกระบวนการหรือเป็นผู้ซึ่งทำให้เกิดเวทีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน เป็นผู้ที่ส่งผ่านข้อมูลที่เข้าใจได้ง่าย และที่สำคัญตัวคนทำงานจะต้องชัดเจนในข้อมูล ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจึงเป็นส่วนสำคัญ

5) ขั้นตอนการส่งเสริม – สนับสนุนปัจจัยการผลิต

เป็นการดำเนินการหลังจากที่เกษตรกรมีความสนใจ นักส่งเสริมและชุมชนมีความมั่นใจว่าเกษตรกรรายนั้น ๆ มีความมั่นใจที่จะปรับเปลี่ยนการผลิต การสนับสนุนมีทั้งด้านที่เป็นปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น กล้าพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ เครื่องมือ อุปกรณ์ที่จำเป็น ฯลฯ ซึ่งปัจจัยทั้งหมด ไม่ใช่ให้ฟรีแต่จะอยู่ในรูปของกองทุนหมุนเวียน ผ่านระบบการจัดการกลุ่ม ที่รับผิดชอบร่วมกัน ในการตรวจสอบ กำหนดระเบียบและการวางแผนงานโดยกลุ่มเอง

โดยสรุปการสนับสนุนและส่งเสริมในแต่ละครั้ง จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ การปฏิบัติกิจกรรม ดังนั้นการวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น การมองถึงความยั่งยืนของกิจกรรมนั้น ๆ จะเอื้อให้ระบบเกษตรยั่งยืนขยายผลไปได้วิธีหนึ่ง

6) ขั้นตอนการสรุปทบทวนและกระบวนการทำงานร่วมกับผู้นำ

โดยจะแบ่งเป็น 2 ระดับ ระดับที่หนึ่ง สรุปร่วมกับผู้นำชุมชน เช่น เวทีประชุมประจำเดือนของกลุ่มเป็นรายงานความคืบหน้าของกิจกรรมที่ผ่านมา รวมทั้งการเข้าไปดูความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในฟาร์ม ว่ามีความก้าวหน้า หรือมีความหลากหลายมากขึ้นแค่ไหน บทบาทของคนทำงานเป็นผู้ที่ตั้งคำถามให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้นำ การบันทึกข้อมูลที่เกิดขึ้น รวมทั้งการช่วยสรุปผล นำไปสู่การจัดทำแผนการดำเนินงานโดยชุมชน

ระดับที่สอง สรุปร่วมกับเจ้าหน้าที่ในองค์กรหรือโครงการ ฯ เช่น เวทีประชุมประจำเดือน (Staff) เป็นการรายงานความก้าวหน้าของการทำงาน วิเคราะห์ผลของการทำงาน โดยเอาผลหรือข้อสรุปจากเวทีร่วมกับชาวบ้านมาเป็นเนื้อหาหนึ่ง ซึ่งอาจจะเห็นข้ออ่อน ข้อบกพร่องของการทำงานชัดเจนขึ้นและตรงนี้เองจะนำไปสู่กระบวนการหนุนเสริมของคนทำงาน เหมือนการทำงานเป็นทีม แม้กระทั่งการเสริมความรู้ให้แก่คนทำงานในเรื่องนั้น ๆ

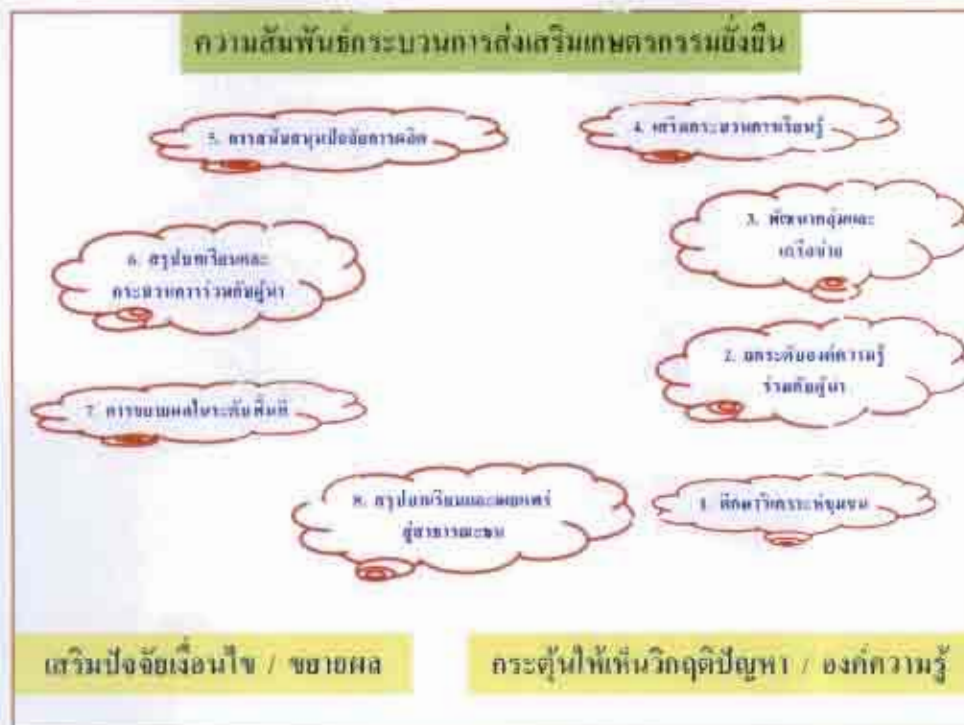
7) ขั้นตอนการขยายผล

จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีรูปธรรมหรือว่าตัวอย่างความสำเร็จขึ้นแล้วระดับหนึ่ง ซึ่งจะไปสู่การขยายผลให้กับเกษตรกรรายอื่น ๆ โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ระหว่างผู้นำทางระบบเครือข่าย การศึกษา ดูงาน ซึ่งปัญหาที่พบคือการยอมรับของชุมชนต่อตัวผู้นำมีน้อย เนื่องจากกรอบความเชื่อ และวัฒนธรรมในด้านการยอมรับของคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำที่ไม่เป็นทางการ

ดังนั้นบทบาทของนักส่งเสริมจะต้องเป็นผู้ที่ชักชวนให้เกิดการแลกเปลี่ยนในเวทีประชุม โดยเฉพาะตัวผู้นำ สร้างทักษะและความเชื่อมั่นให้กับผู้นำ หรือเป็นวิทยากรชาวบ้าน อีกประการหนึ่งจะต้องเป็นผู้สรุปข้อมูลต่าง ๆ ให้กับผู้นำหรือสร้างเครื่องมือช่วยในการนำเสนอ และจะต้องมีการประเมินผล ทบทวนการทำงานร่วมกับผู้นำตลอดเวลา เพื่อปรับวิธีการและยุทธศาสตร์ในการทำงาน

8) ขั้นตอนการสรุปบทเรียนและการเผยแพร่ข้อมูลสู่สาธารณชน

เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายและกว้างขวาง และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย ในลักษณะของการประสานให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ที่มีทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ นักพัฒนา และบุคคลที่สนใจทั่วไป ในรูปแบบของการจัดเวทีสัมมนาทั้งในระดับจังหวัด ระดับภาค ระดับชาติ โดยองค์กรชุมชน จะร่วมมือกับเครือข่ายองค์กรสนับสนุน เช่น กลุ่มเกษตรกรอื่น ๆ นอกจากประสานให้เกิดเวทีแล้วยังมีการประสานเพื่อให้เกิดการเผยแพร่ข้อมูล โดยผ่านสื่อต่าง ๆ เป็นต้น

2.2 เจื่อนใจที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยเพื่อหาปัจจัยเจื่อนใจที่มีผลกระทบต่อกรขยายเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา พบว่า ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการยอมรับและเกิดการขยายในระดับพื้นที่ คือ กระบวนการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่ง การจำแนกกลุ่มเป้าหมาย เป็นประเด็นแรกที่ต้องคำนึง เพื่อกำหนดกระบวนการส่งเสริมที่สอดคล้องกับแต่ละกลุ่ม แนวทางการวิเคราะห์ และกำหนดกิจกรรมในกระบวนการส่งเสริม โดยจำแนกกลุ่มเป้าหมายออกเป็น ทั้ง 3 ระดับ สรุปได้ดังนี้

1) กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรแผนใหม่ทั้งหมด ซึ่งขาดความรู้ด้านการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือ ความรู้ด้านเทคนิค การตลาด มาตรฐาน และองค์กรผู้บริโภค นำไปสู่ความไม่เชื่อถือในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ผลของการทดสอบกระบวนการส่งเสริม จะเห็นได้ว่า การให้การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อกระตุ้นให้เห็นปัญหา และวิกฤติของปัญหาโดยเฉพาะผลกระทบของเกษตรแผนใหม่ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นกิจกรรมที่จำเป็นต้องทำ และพบว่าการใช้วิทยากรชาวบ้าน เข้ามาช่วยนำเสนอ ถ่ายทอดประสบการณ์ จะได้ผลดี หลังจากนั้นการเสริมความรู้ในเชิงการแลกเปลี่ยน พาไปศึกษาดูงาน การฝึกอบรม ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจ และตระหนักในวิกฤติมากขึ้น

โดยสรุปแล้วการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรายใหม่ ๆ จะต้องให้ความสำคัญ เรื่องของการกระตุ้นให้เห็นวิกฤติปัญหาจากเกษตรแผนใหม่ ควบคู่ไปกับการจัดกระบวนการเรื่องกลุ่ม เพื่อสร้างโอกาสให้สมาชิกได้เรียนรู้ร่วมกัน และการให้ผู้นำที่มีประสบการณ์เข้าไปแลกเปลี่ยน รวมทั้งการศึกษาจากตัวอย่างจริงประกอบ ทั้งด้านการผลิต การแปรรูป และการตลาด

2) กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรแผนใหม่ควบคู่กันไป หรือเรียกว่า “กลุ่มปรับเปลี่ยน” ปัญหาที่พบส่วนใหญ่จะขาดความเชื่อมั่นในแนวทางการผลิต และการตลาด หรือแหล่งที่จะจำหน่าย ไม่แน่ใจว่าถ้าผลิตได้แล้วจะขายได้หรือไม่ ซึ่งเกษตรกรกลุ่มปรับเปลี่ยนเกือบทั้งหมดจะมีการรวมกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยน หรือประชุมกันอย่างต่อเนื่อง มีกิจกรรมร่วมกัน อาทิ การอบรมทรัพยากรข้าว ทรัพยากรวัว ร้านค้าชุมชน ฯลฯ มีการรวมกันเป็นเครือข่ายที่หนุนเสริมระหว่างกลุ่ม มีกองทุนในระดับต่างๆ จากการศึกษวิจัยพบว่า การสร้างความเชื่อมั่นโดยเฉพาะเทคนิคการผลิต ที่ไม่ใช่ปุ๋ย ไม่ใช่ยา และการป้องกันโรคแมลง เป็นกิจกรรมที่ต้องกระทำ เพื่อสร้างความมั่นใจในการทดแทนสารเคมี โดยการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ที่เน้นการปฏิบัติจากของจริง และการให้ผู้นำที่ชัดเจนด้านเทคนิค เข้ามาช่วยถ่ายทอดและนำเสนอ สาริต และฝึกปฏิบัติ น่าจะได้ผลมากที่สุด จากนั้นกระบวนการติดตามในระดับฟาร์ม เพื่อเสริมความรู้ทักษะเฉพาะเรื่องที่ขาดหาย และนำผลความคืบหน้ามาแลกเปลี่ยนในเวทีประชุมของกลุ่ม ซึ่งจะพบกันทุกเดือน เพื่อประเมินภาพรวม ทำให้เราทราบปัญหาในระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม และเครือข่าย นำไปสู่การวางแผนการหนุนเสริม หรือแผนงานร่วมกัน

อีกประการหนึ่งกระบวนการส่งเสริม สำหรับกลุ่มนี้ จะต้องให้ความรู้เรื่องของการจัดการ
ผลผลิต การทำการตลาด จากผลการศึกษาพบว่า เกษตรกรที่ออกมาทำตลาด คือนำสินค้าหรือผลผลิต
ออกมาขาย จะส่งผลให้มีระบบการผลิตที่ดีขึ้น และหลากหลายมากขึ้น เหตุผลหนึ่งเนื่องมาจากการ ได้
รับรู้ข้อมูลจากผู้บริโภคโดยตรง การได้แลกเปลี่ยนกับเพื่อนเกษตรกรด้วยกัน ว่าผลิตอย่างไรถึงทำให้มี
ผลผลิตมาขายได้ ในขณะที่เดียวกันการพัฒนาเกณฑ์มาตรฐาน เพื่อจะให้เกิดการยอมรับทั้งผู้ผลิตด้วย
กันเอง และผู้บริโภคจะเป็นอีกเนื้อหาหนึ่งที่เกษตรกรกลุ่มปรับเปลี่ยนจะต้องเรียนรู้ และพัฒนาฟาร์ม
ตัวเองให้ได้เกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้

3) กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งหมด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กลุ่ม
ยอมรับ” จากพัฒนาของกลุ่มจะเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มกันมานาน คือ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2537 โดยเริ่มแรก
มาจากการวิเคราะห์ในผลกระทบของเกษตรแผนใหม่ และตกในแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน ว่าจะเป็
ทางเลือกทางออกสำหรับครอบครัว ประเด็นปัญหาอยู่ที่ว่า กลุ่มจะขยายแนวความคิดและวิธีการปฏิบัติ

ไปสู่เกษตรกร
รายใหม่ ๆ ได้
อย่างไร จาก
การศึกษาพบว่า
การสร้าง ความ
เชื่อมั่นให้กับ
ผู้นำ ในการ
ถ่ายทอด
เรื่องราวต่าง ๆ
ของตัวเอง การ
พัฒนาสื่อ หรือ
เครื่องมือที่จะ
ช่วยในการ

นำเสนอ รวมทั้งการจัดทำเนื้อหา หลักสูตรให้เหมาะสมกับเวลาและกลุ่มเป้าหมาย จะต้องพัฒนาร่วมกับ
ผู้นำ การค้นหาศักยภาพและความถนัดของแต่ละคน

นอกจากนี้การพัฒนากองทุนระดับกลุ่ม เพื่อหนุนเสริมงานเกษตรกรรมยั่งยืน ค่อนข้างจะมากทั้ง
ทุนภายในกลุ่มจากการออมฯ และทุนภายนอกที่เป็นทุนหมุนเวียน นำมาใช้เพื่อการแปรรูป การรวบรวม
ผลผลิต ทำการตลาด และอีกหลาย ๆ กิจกรรม ดังนั้นความรู้เรื่องของการจัดการกระบวนการบริหารกองทุน
การจัดการผลผลิต หลังเก็บเกี่ยวจึงเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งถ้ามองในเชิงยุทธศาสตร์แล้ว จะ
เห็นว่ากลุ่มดังกล่าวสามารถเป็นตัวอย่างและรองรับกลุ่มใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้

2.3 บทเรียน

การกำหนดโจทย์ของกระบวนการส่งเสริมไว้เฉพาะ 8 ขั้นตอน เป็นการสร้างกรอบ หรือ ทางตันได้ ซึ่งอาจเหมาะสมกับพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเท่านั้น

2.4 ข้อเสนอแนะ

- 1) ข้อเสนอต่อการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในประเด็นต่าง ๆ ของเกษตรกรรมยั่งยืนให้มากขึ้น โดยที่สนับสนุนให้เกษตรกรหรือกลุ่มองค์กรชาวบ้านเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยด้วยตนเอง
- 2) ข้อเสนอต่อการวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร โดยเกษตรกรรมมีส่วนร่วม การประยุกต์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ด้านนิเวศวิทยาและสาขาอื่น ๆ ผสมผสานเข้ากับองค์ความรู้พื้นบ้าน เพื่อพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน
- 3) ข้อเสนอต่อการพัฒนาและขยายเครือข่ายการเรียนรู้ โดยการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ที่มีการบริหารจัดการโดยองค์กรชุมชน ส่วนองค์กรภายนอกจะเป็นเพียงผู้ช่วยหรือที่ปรึกษา ช่วยจัดกระบวนการและเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเท่านั้น

2. ด้านผู้บริโภค

การวิจัยเรื่องรูปแบบองค์กรผู้บริโภคที่เหมาะสมสำหรับอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยกลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยเกษตรกรชมรมผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์จังหวัดเชียงใหม่ ชมรมผู้บริโภคอาหารปลอดภัยจังหวัดเชียงใหม่ และผู้บริโภคในโรงเรียนมัธยมและชุมชนของอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดลำพูน และการวิจัยระยะนี้เป็นการศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 ซึ่งเป็นระยะของการทดลองรูปแบบองค์กรผู้บริโภคที่น่าจะเป็น ซึ่งผลที่ได้จากการวิจัยจะนำไปประยุกต์ใช้กับชมรมผู้บริโภคอาหารปลอดภัยจังหวัดเชียงใหม่ จากการวิจัยรูปแบบองค์กรผู้บริโภคอาหารปลอดภัยที่เหมาะสมสำหรับอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในปัจจุบันนั้นพบว่า

1. การศึกษาและดำเนินการก่อตั้งองค์กรผู้บริโภคดีด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีขนาดเล็กในโรงเรียนและในพื้นที่ชุมชนเมืองของจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน สรุปได้ว่า การทำงานกับโรงเรียนค่อนข้างประสบผลสำเร็จกว่าในชุมชนเมือง สาเหตุอาจจะเนื่องมาจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ในโรงเรียนมีการเรียนการสอนวิชาที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของอาหารและสิ่งแวดล้อม
- 2) ในโรงเรียนจะมีชมรมคุ้มครองผู้บริโภค ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ชมรมพฤกษศาสตร์
- 3) มีครูอาจารย์ที่รับผิดชอบชมรมชัดเจน

4) ทุกคนมีธรรมชาติของการดำรงชีวิตที่ใกล้เคียงกัน หรือมีความถนัดในการพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้บ่อย ๆ

5) อยู่ในขอบเขตพื้นที่เดียวกันและมีขนาดเล็กทำให้ง่ายในการพบปะ

ด้วยปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้การสร้างความตระหนักจึงเป็นไปได้ง่าย ส่วนกรณีของชุมชนเมืองค่อนข้างจะรวบรวมเป็นกลุ่มลำบาก เพราะแต่ละคนมีธรรมชาติของการดำรงชีวิตที่ต่างกัน ทำงานต่างหน่วยงานกัน มีเวลาพบปะกันน้อย ทำให้ยากในการสร้างความตระหนัก การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมาบริโภคผลผลิตก็ยากตามไปด้วย

2. ศึกษาและดำเนินการก่อตั้งเครือข่ายขององค์กรผู้บริโภคด้านเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ชุมชนเมืองของจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ผลการวิจัยพบว่า การก่อตั้งเครือข่ายขององค์กรผู้บริโภคนั้น ยังเป็นเพียงการเริ่มต้น ครูอาจารย์ และนักเรียนเพิ่งเริ่มรู้จักกัน ต้องใช้เวลามาก ยังไม่สามารถจัดตั้งได้

3. การนำผลการศึกษาไป

ปรับใช้ในการดำเนินงานของชมรม

ผู้บริโภคอาหารปลอดภัย

จังหวัดเชียงใหม่ สรุปผลการวิจัยได้

ว่า จากการดำเนินงานของชมรม

ผู้บริโภคอาหารปลอดภัย

จังหวัดเชียงใหม่ที่ผ่านมาค่อนข้าง

จะมีปัญหาในเรื่องความไม่พร้อม

เพียงของสมาชิกและกรรมการที่จะ

ร่วมในกิจกรรมของชมรม ทำให้ชมรมไม่มีความเข้มแข็ง และทางชมรมเองได้สรุปสาเหตุของความไม่

พร้อมเพียงว่าอาจจะมาจาก ธรรมชาติในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันของสมาชิกและกรรมการ ที่มีวัน

ว่างที่แตกต่างกัน ทำให้การประชุม หรือรวบรวมคนเป็นไปได้ลำบาก ขณะเดียวกันสมาชิกส่วนใหญ่เป็น

สมาชิกในนามบุคคล ทำให้ไม่มีพลังในการขับเคลื่อนเท่าใดนัก

ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงตั้งสมมุติฐานว่า ชมรมผู้บริโภคจะเข้มแข็งได้สมาชิกควรจะอยู่ในรูปขององค์กร และองค์กรที่น่าจะไปร่วมทำงานและน่าจะมีศักยภาพมากคือโรงเรียน ซึ่งผลการวิจัยสรุปว่าค่อนข้างจะเป็นจริงตามสมมุติฐาน ถึงแม้ว่าจะยังไม่เกิดรูปของเครือข่ายด้านผู้บริโภคเกษตรกรรมยั่งยืนที่ชัดเจนขึ้นระหว่างโรงเรียน แต่ก็เป็นการเริ่มต้นที่ดี จากผลการวิจัยดังกล่าวได้กลายมาเป็นยุทธศาสตร์การทำงานด้านผู้บริโภคของชมรมผู้บริโภค ชมรมผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์เชียงใหม่ และโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย (ซึ่งได้งบประมาณจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยผ่านมูลนิธิกรีนทรูทริคเกษตรกรรมยั่งยืน) โดยองค์กรดังกล่าวข้างต้นได้ดำเนินการปฏิบัติการต่อเนื่องจาก

ผู้บริโภค
เยี่ยมชม
ฟาร์ม
ผู้ผลิต

โครงการวิจัย และยังมีการกลุ่มเป้าหมายไปสู่โรงเรียนมัธยมในระดับอำเภอ และเป็นอำเภอที่มีการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอีกด้วย เช่น อำเภอแม่แตง อำเภอพร้าว อำเภอสันกำแพง เป็นต้น

การศึกษาวิจัยยังพบว่า หากจะมีการตั้งองค์การผู้บริโภคมที่มีรูปแบบองค์กรเหมาะสมสำหรับอาหารปลอดภัยแล้ว อาจจะเริ่มจากการกำหนดกลุ่มเป้าหมายก่อน ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่น่าจะเหมาะสมคือ กลุ่มคนที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่เหมือนกันหรือคล้ายกัน มีความดีในการพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้บ่อย ๆ ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อนคือ มีความเป็นพี่น้องกันมาก อยู่ในขอบเขตพื้นที่เดียวกัน ซึ่งปัจจัยดังกล่าวทำให้ง่ายในการจัดกิจกรรม และสร้างความตระหนัก โดยเฉพาะกลุ่มคนในโรงเรียน และควรเป็นโรงเรียนที่อยู่ใกล้กลุ่มผู้ผลิตก่อนเป็นอันดับแรก ส่วนกลุ่มเป้าหมายในโรงเรียนควรเริ่มที่กลุ่มอาจารย์และนักเรียนผู้รับผิดชอบด้านอาหาร สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม ส่วนการตั้งเครือข่ายขององค์กรควรจะต้องดำเนินการในช่วงเวลาต่อมาเมื่อชมรมต่าง ๆ เริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น

ผู้บริโภคในโรงเรียน สุ่มตรวจหาสารพิษในพืชผัก

การวิจัยที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดองค์ความรู้ เกิดความเปลี่ยนแปลง และเกิดความยั่งยืนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จาก ตลาดนัดที่โรงเรียนดาราวิทยาลัย กลายเป็นแหล่งศึกษาดูงาน มีผู้คนมาศึกษาทั้งในและต่างประเทศ ตลาดนัดสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืนดังกล่าวได้เริ่มมีบางโรงเรียนมาศึกษา และไปดำเนินการ เช่นที่โรงเรียนปิ่นตรอยชลวิทยาลัย นักเรียน คณะครู อาจารย์ในโรงเรียนเป้าหมายยังคงดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญตามเป้าหมายของชุดโครงการวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนคือ ในระหว่างการวิจัยได้มีการขยายกลุ่มเกษตรกรรมยั่งยืนเพิ่มมากขึ้น

4. บทเรียนจากการทำงานอาจสรุปได้คร่าว ๆ ดังต่อไปนี้

- 1) การสร้างความตระหนักเป็นเรื่องสำคัญ และกระบวนการส่งเสริมให้เกิดความตระหนักด้วยการสัมผัสของจริง การได้ลงมือปฏิบัติเอง เป็นเรื่องสำคัญมาก หลังจากนั้นการสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เช่น การซื้อ การขาย จึงเป็นเรื่องที่ไม่ยากในภายหลัง
- 2) สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งในกระบวนการส่งเสริมให้ประสบผลสำเร็จคือ การติดตามยกระดับกลุ่มเป้าหมายอย่างต่อเนื่อง
- 3) คณะวิจัย จะต้องเป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจ มีความเชื่อ มีวิธีคิด ในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ระบบการค้าที่เป็นธรรม ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นเรื่องสำคัญมากต่อการบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัย
- 4) การเริ่มต้นทำงานในโรงเรียน อาจเริ่มจากอาจารย์ที่รับผิดชอบด้านโภชนาการ การคุ้มครองผู้บริโภค ด้านสิ่งแวดล้อม หรือด้านวิทยาศาสตร์ ก่อน และหากอาจารย์กลุ่มนี้ได้รับรู้/ข้อมูลที่ดีแล้ว ความร่วมมือก็จะเกิดได้ง่าย

5. ข้อเสนอแนะ จากการวิจัย มีหลายระดับ ประกอบด้วย

ข้อเสนอแนะต่อกลุ่มเกษตรกรที่จะทำงานกับกลุ่มผู้บริโภค

- 1) ผู้บริโภคที่เป็นกลุ่มเป้าหมายควรจะเริ่มในระดับครอบครัวก่อน หากผลผลิตเหลือจึงค่อยมองหาผู้บริโภคที่อยู่ใกล้ที่สุดก่อน และโรงเรียนในชุมชนของตนเองน่าจะเป็นกลุ่มเป้าหมายถัดมา
- 2) ที่ผ่านมาเกษตรกรยังอธิบายกระบวนการผลิตยังไม่ชัดเจนแก่ผู้บริโภค ดังนั้นเกษตรกรที่ทำการตลาดต้องพัฒนาการอธิบายกระบวนการผลิตของตนเอง และปัญหาของชุมชนแก่ผู้บริโภคให้ได้
- 3) เกษตรกรไม่ควรมองผู้บริโภคเป็นเพียงผู้ซื้อ ควรมีการสร้างจิตสำนึกร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีกิจกรรมที่จะทำให้เกิดจิตสำนึกร่วม เช่น การพาผู้บริโภคไปเยี่ยมชมไร่นาของตนเองเป็นประจำและต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน
- 4) การประชุมประจำเดือนของกลุ่มเกษตรกร ควรเชิญตัวแทนของนักเรียนหรืออาจารย์ผู้รับผิดชอบด้านการตลาดเข้าร่วมประชุมเพื่อชี้แจงปัญหา เพื่อร่วมกันพัฒนาระเบียบตลาดทางเลือก และร่วมกันกำหนดราคาสินค้า ตามเจตนารมณ์ของระบบตลาดทางเลือก หรือระบบการค้าที่เป็นธรรม

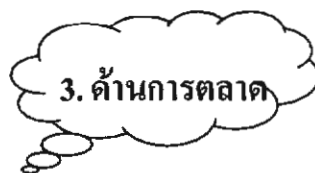
ข้อเสนอแนะต่อกลุ่มองค์กรที่จะทำงานส่งเสริมด้านผู้บริโภค

- 1) ไม่ควรสร้างเครือข่ายผู้บริโภคที่มีสมาชิกจากราชนบุคคลและแตกต่างกันอาชีพ เพราะเมื่อสมาชิกมาอยู่รวมกันเป็นเครือข่ายแล้วทำให้สมาชิกทำกิจกรรมร่วมกันค่อนข้างยาก

- 2) ในระยะแรกองค์กรที่ส่งเสริมด้านผู้บริโภคนั้นจำเป็นต้องกำหนดเป้าหมายที่การมีองค์กรผู้บริโภคที่เข้มแข็ง ซึ่งหมายถึงการมีระเบียบ การมีโครงสร้าง การมีคณะกรรมการ การมีกองทุน แต่องค์กรที่ส่งเสริมควรจะทำงานกับกลุ่มผู้บริโภค ที่เป็นกลุ่มแบบหลวม ๆ ก่อน แล้วค่อยพัฒนาให้เข้มแข็งทีหลัง
- 3) กลุ่มผู้บริโภคที่มีพลัง มีศักยภาพน่าจะเป็นที่โรงเรียน เพราะโรงเรียนมีเด็กนักเรียน เป็นการปลูกฝังแนวคิดที่ดีตั้งแต่อายุน้อย นอกจากนี้ยังมีครู อาจารย์ พนักงาน และผู้ปกครอง อีกด้วย

ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล

- 1) นโยบายที่ส่งเสริมในเรื่องระบบเกษตรยั่งยืนเป็นสิ่งที่คืออยู่แล้ว แต่จะต้องทำให้มีรูปธรรมในพื้นที่ให้มากขึ้น
- 2) สินค้าเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นสินค้าที่ดีต่อผู้บริโภค รัฐบาลควรมีการรณรงค์ให้ประชาชนในประเทศบริโภคสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน และซื้อสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืนโดยตรงจากกลุ่มเกษตรกรรายย่อย และควรซื้อสินค้าจากกลุ่มที่ได้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เท่านั้น
- 3) รัฐบาลจะจัดสรรงบประมาณ และสนับสนุนงบประมาณให้แก่โรงเรียน ชุมชน องค์กรภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนที่ส่งเสริมด้านเกษตรกรรมยั่งยืนและตลาดทางเลือก

การวิจัยเรื่องระบบตลาดทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืนครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิจัย และพัฒนารูปแบบ และระบบตลาดทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน (ผัก ข้าว พืชไร่บางชนิด) โดยมีรูปแบบและระบบตลาดที่ง่ายต่อการจัดการและเอื้อประโยชน์แก่เกษตรกรและผู้บริโภคเป้าหมาย โดยมีกลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนผู้บริโภคอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ขณะเดียวกันในส่วนของสินค้า นั้นประกอบด้วยพืช ผัก ข้าว และพืชไร่บางชนิดโดยมีพืชผักเป็นสินค้าที่ใช้ทดลองในตลาดเป็นส่วนใหญ่ และค่อนข้างจะเป็นพืชผักตามฤดูกาล ซึ่งผลการวิจัยทำให้ได้ประโยชน์และเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและกลุ่มเป้าหมายหลายประการดังต่อไปนี้

1. ได้ข้อมูลและเอกสารที่จำเป็นด้านแนวคิด โครงสร้างองค์กร การดำเนินงาน ผลการดำเนินงาน จุดอ่อน จุดแข็ง และบทเรียนของตลาดทางเลือกที่มีอยู่ทั้งในและนานาชาติ

2. ทำให้ทราบ ความหมายของระบบตลาดทางเลือก โดยอาจสรุปได้ว่า “ระบบตลาดทางเลือก หมายถึงความสัมพันธ์ที่ดีของกลุ่มองค์กรและผู้บริโภค ที่ร่วมมือกันในการจัดการผลผลิตสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีเป้าหมายเพื่อความยั่งยืนของเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม”
3. ทำให้ทราบ หลักการตลาดทางเลือก ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้
 - ต้องให้การผลิตนำการตลาด ไม่ใช่ให้ตลาดนำการผลิต
 - ให้ความสำคัญในการจำหน่ายผลผลิต หรือสินค้าแก่ผู้บริโภคในชุมชนเดียวกันก่อนเป็นอันดับแรก หากยังคงมีสินค้าเหลืออยู่ จึงค่อยขายไปขายในชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง หรือห่างไกลทีละน้อย
 - จำหน่ายสินค้าที่ใช้กระบวนการผลิตทางธรรมชาติ ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ไม่ใช้สารเคมีในกระบวนการแปรรูปและการตลาด รวมทั้งไม่เอาเปรียบแรงงานเด็ก สตรี คนด้อยโอกาส
 - ใช้หีบห่อที่เน้นความสะอาด ประหยัด ใช้วัสดุท้องถิ่น และอนุรักษ์ธรรมชาติ
 - ชื่อและจำหน่ายสินค้าในราคาที่ยุติธรรม
 - เกษตรกรเป็นเจ้าของจุดจำหน่าย มีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการตลาด
 - ลดหรือใช้ค่าใช้จ่ายในการตลาดให้น้อยลง
 - เน้นรูปแบบการตลาดแบบขายตรง
 - ส่งเสริมการซื้อสินค้าจากกลุ่มเกษตรกรรายย่อยโดยตรง
 - บริโภคคือเพื่อน ไม่ใช่พระเจ้าหรือเทวดาที่กำหนดทุกอย่าง
4. ทำให้ทราบ คุณค่าหรือประโยชน์ของตลาดทางเลือกสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้
 - ช่วยสร้างสังคมใหม่ที่เป็นสังคมแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และได้เพื่อนใหม่ โดยเฉพาะการเกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภค ระหว่างเมืองกับชนบท เพราะตลาดทางเลือกจะเน้นการขายตรงระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภค ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภค
 - ช่วยให้เกษตรกรมีโอกาสที่จะได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกชุมชน การที่คนมีโอกาสออกไปเรียนรู้นอกชุมชนทำให้มีประสบการณ์มากขึ้น ทำให้เกิดความรู้ และทำทานกับคนอื่นที่จะมาเอาเปรียบได้
 - ทำให้เกิดการเรียนรู้ในเรื่องการเกษตรแก่ผู้บริโภค และทำให้เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในไร่นา เพราะเวลาที่ผู้บริโภคถามซื้อผลผลิตที่ไม่สามารถปลูกได้ในฤดูกาลนั้นเกษตรกรก็จะให้ความรู้แก่ผู้บริโภค ให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมาบริโภคผลผลิตตามฤดูกาลขณะเดียวกันความต้องการของผู้บริโภคจะมีผลทำให้เกษตรกรกลับไปศึกษาพัฒนาไร่นาของตนเองให้มีความหลากหลายมากขึ้น เป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศในไร่นา

- ทำให้เกิดกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกร เพราะการบริหารและจัดการตลาดทางเลือกนั้นเกษตรกรจะเป็นหลักในการบริหารจัดการ ซึ่งการจัดการนั้นจะต้องอยู่ในรูปของกลุ่มและเครือข่าย นอกจากนี้ตลาดทางเลือกยังเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งองค์กรเกษตรกรรายย่อยด้วย
 - ทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสเรียนรู้ในการบริหารจัดการองค์กรทางตลาด ทางธุรกิจ เช่น การมีโอกาสเป็นผู้บริหารธุรกิจชุมชน เป็นต้น
 - ทำให้เกษตรกรมั่นคงทางรายได้ เพราะเกษตรกรสามารถกำหนดราคาได้เอง รู้ว่าอย่างน้อยในฤดูกาลเพาะปลูกนั้นๆ เขาสามารถจำหน่ายผลผลิตในราคาเท่าไร? คู้มค่าหรือไม่ สามารถคำนวณรายรับและรายจ่ายได้เลย นอกจากนี้ตลาดทางเลือกบางรูปแบบเช่น จีเอสเอ เกษตรกรยังที่จะขอรับเงินเพื่อนำไปลงทุนก่อนฤดูกาลผลิต หรือนำไปใช้จ่ายในครอบครัว แล้วค่อยใช้คืนในรูปแบบผลผลิตแก่ผู้บริโภคในช่วงเก็บเกี่ยวได้อีกด้วย ขณะเดียวกัน ตลาดทางเลือกยังทำให้เกษตรกรมีรายรับเกือบทุกวัน เพราะสามารถขายได้ทุกวันมีรายรับที่หลากหลาย เช่น รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน รายปี เป็นต้น
 - ทำให้ผู้บริโภคได้ซื้อสินค้าในราคายุติธรรม มีความมั่นคงทางอาหาร ทำให้ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนจน หรือคนรวยก็สามารถเข้าถึงสินค้าปลอดสารเคมีได้
 - ทำให้เกษตรกรและผู้บริโภค มีสุขภาพดี ปลอดภัยจากสารเคมีทางการเกษตร เพราะตลาดทางเลือกเน้นการจำหน่ายสินค้าที่ใช้กระบวนการผลิตทางธรรมชาติ
 - ทำให้สิ่งแวดล้อมดี เพราะวัสดุที่ใช้ทำการหีบห่อจะเป็นวัสดุทางธรรมชาติ
 - ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การศึกษาและสิ่งแวดล้อม
5. การศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่ารูปแบบตลาดทางเลือกสินค้าเกษตรกรรมยังยืนนั้นมีหลากหลายรูปแบบและเกษตรกรควรจะทำตลาดในหลากหลายรูปแบบ โดยที่ไม่ควรยึดติดกับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ส่วนการที่จะใช้รูปแบบไหนนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลักๆ ดังนี้คือ
- ชนิด ปริมาณและความหลากหลายของสินค้า
 - ความยากง่ายของการคมนาคม ต้นทุนในการขนส่ง และความคุ้มทุน
 - ความแตกต่างของราคาที่ได้รับ
 - การปฏิสัมพันธ์ทางการตลาดที่มีความยุติธรรมและแสดงถึงความเป็นเพื่อน (ไม่ใช่เพียงผู้ซื้อกับผู้ขายเท่านั้น)
6. การวิจัยเรื่องตลาดฯครั้งนี้ ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่อการเกษตรกรรมยังยืนมากขึ้น และพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเกษตรเคมีมาสู่เกษตรกรรมยังยืน นอกจากนี้เกษตรกรยังบอกว่าการทำการตลาดนอกจากทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ๆใน

เรื่องที่นอกเหนือจากชุมชน ทำให้เกิดความกลัว พร้อมที่จะแลกเปลี่ยนความคิดกับคนนอกชุมชนมากขึ้น

7. ผู้บริโภคหลายพันคนในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน เช่นผู้ปกครอง นักเรียน ครู อาจารย์หลายโรงเรียนเริ่มตระหนักในคุณค่าของผลผลิต จากเกษตรกรรวมยั่งยืนและพืชผักพื้นบ้าน และหันมาบริโภคผลผลิตจากเกษตรกรรวมยั่งยืนมากขึ้น
8. การทำวิจัยตลาดทางเลือกเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้องค์กรด้านตลาดนัดสินค้าเกษตรรวมยั่งยืนในจังหวัดเชียงใหม่มีความเข้มแข็งมากขึ้น และคาดว่าในอนาคตอันใกล้อาจจะเกิด “เครือข่ายตลาดนัดสินค้าเกษตรรวมยั่งยืนเชียงใหม่”
9. มีความเป็นไปได้ว่าในอนาคตอันใกล้ “ตลาดนัด” จะเป็นรูปแบบตลาดทางเลือกของสินค้าเกษตรรวมยั่งยืนที่นิยมทั่วไปทั้งในและต่างประเทศ

การจัดการ
ตลาดนัด
ของเครือข่าย
ผู้ผลิตผัก
ปลอดสารพิษ
จ.เชียงใหม่

ข้อเสนอแนะต่อการดำเนินงานตลาดทางเลือก มีดังนี้

ตลาดทางเลือกเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อการขยายตัวของการทำงานเกษตรกรรมยั่งยืน และรูปแบบตลาดที่น่าจะเหมาะสมในปัจจุบันมีรูปแบบ คือ

1. ตลาดท้องถิ่นหรือตลาดในชุมชน เป็นรูปแบบตลาดที่เกษตรกรควรกระทำเป็นอันดับแรก
2. ตลาดนัด เป็นรูปแบบตลาดที่เหมาะสมอีกรูปแบบหนึ่ง แต่เหมาะสำหรับเกษตรกรที่อยู่ใกล้เมือง และทางคมนาคมสะดวก ยิ่งทำตลาดนัดในโรงเรียน ได้ยิ่งจะมีผลดีมาก
3. ตลาดแบบสหกรณ์ เป็นตลาดที่สร้างความเชื่อมั่นกับเกษตรกรว่าได้ขายผลผลิตแน่นอน ถ้าหาก

ใช้กระบวนการ
ผลิตทางธรรมชาติ
และนอกจากนี้ยัง
เหมาะสำหรับ
เกษตรกรที่อยู่ทาง
ไกลเมืองและไม่สามารถมาตลาดนัด
ได้

การขนส่ง

ผลผลิต
สู่ตลาดนัด
ในเชียงใหม่

4. ตลาดขายตรงและตลาดกลางเพื่อเป็น

ตลาดขายส่งสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน น่าจะเหมาะสมกับสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืนในระยะเวลาอันใกล้ ดังนั้นจึงขอเสนอแนะดังนี้

- 4.1 เห็นควรให้รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐในระดับท้องถิ่น ส่งเสริมและสนับสนุนตลาดทางเลือกทุกรูปแบบให้มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นที่ดินเพื่อสร้างตลาดกลาง สนับสนุนนักศึกษาวิจัย พัฒนาการประชาสัมพันธ์และความรู้ในการจัดการ
- 4.2 เห็นควรให้มีการจัดการเรียนการสอนในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีเนื้อหาครบทุกเรื่อง (การผลิต แปรรูป มาตรฐานสินค้า ตลาดทางเลือก ผู้บริโภค กลุ่ม เครือข่าย และนโยบาย)
- 4.3 ในส่วนของประเด็นที่ควรจะวิจัยมีการพัฒนาด้านการตลาดทางเลือกให้เกิดความต่อเนื่อง เช่น
 - เครือข่ายตลาดนัดสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน
 - ตลาดกลางสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน

4. ด้านมาตรฐาน

1. กระบวนการทำงาน

องค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ มีความประสงค์จะทำ มาตรฐานการผลิตพืชผักอินทรีย์ ของเกษตรกรภาคเหนือ เพื่อใช้เป็นคู่มือสำหรับแนะนำและเป็นแนวทางการปฏิบัติ โดยได้รวบรวม จากเกณฑ์มาตรฐานที่ใช้ในประเทศต่าง ๆ ที่ได้ทำเกษตรระบบอินทรีย์ และจากเกณฑ์มาตรฐานของแต่ละองค์กรภายในประเทศ

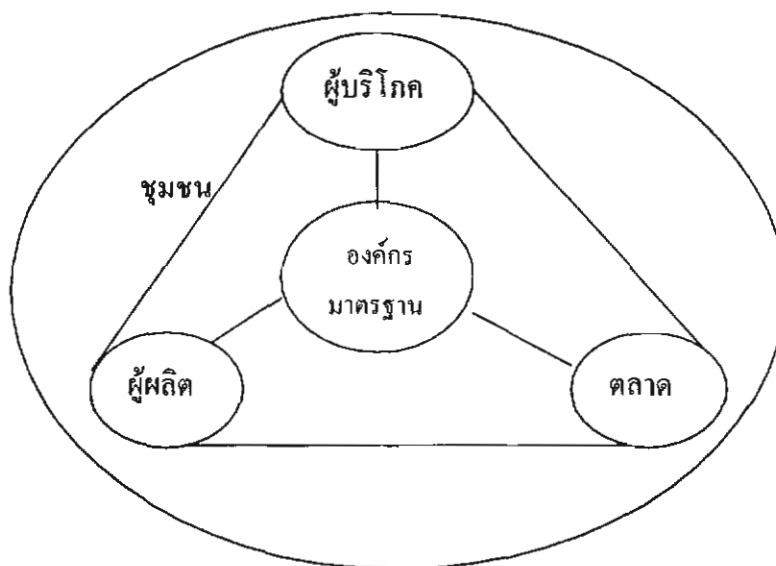
นอกจากนี้ได้ทำการสัมภาษณ์เกษตรกรจากหลายแห่งที่ได้ยึดแนวเกษตรอินทรีย์ โดยยึดแนวทางที่สามารถปฏิบัติได้และเหมาะสมกับท้องถิ่น และนำเสนอในการประชุมเชิงปฏิบัติการให้เกษตรกรผู้ผลิต ผู้บริโภค นักวิชาการด้านการเกษตร และสาขาที่เกี่ยวข้องได้พิจารณาร่วมกัน เพื่อปรับปรุงแก้ไขชี้แนะความเหมาะสมทั้งทางด้านการวิชาการ และสามารถนำไปปฏิบัติได้

หลังจากนั้นได้ร่างเกณฑ์มาตรฐานที่เหมาะสมสำหรับเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ ในเรื่องของการจัดการด้าน ดิน น้ำ ปุ๋ย การป้องกันและควบคุมศัตรูพืช วัชพืช การจัดการด้านเมล็ดพันธุ์พืชตลอดจนการป้องกันการปนเปื้อนจากสารเคมีในสิ่งแวดล้อม ที่ทำการเกษตร เพื่อนำไปปรับปรุงใช้กับเกษตรกรที่ทำการเกษตรระบบเกษตรอินทรีย์ในเขตหมู่บ้านแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่

2. องค์ความรู้/ ผลการดำเนินงาน

ผลของการวิจัยพบว่า การที่จะพัฒนาโครงสร้างและเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่องค์กรนั้น จะต้องประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

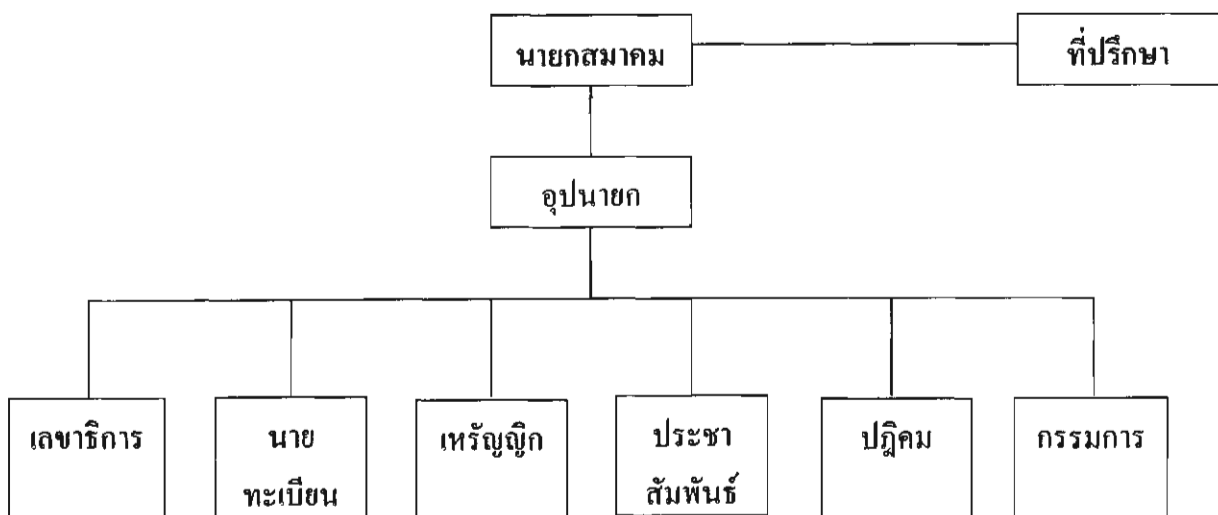
2.1 ความร่วมมือกับทีมงานวิจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์

ในการสร้างเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมเพื่อนำไปปฏิบัติให้ได้ผลนั้นจะต้องได้รับความร่วมมือจากกลุ่มองค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรของเกษตรกรผู้ผลิต จะต้องได้รับความร่วมมือในการปฏิบัติ มีความรู้ ความเข้าใจอย่างแท้จริงในการทำเกษตรอินทรีย์และวิถีการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ ผู้บริโภค ที่รวมตัวกันในรูปของชมรมผู้บริโภคก็จะต้องมีความรู้ ความเข้าใจถึง ผลดีของผลผลิต ระบบเกษตรอินทรีย์ต่อสุขภาพ มีความเชื่อมั่นในกระบวนการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตร อาทิเช่น สารกำจัดแมลงศัตรูพืช หรือปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ต่าง ๆ อันจะส่งผลต่อสุขภาพ และ ด้าน การตลาด ได้ทดลองจัดรูปแบบตลาดทางเลือกสำหรับผลผลิตเกษตรอินทรีย์ออกเป็น 3 แบบ คือการขายตรงแบบตลาดนัด การขายตรงแบบส่งชื่อล่วงหน้า และการขายส่งซึ่งได้ผลสรุปว่า การขายตรงแบบตลาดนัดเหมาะสมกับการผลิตพืชผักในปัจจุบันที่สุด ซึ่งเป็นเพราะผลผลิตที่ได้ไม่คงที่และไม่หลากหลาย และเป็นโอกาสที่ผู้ผลิตและผู้บริโภคจะได้พบกันเพื่อซื้อขายผลผลิตได้โดยตรง และสามารถเชื่อมั่นได้ในการใช้เกณฑ์มาตรฐานการทำเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรมีรายได้พอดำรงชีวิตอยู่ได้ พอมีพอกิน เศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นจะเห็นว่าการเชื่อมโยงประสานงานกันระหว่างองค์กรต่าง ๆ นั้น ทำให้การขยายแนวคิดการทำเกษตรอินทรีย์ไปยังกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตกลุ่มอื่น ๆ และผู้บริโภคเป็นไปอย่างมีระบบ และมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน โดยมีกฎเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์เป็นแนวทางในการเพาะปลูก ผู้วิจัยจึงได้เขียนรูปแบบแนวคิดความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องขององค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และองค์กร หรือชมรมต่าง ๆ ดังรูป

2. โครงสร้างสมาคมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

จากการวางแผนด้านการพัฒนาโครงสร้างและเสริมความเข้มแข็งขององค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือนั้น ทางคณะกรรมการได้ร่วมประชุมและได้ตกลงในการปรับรูปแบบโครงสร้าง องค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เปลี่ยนเป็น “สมาคมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ”

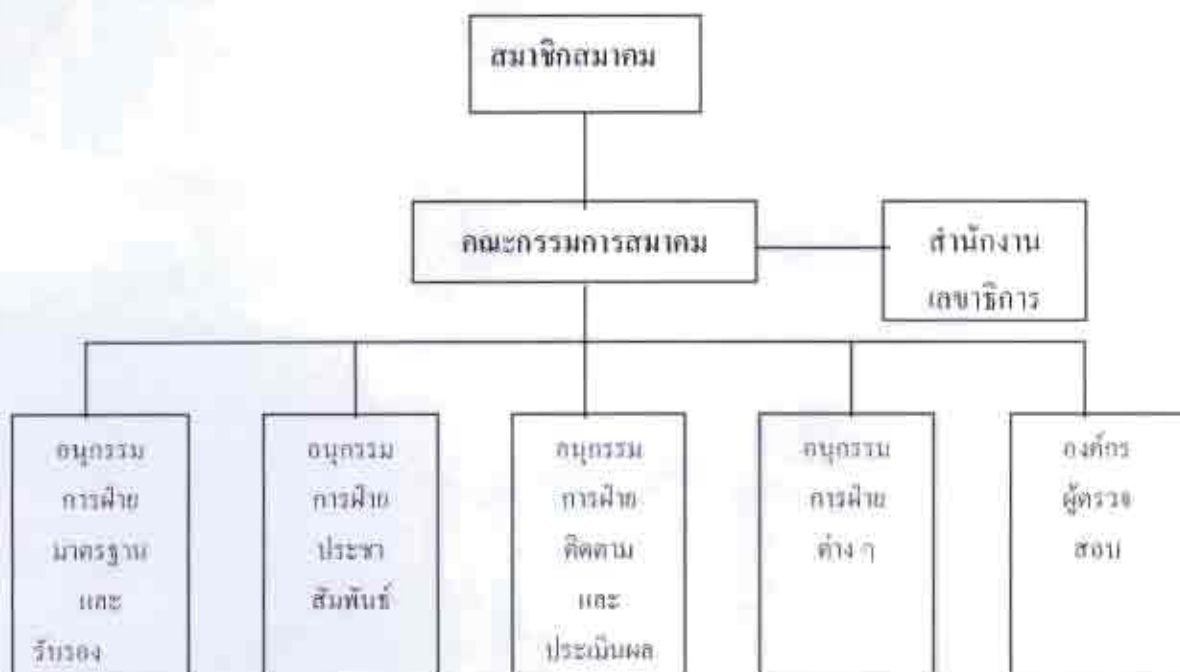
องค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท คือ

- ประเภทองค์กรจำนวน 36 องค์กร
- ประเภทปัจเจกบุคคลจำนวน 85 คน

หลังจากการประชุมใหญ่สามัญประจำปีของสมาชิกแล้ว ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการดำเนินการ และวางแผนการบริหารงานขององค์กรมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบด้วย คณะกรรมการดำเนินงาน สำนักงานเลขานุการ คณะกรรมการมาตรฐานและรับรอง คณะกรรมการประชาสัมพันธ์ และคณะทำงาน โดยมีแผนการปรับเปลี่ยนองค์กรเป็นสมาคม ดังรูป

มอบ
ใบรับรอง
มาตรฐาน
เกษตร
อินทรีย์
แก่เกษตรกร

ในการจัดตั้งสมาคม นั้น จะต้องมีระเบียบข้อบังคับของสมาคม หรือที่เรียกว่าธรรมนูญของสมาคม และตราของสมาคม ซึ่งทางคณะกรรมการสมาคมได้ร่วมกันเขียนร่างข้อบังคับสมาคมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ ตามข้อ 3

3. ข้อบังคับสมาคมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มีรายละเอียด 14 หมวด 8 หน้า)

4. การนำเกณฑ์มาตรฐานไปปฏิบัติร่วมกับเกษตรกร

การนำเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่ได้จากการศึกษารวบรวม และยอมรับจากเกษตรกรผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้สนใจ นำไปอบรมให้ความรู้ในรายละเอียดตลอดจนนำไปปฏิบัติร่วมกับเกษตรกรทั้ง 3 กลุ่ม ดังนี้

เกษตรกรกลุ่มที่ 1 คือกลุ่มที่ได้ทำการเกษตรอินทรีย์มาแล้วในระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 3 ปี

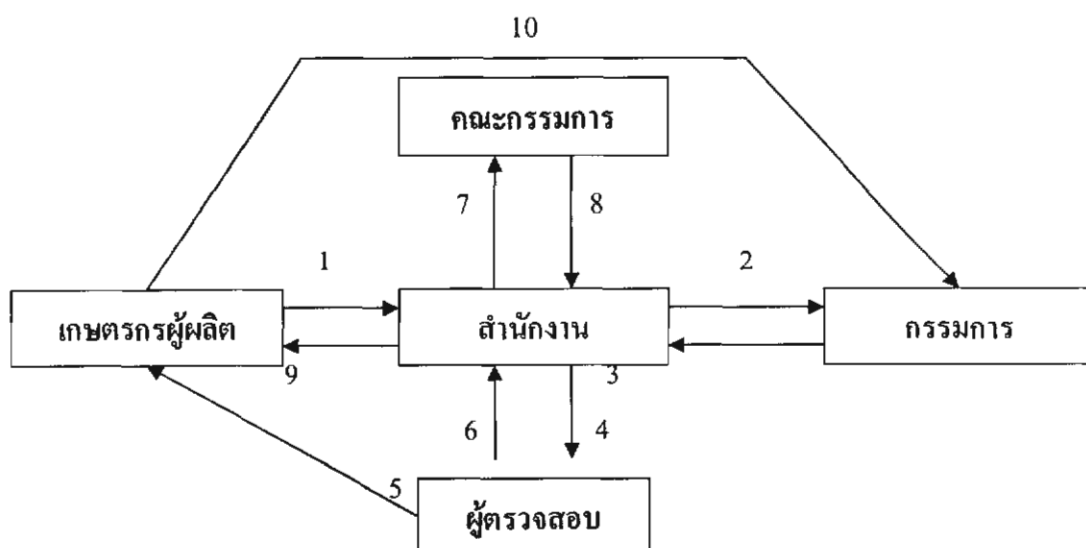
เกษตรกรกลุ่มที่ 2 คือกลุ่มที่ได้ทำการเกษตรในระบบเกษตรอินทรีย์มาบ้างแล้ว แต่ได้เลิกปฏิบัติเป็นบางส่วน เหลือไว้เป็นบางส่วนที่ยังคงทำในระบบเกษตรอินทรีย์

เกษตรกรกลุ่มที่ 3 คือกลุ่มเกษตรกรที่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจทางด้านเกษตรอินทรีย์ และไม่เคยทำเกษตรในระบบเกษตรอินทรีย์มาก่อน

5. คู่มือผู้ตรวจสอบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

6. การพัฒนากระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

กระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ นั้น จะต้องเริ่มต้นด้วยเกษตรกรผู้ผลิตสมัครขอรับการตรวจสอบ พร้อมทั้งส่งประวัติการทำ ไร่ นา สวน และแผนผังของไร่ นา สวน มายังสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ โดยที่คณะกรรมการได้ร่วมพัฒนาขั้นตอนการทำงานดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 เกษตรกรผู้ผลิตยื่นใบสมัครเพื่อรับการตรวจสอบไร่ นา สวน ต่อสำนักงานประสานงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

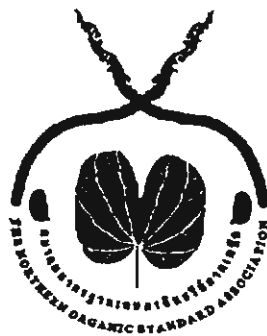
ขั้นตอนที่ 2 สำนักงานประสานงานยื่นใบสมัครของเกษตรกรให้แก่คณะกรรมการดำเนินงาน

เพื่อพิจารณากลับกรอง และเสนอแนะ ให้สำนักงานประสานงานกับผู้ตรวจสอบที่
คณะกรรมการดำเนินงานเห็นว่าเหมาะสมกับการไปปฏิบัติหน้าที่การตรวจสอบ ไร่ นา
สวน ในครั้งนี้

- ขั้นตอนที่ 3 คณะกรรมการดำเนินการ แจ้งชื่อของผู้ตรวจที่จะต้องไปตรวจไปยังสำนักงานประสานงาน
- ขั้นตอนที่ 4 สำนักงานประสานงานจะติดต่อไปยังผู้ตรวจสอบที่คณะกรรมการดำเนินงานได้เลือก
แล้ว และเสนอแนะให้ไปทำการตรวจไร่ นา สวน
- ขั้นตอนที่ 5 ผู้ตรวจสอบจะไปตรวจสอบไร่ นา สวน ของเกษตรกรผู้ผลิต เพื่อตรวจสอบไร่ นา สวน
ตามเกณฑ์มาตรฐาน
- ขั้นตอนที่ 6 ผู้ตรวจสอบจะส่งรายงานการตรวจสอบไร่ นา สวน ไปยังสำนักงานประสานงาน
- ขั้นตอนที่ 7 สำนักงานประสานงานส่งรายงานการตรวจสอบไร่ นา สวน ไปยังคณะกรรมการมาตรฐาน
และรับรอง ให้พิจารณาตัดสินว่าผ่านเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์หรือไม่
- ขั้นตอนที่ 8 คณะกรรมการรับรองฯ ส่งผลการตัดสิน การรับรองไปยังสำนักงานประสานงาน
- ขั้นตอนที่ 9 สำนักงานประสานงานแจ้งผลการตัดสิน ไปยังเกษตรกรผู้ผลิต
- ขั้นตอนที่ 10 ถ้าเกษตรกรผู้ผลิตไม่พอใจในผลการตัดสินของคณะกรรมการรับรองฯ สามารถอุทธรณ์
ไปยังคณะกรรมการดำเนินการได้

7.การจัดทำตรามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

หลังจากได้จัดการประกวดตรามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ และคณะกรรมการตัดสินแล้ว
ได้ตราดังนี้

รูปแสดง ตรามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

สำหรับรูปสัญลักษณ์ในตรา มีความหมายดังนี้

กาแล	เป็นสัญลักษณ์ของบ้านเรือนในภาคเหนือ
ผักเสี้ยว	เป็นผักพื้นบ้านภาคเหนือที่มีคุณค่าทางโภชนาการ
และนิยมรับประทานอย่างแพร่หลาย
สีเขียว	เป็นสีของความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ

2.6 สถานการณ์งานวิจัยและพัฒนาจากภาคส่วนอื่น ๆ

เป็นการประมวลเบื้องต้น ตั้งแต่ภาพรวมด้านนโยบาย แผนงาน กิจกรรม และการดำเนินงานของภาคส่วนต่าง ๆ ได้แก่ภาครัฐ สถาบันการศึกษา หน่วยสนับสนุนการวิจัย องค์การพัฒนาเอกชน และภาคประชาชนในช่วง ปี 2544-2547 เป็นสำคัญ

1) เกษตรกรรมยั่งยืนในแผนชาติ

นโยบายด้าน “เกษตรกรรมยั่งยืน” ระบุไว้อย่างชัดเจนถึงการสนับสนุนให้มีการทำการเกษตรแบบยั่งยืนประเภทต่าง ๆ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540 – 2544) โดยมีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีบทบาทโดยตรงกับการพัฒนาการเกษตร แต่นโยบายดังกล่าวไม่สามารถแปลงไปเป็นแผนงานโครงการได้ หรือมีแผนงานแต่ไม่มีงบประมาณสนับสนุน พอมาในช่วงแผนฯ 9 (2545 – 2549) การดำเนินงานของภาครัฐระบุถึง การเน้นกระบวนการทำงานและการผสมผสานเทคโนโลยีใหม่และภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมทั้งให้เกิดการประสานภาครัฐ เอกชน องค์การพัฒนาเอกชน และสถาบันวิชาการ ที่เกี่ยวข้องมากขึ้น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้กำหนดนโยบายให้มีการบูรณาการโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเทคโนโลยีและการขยายผลไปสู่การปฏิบัติของเกษตรกร และให้มีการระดมทรัพยากรบุคคล งบประมาณลงไปสู่พื้นที่ในลักษณะผสมผสานมากขึ้น

ยุทธศาสตร์การดำเนินงานพัฒนาการเกษตรในแผน ฯ 9

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาคุณภาพคนและองค์กรในภาคเกษตร โดยมีกลยุทธ์ 7 ประการ คือ เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของเกษตรกรและองค์กรเกษตรกร เสริมสร้างหลักประกันสังคม แก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร เพิ่มโอกาสและความสามารถในการประกอบอาชีพ เพิ่มศักยภาพการออมในชนบท เพิ่มทักษะและความสามารถของบุคลากรภาครัฐ ลดความเสี่ยงและจัดระบบประกันภัยสินค้าเกษตร

ยุทธศาสตร์ที่ 2 เพื่อขีดความสามารถในการแข่งขันสินค้าเกษตร มี 5 กลยุทธ์ คือ วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรแผนใหม่ เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและลดต้นทุนการผลิต พัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร ปรับปรุงคุณภาพและมาตรฐานสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์ และเพิ่มศักยภาพการจัดการตลาด

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การสร้างความเข้มแข็งแนวเศรษฐกิจพอเพียง มี 4 กลยุทธ์ คือ วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาการผลิตในรูปแบบทำการเกษตรแบบยั่งยืน พัฒนาการผลิตตามแนวแบบเศรษฐกิจพอเพียง และสร้างความเข้มแข็งแก่เศรษฐกิจชุมชน

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มี 4 กลยุทธ์ คือ รักษาสถานภาพของทรัพยากรไม่ให้เสื่อมโทรมไปกว่าปัจจุบัน และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม แก้ไขปัญหาความขัดแย้งในกระบวนการคิดและการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากร บริหารและจัดการทรัพยากรใน 5 สาขา ได้แก่ ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำและลุ่มน้ำ ทรัพยากรดินและที่ดิน ทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง ความหลากหลายทางชีวภาพ และปรับปรุงการจัดการที่ดินทำกินให้เกษตรกร

2) การแปลงแผนสู่การปฏิบัติของหน่วยงานภาครัฐ

สำหรับการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ทุกระบอบอยู่ในยุทธศาสตร์การดำเนินการพัฒนาการเกษตรในแผนฯ 9 ในส่วนของยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งโดยปกติหน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงเกษตรฯ จะกำหนดโครงการพัฒนา ส่งเสริม และวิจัยต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลและแนวทางการทำงานของหน่วยงานตามปีงบประมาณ โดยมีกิจกรรม / โครงการที่แทรกอยู่ในหน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงเกษตรฯ หลายหน่วยงาน ซึ่งพอจะประมวลโครงการต่าง ๆ ที่มีนัยยะเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืน ดังนี้ (ทรงพล เจตนาวณิชย์และคณะ, 2546)

2.1) กรมส่งเสริมการเกษตร

- มีการส่งเสริมเรื่อง "อุทยานผักพื้นบ้าน" โดยให้เกษตรกรผลิตผักที่มีในชุมชนตามแนวทางการเกษตรพอเพียง รวมทั้งส่งเสริมการอนุรักษ์และรวบรวมพันธุ์ผักพื้นบ้าน บนพื้นที่ 100 ไร่ ในทุกภาคของประเทศ รวม 17 จังหวัดในส่วนของภาคเหนือได้แก่ เพชรบูรณ์ พิษณุโลก เชียงราย กำแพงเพชร อุทัยธานี
- โครงการส่งเสริมการจัดการศัตรูพืชแบบผสมผสานและการควบคุมศัตรูพืชโดยชีวภาพ เพื่อพัฒนาการผลิตให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถบริหารจัดการศัตรูพืชด้วยการใช้วิธีการป้องกันหลาย ๆ วิธีร่วมกัน ทั้งนี้ได้อาศัยกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกรในลักษณะที่เรียกว่า "โรงเรียนเกษตรกร" ซึ่งมุ่งให้เกษตรกรเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ มีการรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ มีส่วนร่วมในการทดสอบ สาธิต วิเคราะห์ปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาและปฏิบัติร่วมกันในไร่สวนของเกษตรกรอย่างต่อเนื่องตลอดฤดูกาลเพาะปลูก

ทั้งนี้ต่อมากรมส่งเสริมการเกษตร ได้จัดตั้ง สถาบันส่งเสริมเกษตรชีวภาพและโรงเรียนเกษตรกร ขึ้น โดยรับผิดชอบในการดำเนินงานส่งเสริมการใช้จุลินทรีย์ที่มีประโยชน์และสารธรรมชาติอื่น ๆ ที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้มีการดำเนินการผลิตขยายพันธุ์ศัตรูธรรมชาติ ได้แก่ ตัวห้ำ ตัวเบียน เชื้อจุลินทรีย์ นำไปส่งเสริมให้แก่เกษตรกรใช้ควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีผสมผสานตามระบบโรงเรียนเกษตรกร ในพืชเศรษฐกิจ 5 กลุ่มพืช ได้แก่ ข้าว พืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก และไม้ดอกไม้ประดับ

- การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม เช่น การผลิตและขยายพันธุ์พืช โดยเฉพาะการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชสายพันธุ์ดี โดยศูนย์ขยายพันธุ์พืชที่มีอยู่ 23 ศูนย์ และการผลิตกิ่งพันธุ์ไม้ผล ไม้ยืนต้นพันธุ์ดี โดยศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์พืชสวนจำนวน 12 ศูนย์ เพื่อสนับสนุนโครงการส่งเสริมการเกษตรต่าง ๆ รวมทั้งส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เมล็ดพันธุ์ดีและเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เพื่อใช้เพาะปลูกเอง

- โครงการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน (Capacity Building for Sustainable Agriculture) ทั้งนี้โดยได้รับเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ภายใต้แผนจัดความยากจน มีระยะเวลาดำเนินงาน 3 ปี (2542 – 2544) มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในด้านการจัดการกระบวนการเรียนรู้ เพื่อวางแผนการจัดกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน รวมทั้งเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการรับและประสานกับแหล่งทรัพยากร ทั้งด้านวิชาการและอื่น ๆ ตลอดจนการเพิ่มขีดความสามารถให้กับเจ้าหน้าที่สังกัดกระทรวงเกษตรฯ ในด้านความรู้ ทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพในแนวทางการส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืน

นอกจากนี้ โครงการดังกล่าวได้มีการทำงานวิจัย “การเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง” โดยเน้นในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนให้สูงขึ้น ทั้งในด้านการวางแผน การบริหารจัดการ และ อื่นๆ รวมทั้งขีดความสามารถของเจ้าหน้าที่ในการทำงานร่วมกัน ในพื้นที่ 16 จังหวัด ทั่วประเทศ ในภาคเหนือ ได้แก่ น่าน พะเยา พิชณุโลก อุตรดิตถ์ ลำปาง และนครสวรรค์

- โครงการเพิ่มศักยภาพการผลิตของชุมชน ที่มุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการพัฒนางานด้านถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรที่เป็นระบบ โดยการจัดตั้ง “ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล” ขึ้น เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนางานด้านการเกษตรภายใต้การปฏิบัติงานร่วมกันของเกษตรกร และทุกหน่วยงานในลักษณะบูรณาการ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยน เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ เทคโนโลยีการเกษตร ตลอดจนการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงในการพัฒนาการเกษตร เพื่อเพิ่มศักยภาพชุมชนให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงอยู่ที่องค์กรบริหารส่วนตำบล นอกจากนี้มีการจัดตั้งจุดสาธิต หรือจุดถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร เพื่อเป็นที่สำหรับให้เกษตรกรเรียนรู้ ดูงาน และเกิดการถ่ายทอดความรู้ ในลักษณะ “เกษตรกรสอนเกษตรกร” โดยมีจุดสาธิต ทั้งด้านพืช ปศุสัตว์ ประมง การพัฒนาที่ดิน และอื่น ๆ ตลอดจนการอบรมเกษตรกรเพื่อเป็นวิทยากรเกษตรกร ให้เป็นผู้มีความรู้ในเนื้อหาวิชาการเกษตร และมีทักษะในการถ่ายทอดความรู้
- โครงการดังกล่าวมีระยะเวลาดำเนินการ 3 ปี ระหว่างปี 2544 – 2546 ดำเนินการจัดตั้งศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลเพื่อเป็นตัวอย่างและแม่ข่ายในการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย ขั้นตอนการปฏิบัติงาน 6 ขั้นตอน คือ 1)การเตรียมชุมชน 2) การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรของตำบล (ซึ่งแผนประกอบด้วยแผนการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาคุณภาพสินค้าและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ แผนธุรกิจชุมชนด้านการเกษตรเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์หลักของตำบล และแผนการปรับปรุงฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) 3)

การปฏิบัติตามแผน 4) การจดทะเบียนและบริการ 5) การตั้งศูนย์บริการ และ 6) E-Commerce (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544)

- โครงการผลิตอาหารเกษตรที่มีคุณภาพและปลอดภัยโดยวิธีการเกษตรอินทรีย์ ดำเนินการในปีงบประมาณ 2543 เพื่อส่งเสริมเผยแพร่แนวทางการผลิตอาหารเกษตรที่ปลอดภัยจากสารพิษโดยเทคนิคจุลินทรีย์ เป็นการสนองค่านโยบายเศรษฐกิจพอเพียง โดยดำเนินการฝึกอบรมชาวชนเกษตรในเขตรับผิดชอบของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล (นาร่อง) ทั่วประเทศ เพื่อให้เป็นแกนนำและจุดสาธิตการผลิตอาหารเกษตรที่มีคุณภาพและขยายผลต่อชุมชนต่อไป

2.2) กรม การพัฒนาที่ดิน

- มีการดำเนินโครงการเพื่อสนองตอบนโยบายของรัฐบาล โดยได้รับงบประมาณช่วยเหลือเกษตรกรในโครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลักพักชำระหนี้ ให้มีความรู้เรื่องที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตลอดจนความเหมาะสมของดินในการเพาะปลูกพืช โดยกรมพัฒนาที่ดินเข้าไปสนับสนุนเรื่องข้อมูลดิน การใช้ประโยชน์ที่ดิน การวางแผนการผลิตพืชของเกษตรกร ตลอดจนการฟื้นฟูสภาพทรัพยากรดินเสื่อมโทรม ฯลฯ ผ่านศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบล นอกจากนี้ นโยบายของกรมฯ ยังรวมถึงการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ โดยนำสารเร่ง พด.2 ซึ่งนักวิชาการของกรมพัฒนาที่ดินคิดค้นขึ้น นำมาผลิตเป็นปุ๋ยน้ำเพื่อใช้ในการผลิตเกษตรอินทรีย์ โดยมีการทดสอบในแปลงเกษตรกรผ่านทางสำนักงานพัฒนาที่ดินเขตและสถานีพัฒนาที่ดิน จังหวัดต่าง ๆ เพื่อขยายผลสู่เกษตรกรต่อไป

2.3) กรมวิชาการเกษตร

- โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน (SADP) อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตร (สวพ.) เขตที่ 1 และ 2 ทั้งนี้กลุ่มเกษตรกรเป้าหมายได้รับการดำเนินงานของ สวพ. เขตที่ 1 มีทั้งหมด 8 กลุ่มในพื้นที่ 4 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ พะเยา แพร่ และเชียงราย รวมเกษตรกรเป้าหมายในการดำเนินงานระหว่างปี 2543 – 2544 รวม 182 ราย ประกอบด้วยเกษตรกรที่เป็นตัวแทนของระบบนิเวศเกษตรรูปแบบต่าง ๆ อาทิ ระบบนิเวศเกษตรบนพื้นที่สูง ซึ่งทำเกษตรแบบผสมผสานและเกษตรทฤษฎีใหม่ ระบบนิเวศเกษตรบนพื้นที่ราบและพื้นที่นาในเขตชลประทาน ระบบนิเวศเกษตรที่อยู่ในพื้นที่ป่า ซึ่งทำระบบเกษตรที่เรียกว่า “วนเกษตร” ทั้งนี้โดยกิจกรรมของโครงการมีทั้งการศึกษา พัฒนาและทดสอบเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านระบบการใช้น้ำ ด้านการปรับปรุงดิน การควบคุมวัชพืช การเพาะเห็ด การผลิตผักอินทรีย์ ฯลฯ การพัฒนาการเพาะเห็ดหอมโดยใช้วัสดุในท้องถิ่น การผลิตผักพื้นบ้าน การผลิตผักปลอด

สารพิษ การพัฒนาระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ การปลูกไม้ผลต่างระดับมีลางสาเป็นพืชหลัก การผลิตส้มเขียวหวานปลอดสารเคมี (โครงการพัฒนเกษตรยั่งยืน , 2545)

- ในปี พ.ศ.2544 กรมวิชาการเกษตร เป็นแกนกลางดำเนินการจัดทำโครงการวิจัยและพัฒนา เกษตรอินทรีย์ ในปีงบประมาณ 2545 – 2546 ซึ่งเป็นโครงการเงินกู้เพื่อปรับโครงสร้างภาค เกษตร เนื่องจากการผลิตเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยยังอยู่ในระยะเริ่มต้น ดังนั้นเพื่อเป็น การเพิ่มคุณภาพและขีดความสามารถในการแข่งขันในตลาดโลก จึงมุ่งเน้นที่จะผลักดันเฉพาะ พืช ที่ได้ผ่านการวิเคราะห์โดยกรมส่งเสริมการส่งออกแล้วว่ามีศักยภาพในการส่งออก 7 ชนิด ได้แก่ ข้าว ข้าวโพดฝักอ่อน กระเจี๊ยบเขียว หน่อไม้ฝรั่ง ถั่วเขียว ถั่วลิสง และขิง เป็น พื้นฐาน โดยการสร้างต้นแบบ (Model Farm) ของระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ ที่นำหลักการ ของทฤษฎีใหม่มาประยุกต์ เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งแก่ชุมชน และพัฒนาความรู้ความเข้าใจที่ ถูกต้องและชัดเจนเกี่ยวกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ด้านพืช สัตว์ และประมง

2.4) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

- สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ร่วมกับภาควิชาเศรษฐศาสตร์ เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัดทำโครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน” ขึ้นโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อทำความเข้าใจในรูปแบบต่าง ๆ ของการเกษตรแบบยั่งยืน อันจะช่วยให้มองเห็นถึงแนวทางในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ให้เป็นทางเลือกแก่เกษตรกรอย่างแท้จริง
- โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ปี 2542-2544 สนับสนุนให้เกษตรกรทั่วประเทศทำเกษตรรูปแบบทฤษฎีใหม่ โดยสนับสนุนรายครัวเรือน เป็นเงินสดครัวเรือนละ 5,000 บาท อย่างน้อยตำบลละ 1 ครัวเรือนในปีแรก นอกจากนี้ยังสนับสนุนการขุดสระน้ำในไร่นา ด้าน ความรู้วิชาการและการสร้างเครือข่ายเกษตรทฤษฎีใหม่ในปีต่อ ๆ มานับเป็นการเพิ่มความ หลากหลายในระบบการผลิตของเกษตรกร เป็นฐานสำคัญในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

2.4) สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

- โดยกองประเมินผล ได้จัดทำรายงานผลการศึกษาโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ เพื่อนำเสนอ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการประกอบกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรขนาดเล็กของครัวเรือนที่เข้า ร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นโครงการที่เกิดขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2540 ภายใต้อำนาจการบรรเทาปัญหาการว่างงานแห่งชาติอันเนื่องมาจากเศรษฐกิจ ชะลอตัว และจากนโยบายของกระทรวงเกษตร ฯ ที่ต้องการให้เกษตรกรมีรายได้อย่างน้อย ครัวเรือนละ 10,000 บาทต่อเดือน หรือ 120,000 ต่อปี โดยไม่ต้องมีพื้นที่ทำการเกษตรมากนัก

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรจึงได้ทำการคัดเลือกเกษตรกรที่มีเนื้อที่ประกอบการเกษตรไม่เกิน 25 ไร่ และมีรายได้เป็นเงินสดจากการทำการเกษตรไม่น้อยกว่า 10,000 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน เพื่อศึกษารูปแบบการประกอบการทางการเกษตรว่ามีลักษณะใดบ้าง สำหรับใช้เป็นตัวอย่างในการแนะนำส่งเสริมให้กับเกษตรกรรายอื่น ๆ ต่อไป ทั้งนี้ทำการศึกษากษตรกรที่เข้าร่วมโครงการระหว่างปี 2541 – 2542 โดยการดำเนินการครอบคลุมทั้ง 4 ภาค คือ ในส่วนของภาคเหนือ จำนวน 12 จังหวัด รวม 39 ราย

- กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน (จากการปรับส่วนราชการใหม่ตามกฎหมายกระทรวงแบ่งส่วนราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงวันที่ 9 ตุลาคม 2545) สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ให้การสนับสนุนภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การเชื่อมโยงของความหลากหลายในภาคเกษตรกรรมต่อการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในประเทศไทย” โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อวิเคราะห์และศึกษาถึงผลประโยชน์ที่ได้รับจากบทบาทอันหลากหลายของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในด้านมูลค่าที่ผ่านระบบตลาด และมูลค่าที่ไม่ผ่านระบบตลาด (ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546)
- เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 1 จ.เชียงใหม่ ได้ทำการศึกษาวิจัย “ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับระบบเกษตรกรรมยั่งยืน กรณีศึกษาจังหวัดน่าน” โดยใช้วิธีการศึกษาโดยจัดเก็บข้อมูลบริบทชุมชนหมู่บ้านและข้อมูลบริบทครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งเป็นข้อมูลในภาพลึก ส่วนข้อมูลในภาพกว้างใช้วิธีการจัดเก็บข้อมูลเกษตรกร 100 ตัวอย่าง เพื่อนำไปวิเคราะห์ตามหลักเศรษฐมิติ โดยใช้แบบจำลองโลจิต (Logit Model) มีตัวแปรที่ใช้ศึกษาทั้งหมด 19 ตัวแปร ผลการศึกษาพบว่า ความพร้อมด้านปัจจัยแวดล้อมทางกายภาพหรือทรัพยากรธรรมชาติทางการเกษตรของชุมชน อาชีพการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของราษฎรในชุมชน สถาบัน / องค์การ / กลุ่ม / ผู้นำ / บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในชุมชน องค์ความรู้ของชุมชน เช่น การเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการบริหารกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี และคตินิยมแบบดั้งเดิม เรียบง่าย ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญที่ทำให้เกิดการยอมรับปรับเปลี่ยนเข้าสู่แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งปัญหาและความต้องการของชุมชนและเกษตรกร อันเกิดจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว การใช้ปุ๋ย ยา สารเคมี ทำให้เกิดปัญหานี้สิน ผลผลิตลดลง ราคาผลผลิตตกต่ำ เกิดความต้องการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เป็นแรงขับที่สำคัญทำให้ต้องการหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า

ในประเด็นของโอกาสที่เกษตรกรจะยอมรับเข้าสู่แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ขึ้นอยู่กับปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ ความพร้อมของครัวเรือน ทางด้านแรงงาน เงินทุน ปัจจัยแวดล้อมทางกายภาพ ขนาดของพื้นที่เกษตร ความเป็นเจ้าของที่ดิน และอายุกับเพศของเกษตรกรโดยอายุน้อย เพศหญิงมีโอกาสยอมรับง่ายกว่า

แนวทางดำเนินการส่งเสริม ขยายผล มีกรอบแนวคิด และวิธีการโดยนำจุดที่ได้เปรียบของชุมชน โอกาสและช่องทางที่มีอยู่ของชุมชน ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับ มาปรับใช้ผสมผสานเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน พร้อมกับปรับแก้จุดอ่อนหรือปัญหาของชุมชนซึ่งเป็นอุปสรรคกีดขวางการพัฒนา ส่งเสริมให้เกิดการสนับสนุนเกื้อหนุนกันระหว่างจุดที่ได้เปรียบกับจุดอ่อน เป็นการปรับจุดอ่อนให้เป็นแรงเสริม

2.5) กรมส่งเสริมสหกรณ์

- โครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในสถาบันสหกรณ์ ดำเนินการในปี 2544 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของเกษตรกร ด้วยการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร ผ่านสถาบันสหกรณ์ โดยมีการดำเนินงานในกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ การจัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมสหกรณ์ และสมาชิกสหกรณ์ในการทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์วิธีการเกษตรอินทรีย์แก่สมาชิกสหกรณ์ ตลอดจนการพัฒนาการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ในระบบสหกรณ์

3) สถาบันการศึกษา และหน่วยสนับสนุนงานวิจัย

3.1) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

* งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.ภาค) เน้นสนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัย ซึ่งโจทย์มาจากชาวบ้านร่วมกันคิด ทั้งนี้มีการสนับสนุนการวิจัยตามที่ได้เสนอไปแล้ว

* โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม สกว. ที่มีบทบาทในการประสานให้เกิดเวทีภาคีความร่วมมือเพื่อการวิจัยและพัฒนาในประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืนด้วย

* ฝ่ายเกษตร (ฝ่าย 2) สกว. สนับสนุนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ เพื่อเพิ่มธาตุอาหารพืช, การศึกษาผลการดำเนินงานจากกลุ่มสมาชิกโครงการผักอนามัยปลอดสารพิษ และการศึกษาความเป็นไปได้ของร้านจำหน่ายผักและระบบการตลาดปลอดภัยจากสารพิษเพื่อพัฒนาไปสู่การส่งเสริมด้านการผลิต การตลาด และการจำหน่าย เป็นต้น รวมทั้งการสนับสนุนชุดโครงการนโยบายเกษตร ที่เป็นความร่วมมือในการสนับสนุนโครงการวิจัยระหว่างฝ่ายเกษตรและฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ (ฝ่าย 1) ของ สกว. โดยเน้นการสร้างองค์ความรู้พื้นฐาน เพื่อนำไปสู่

กระบวนการกำหนดโจทย์เชิงนโยบาย ได้แก่ ชุดโครงการวิจัยฐานคิดเพื่อพัฒนาภาคเกษตร เช่น โครงการการศึกษาเชิงวิพากษ์ : สถานภาพและทิศทางของการศึกษาเกษตรในประเทศไทย, จากปฏิวัติเขียวสู่พันธู์วิศวกรรม ประโยชน์และผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมไทย, มายาคติและช่องว่างทางความรู้ของการศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและผลกระทบที่มีต่อการพัฒนาการเกษตรและชนบทไทย

- 3.2) โครงการวิจัยการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นการศึกษาเกษตรกรรมศึกษาจำนวน 10 ราย ในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และพะเยา ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การทำการเกษตรแบบยั่งยืนก่อให้เกิดรายได้และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าการทำการเกษตรกระแสหลัก รวมทั้งเกิดประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม และพบว่าพื้นที่ภาคเหนือมีศักยภาพในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ทั้งที่ราบ ที่ดอน และที่สูง นอกจากนี้กระบวนการกลุ่มและเครือข่ายก็มีศักยภาพในการสนับสนุนการขยายผลของเกษตรยั่งยืน เนื่องจากมีประสบการณ์ในการทำงานที่หลากหลายในระดับเครือข่าย ที่สามารถประสานเชื่อมโยงกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ ตลอดจนมีศักยภาพในวิธีการตลาดสินค้าเกษตรยั่งยืน โดยเฉพาะเมื่อเชื่อมโยงกับศักยภาพทางการท่องเที่ยว (โครงการวิจัยการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2544 ก)
- 3.3) ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นหน่วยงานสำคัญในการวิจัยด้านการเกษตร โดยมีโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนทุนจาก สกว.ภาค จำนวน 2 โครงการ ได้แก่ การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตข้าวในพื้นที่ราบลุ่มเชียงใหม่โดยใช้โซนออฟริกัน และระบบการผลิตผักแบบไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของศูนย์ฯ อีกหลายโครงการ ดังรายละเอียดใน website ของศูนย์
- 3.4) สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) มีงานที่อาจกล่าวได้ว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน ได้แก่ โครงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อชนบท ที่ให้การสนับสนุนด้านทุนวิจัย พัฒนา การถ่ายทอดเทคโนโลยี ตลอดจนการจัดเวทีแลกเปลี่ยนและรวบรวมองค์ความรู้ / สังเคราะห์เทคโนโลยีในเรื่องเศรษฐกิจชุมชน เกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรและวิสาหกิจชุมชน โดยดำเนินงานผ่านสถาบันการศึกษาในภูมิภาค เช่น การศึกษาระบบการจัดตั้งหน่วยควบคุมมาตรฐานและคุณภาพผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, การพัฒนาศักยภาพการผลิตและการแปรรูปสัตว์น้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ โดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี,

การพัฒนาชุดงานวิจัยน้ำหมักชีวภาพ หัวน้ำผลไม้เข้มข้นที่สกัดด้วยวิธีธรรมชาติและผลต่อการบริโภค เป็นต้น นอกจากนี้มีการผลิตสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับความรู้พื้นฐานการผลิตด้านการผลิตพื้นบ้านอีสาน ได้แก่ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าว การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำจืด เทคโนโลยีการแปรรูปพื้นบ้านอื่น ๆ การผลิตไวน์ระดับชุมชน งานหัตถกรรม และสมุนไพร

- 3.5) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ได้ให้การสนับสนุนดำเนินโครงการวิจัยด้านสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร อาทิ การพัฒนาสุขภาพประชาชนไทยโดย “การส่งเสริมการผลิตและการบริโภคอาหารสุขภาพ : ระบบและกระบวนการผลิตผักปลอดสารพิษในจังหวัดเชียงใหม่” หรือ “โครงการการพัฒนาแนวทางวิธีประเมินผลกระทบทางสุขภาพ กรณีศึกษาการทำเกษตรแบบทำสัญญาของเกษตรกรกับบริษัทเอกชน (Contact Farming)” เป็นต้น ซึ่งการเชื่อมโยงประเด็นเรื่องสุขภาพกับการเกษตรนั้น ได้รับความสำคัญมากขึ้นเมื่อมองในระบบสุขภาพองค์รวม รวมทั้งประเด็นเรื่อง “จิตวิญญาณการเกษตร” ด้วย ซึ่งในเวทีประชุมวิชาการหนึ่ง ทศวรรษสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ครั้งที่ผ่านมาก็มีการนำเสนอในประเด็นดังกล่าวและต่อยอดอีกครั้งในการเสวนาเนื่องในวาระครบรอบ 80 ปี ศ.ระพี สาคริก เรื่อง “จิตวิญญาณการเกษตรในศตวรรษที่ 21”

- 3.6) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ให้การสนับสนุนชุดโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและการตลาดผักสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ในภูมิภาคต่าง ๆ อาทิ การจัดทำข้อมูลสารสนเทศระบบการผลิตพืชอินทรีย์ในระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต , การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อควบคุมแมลงศัตรูพืชเพื่อเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ การวิจัยและพัฒนาวิธีการผลิตสารหมักชีวภาพเพื่อการปรับใช้ในระบบเกษตรอินทรีย์และผลกระทบต่อจุลินทรีย์ดิน เป็นต้น

- 3.7) นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอีกหลายส่วนที่ดำเนินกิจกรรม / โครงการเกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรมยั่งยืน อาทิ

* “โครงการพัฒนาชนบทเชิงบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง”

มหาวิทยาลัยขอนแก่น ดำเนินงานภายใต้แนวทางการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการ (จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง) และชุมชน เพื่อร่วมกันพัฒนาชนบทด้วยกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ จังหวัดขอนแก่น โดยเริ่มมาตั้งแต่ปี 2544 ซึ่งส่วนหนึ่งมีการดำเนินกิจกรรม “โครงการเกษตรปลอดภัยจากสารพิษ” ทั้งนี้ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เกษตรกรลด ละ เลิก ใช้สารเคมี อันจะก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมหันมาใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมร่วมกับการจัดการที่ดีเพื่อให้ได้ผลผลิตที่

ปลอดภัย และเน้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นใจในศักยภาพของตนเองในการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิต

* วิทยาลัยเกษตรกรรมและเทคโนโลยี ต่าง ๆ มักมีการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน ซึ่งจะมีการฝึกอบรมและบริการวิชาชีพให้กับเกษตรกร โดยจะมีการสอดแทรกเรื่องเกษตรยั่งยืนเข้าไปบ้าง นอกนั้นดำเนินกิจกรรมในลักษณะการจัดทำแปลงสาธิต โครงการส่งเสริมและเผยแพร่หลักการทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ การส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรแบบผสมผสาน ที่มีแนวทางการใช้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยชีวภาพทดแทนปุ๋ยเคมี และการปลูกพืชหลากหลายชนิดเป็นต้น

* กรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) กระทรวงศึกษาธิการ มีศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรในพื้นที่ต่าง ๆ เป็นกลไกในการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพเกษตรกรกรม ในลักษณะ “ศูนย์ศึกษาและพัฒนาอาชีพเกษตรธรรมชาติ” โดยเฉพาะการผลิตผักปลอดสารพิษ มีการดำเนินกิจกรรมฝึกอบรมการทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ และสารไล่แมลงชีวภาพ เป็นต้น จึงถือเป็นหน่วยทางสังคมอีกหน่วยหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการขยายการทำเกษตรธรรมชาติมากขึ้น

4) หน่วยงานอื่น ๆ

นอกเหนือจากการดำเนินงานของหน่วยงานหลัก ๆ ภายใต้อำนาจกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แล้ว อาจกล่าวได้ว่า มีการดำเนินงานในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอีกหลายส่วน ซึ่งอยู่ในวิถีสานของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน อาทิ

4.1) สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร (สยอ.) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในราวปลายปี 2544 ทำหน้าที่รวบรวมผู้คนที่สนใจศึกษาเรียนรู้ เกี่ยวข้องปฏิบัติการและเคลื่อนไหวเกี่ยวกับอาหารหรือระบบอาหารทุก ๆ ส่วน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล องค์ความรู้ ประสบการณ์ ความเคลื่อนไหว ที่เกี่ยวเนื่องด้วยอาหาร และร่วมกันพัฒนาไปสู่การกำหนดหรือการปรับตัวในเชิงยุทธศาสตร์ของชาติเรื่องอาหาร ตลอดจนการติดตามการนำยุทธศาสตร์ไปปรับเปลี่ยนเป็นแผนงานและการปฏิบัติการต่าง ๆ (สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร, 2545)

ทั้งนี้ในช่วงปี 2545 ที่ผ่านมา สยอ. ได้สนับสนุนให้มีการประมวลสังเคราะห์สถานการณ์ระบบอาหารและการจัดเวทีพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหารในทั้ง 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ รวมทั้งเวทีตามประเด็นเนื้อหา ได้แก่ เวทีภาคการผลิต เวทีภาคการแปรรูปและการถนอมอาหาร เวทีภาคการกระจายและการตลาด เวทีภาคผู้บริโภค ตลอดจนเวทีระดับนโยบาย ปัจจุบันอยู่ในระหว่างการพัฒนาชุดโครงการในการดำเนินงานระยะที่สอง เพื่อดำเนินกิจกรรมในการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหารตามโจทย์ที่ได้จากการสังเคราะห์ในการ

ทำงานระยะที่ 1 ทั้งในด้านการพัฒนาองค์ความรู้ การขับเคลื่อนทางสังคม และกระบวนการผลักดันทางนโยบายไปพร้อมกัน

4.2) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้ดำเนินงานตามโครงการพักชำระหนี้ เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระการชำระหนี้สินของเกษตรกร และเป็นโอกาสให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการได้ฟื้นฟูการประกอบอาชีพของตนเอง ดังนั้นจึงได้ร่วมมือ กับสถาบันเพื่อพัฒนาการเกษตรและชนบท จำเนียร สารนาค (สจส.) และเครือข่ายกิจกรรมไร่สารพิษแห่งประเทศไทย (คกร.) จัดการฟื้นฟูการประกอบอาชีพเกษตรกรภายใต้ “โครงการพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตเกษตรกร” ขึ้น ทั้งนี้เพื่อปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต วิถีคิดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภายใต้ยุทธศาสตร์พอเพียง สามารถฟื้นฟูอาชีพของตนเองให้ดีขึ้น โดยการทำกิจกรรมไร่สารพิษ และสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ลดการพึ่งตนเองของเกษตรกร (วิสาหกิจชุมชน)

5) องค์การพัฒนาเอกชน

5.1) เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เป็นการรวมตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้ทำงานพัฒนาในเรื่องนี้อย่างยาวนาน โดยทำงานทั้งงานพัฒนาและงานผลักดันในเชิงนโยบายเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน โดยหนุนเสริมให้ชาวบ้านหันไปสู่ระบบการผลิตที่เน้นการพึ่งตนเอง เป็นระบบการผลิตที่เอื้อต่อตนเอง – ครอบครัว ชุมชน สังคม และธรรมชาติ เกษตรกรส่วนหนึ่งได้ปรับเปลี่ยนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวไปสู่การปลูกพืชที่หลากหลาย จนมีผลผลิตที่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน และเหลือไว้แจกจ่ายกับคนในชุมชน รวมทั้งชาวบ้านมีการเรียนรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตและมีการร่วมกันสร้างตลาดขึ้นมา อย่างที่เรียกว่า “ตลาดทางเลือก” เช่นกรณีของภาคเหนือที่ริเริ่มทำตลาดเป็นศูนย์รวมของสินค้าเกษตรปลอดสารของสมาชิกในชื่อ “ตลาดอิมมูน” เป็นต้น

เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกมีหลายระดับ ทั้งระดับประเทศ ระดับภาค และระดับจังหวัด ซึ่งแต่ละระดับให้น้ำหนักกับบทบาทที่แตกต่างกันออกไป งานที่เหมือนกันทุกระดับคืองานสื่อสารสาธารณะ ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญ ทั้งเพื่อเป็นการผลักดันเชิงนโยบายประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล และระดับสังคมเพื่อให้เห็นผลกระทบของเกษตรสมัยใหม่ และเข้าใจแนวคิดหลักการเกษตรกรรมยั่งยืนในฐานะระบบเกษตรที่เป็นทางออกของปัญหาซ้ำซากของเกษตรกรไทยและผู้บริโภค วิธีการสื่อสารมีทั้งการจัดงานสมัชชาประจำปี เวทีเครือข่าย การจัดทำเอกสาร และสื่ออื่น ๆ ตามความเหมาะสม โดยงานเชิงบูรณาการกับภาคีพันธมิตรเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยังได้เคลื่อนไหวร่วมกับสมาชิกร่วมกัน เพื่อผลักดันให้เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นนโยบายรัฐ เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารและการพึ่งพาตนเอง ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และประเทศ ทั้งนี้โดยได้ผลักดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาค่าใช้จ่ายที่เกษตรกรในหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน โดยเฉพาะเรื่องฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ความ

หลากหลายทางชีวภาพ เนื่องจากที่ผ่านมา พบว่านโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนที่รัฐบาลประกาศเป็นแนวทางหลักในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและระบบการผลิตเพื่อพัฒนาไปสู่ความมั่นคงยั่งยืนของสถาบันเกษตรกรรายย่อย ชุมชนและสังคมในแผน ฯ 8 (โดยกำหนดให้มีพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนร้อยละ 20 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั้งประเทศ หรือประมาณ 25 ล้านไร่) ไปไม่ถึงไหน เพราะการดำเนินงานหลายส่วนไม่สอดคล้องและขาดมาตรการสนับสนุนให้เกิดผลในทางปฏิบัติ จึงได้เรียกร้องให้มีการทบทวนแผนการทำงานของกระทรวงเกษตร ฯ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งได้เสนอ “โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย” เพื่อสร้างรูปแบบของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของประเทศต่อไป ซึ่งต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบให้ดำเนินโครงการดังกล่าวในปีงบประมาณ 2544 – 2546 รวมระยะเวลา 3 ปี ภายในวงเงิน 633 ล้านบาท เมื่อวันที่ 16 พ.ค. 2543 ในพื้นที่ 19 ภูมินิเวศน์ ทั้ง 4 ภาค

5.2) องค์การเฉพาะเพื่อสนับสนุนงานเกษตรกรรมยั่งยืน

5.2.1) สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ หรือ มกท.

มีบทบาทในการจัดทำระบบการรับรองและตรวจสอบสินค้าเกษตรอินทรีย์ สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยร่วมมือของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ หน่วยงานรัฐ องค์กรผู้บริโภค และเครือข่ายร้านค้าสีเขียว และได้ยกร่าง “มาตรฐานเกษตรทางเลือก” ขึ้น ซึ่งปัจจุบันได้ปรับปรุงเป็น “มาตรฐานเกษตรอินทรีย์” เพื่อให้บริการตรวจสอบและให้การรับรองแก่ฟาร์มเกษตรอินทรีย์ กิจกรรมแปรรูปผลผลิตจากเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนถึงร้านค้าสีเขียวที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ ที่ปฏิบัติตามเกณฑ์ “มาตรฐานเกษตรอินทรีย์” ของ มกท. โดยสนับสนุนให้มีการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นระบบการเกษตรที่ปลอดจากการใช้สารพิษทางการเกษตรและการใช้ปุ๋ยเคมี และเป็นระบบที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม ให้เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย และทำให้ผู้บริโภคมั่นใจว่า ได้บริโภคผลผลิตที่มาจากปลูกและแปรรูปอินทรีย์อย่างแท้จริง

5.2.2) ชมรมเกษตรธรรมชาติแห่งประเทศไทย

ก่อตั้งขึ้นเมื่อช่วงต้นปี พ.ศ. 2540 โดยเป็นการรวมตัวกันของนักวิชาการ เกษตรกร ผู้ผลิต และผู้บริโภค โดยได้รับสนับสนุนจาก กองพัฒนาการบริหารการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตร ฯ มีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมเผยแพร่วิธีการทำการเกษตรธรรมชาติด้วยเทคนิคจุลินทรีย์ท้องถิ่น ให้แก่เกษตรกร และผู้สนใจ เพื่อให้เกษตรธรรมชาติเป็นทางเลือกใหม่อีกทางหนึ่งของเกษตรกรไทย รวมทั้งใช้ประโยชน์ในเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนเป็นการส่งเสริมให้มีการผลิต จำหน่าย และบริโภคพืชผักไร้สารพิษให้แพร่หลาย ซึ่งการทำการเกษตรธรรมชาติด้วยเทคนิคจุลินทรีย์นั้น เป็นการทำการเกษตรอินทรีย์อีกแนวทางหนึ่ง ที่ไม่ใช้สารเคมี เน้นการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ในการปรับปรุงบำรุงดิน และใช้เทคนิคจุลินทรีย์ที่ผลิตได้เองในไร่นาสวน ในการผลิตน้ำหมักชีวภาพและปุ๋ยหมักชีวภาพ

ใช้ในการปรับปรุงบำรุงดินและใช้เป็นฮอร์โมนเพิ่มผลผลิต โดยใช้เศษวัสดุเหลือใช้ไถนา สวน และเศษอาหารจากบ้านเรือนมาหมักด้วยน้ำคาล ซึ่งเป็นวิธีการที่ปรับปรุงยุคมาจากวิถีของประเทศเกาหลี

5.2.3) ชมรมเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย

ได้ก่อตั้งขึ้นในปี 2544 โดยความร่วมมือของเกษตรกร นักวิชาการ และนักธุรกิจการเกษตรที่ประกอบการทางเกษตรอินทรีย์ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการร่วมมือและประสานงานระหว่างผู้ผลิต ผู้บริโภค องค์กรของรัฐ เอกชน และองค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์ทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์เพื่อเผยแพร่สมาชิกและผู้สนใจทั่วไปตลอดจนการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการวิจัยและพัฒนา งานด้านเกษตรอินทรีย์ การรณรงค์ผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ได้มาตรฐาน และมีการตรวจสอบรับรองคุณภาพที่ถูกต้อง

5.2.4) กลุ่ม องค์กรอื่น ๆ

ได้ก่อรูปขึ้นมาเพื่อดำเนินงานในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนโดยตรง ได้แก่ สมาคมเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ชมรมผู้บริโภคเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย, มูลนิธิสายใยแผ่นดิน และชมรมผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดต่าง ๆ ที่ก่อตัวขึ้นมา เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี เชียงใหม่ เป็นต้น ขณะที่ยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนหน่วยอื่น ๆ ทำงานเคลื่อนไหวในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การรณรงค์เรื่องจีเอ็มโอ ของกรีนพีซเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โครงการวิทยาลัยข้าวไทย โดยความร่วมมือของมูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ร่วมกับสมาคมระดับฐานราก และประเด็นเรื่อง “เกษตรกรรมยั่งยืน” ก็เป็นส่วนหนึ่งของประเด็นการเคลื่อนไหวทางสังคมในการชวาทกรรม “ชุมชนเข้มแข็ง” นั้น หลายพื้นที่กลายเป็น “ศูนย์การเรียนรู้” เกษตรธรรมชาติ เกษตรกรรมทางเลือก หรือในชื่ออื่น ๆ รวมทั้งในช่วงหลังของโครงการ SIF ได้มีการผลิตเอกสารเผยแพร่ เพื่อนำเสนอรูปแบบ บทเรียนของกลุ่ม ชุมชนต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมภายใต้แนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง ทนทางสังคม แม้ไม่ได้นำเสนอในประเด็นเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนโดยตรง แต่ก็เป็นการสื่อให้เห็นภาพวิถีของชุมชนเข้มแข็ง บนฐานของเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งหลายกลุ่ม ชุมชน ได้ใช้เครื่องมือบางอย่างในมิติของเกษตรกรรมยั่งยืน มาช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่ม โดยมีจุดตั้งต้นจากการพัฒนาอาชีพการเกษตร อาทิ กรณีการรณรงค์ใช้ปุ๋ยจุลินทรีย์ของกลุ่มสัจจะสหกรณ์ จ.ตราด และใน จ. จันทบุรี สระแก้ว ระยอง ของภาคตะวันออก กรณีศูนย์การเรียนรู้เกษตรธรรมชาติต่าง ๆ ในภาคเหนือตอนล่าง เป็นต้น

6) องค์การภาคประชาชน

6.1) โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย

โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการผลักดันของเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกร่วมกับสมาชิกรายอื่น โดยการนำเสนอต่อรัฐบาลในการสนับสนุนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากที่ผ่านมาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ซึ่งเป็นแผนที่เกิดจากระดมความคิดเห็นของประชาชนอย่างกว้างขวาง ได้ระบุชัดเจนถึงการสนับสนุนและการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยกำหนดให้มีพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนร้อยละ 20 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั้งประเทศ หรือเป็นพื้นที่ทำการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน 25 ล้านไร่ การเสนอโครงการนำร่องฯ จึงถือเป็นการพยายามผลักดันเพื่อให้นโยบายสามารถลงสู่การปฏิบัติได้ ทั้งนี้ คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบให้ดำเนินการเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2543 มีระยะเวลา 3 ปี (2544 – 2546) ภายใต้วงเงินงบประมาณ 633 ล้านบาท โดยมีมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) เป็นองค์กรรับผิดชอบในการบริหารจัดการโครงการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ ในการสร้างแบบอย่างการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อความมั่นคงทางอาหารให้ครัวเรือน ชุมชน ตลอดจนความยั่งยืนของระบบนิเวศและความเข้มแข็งขององค์กรเกษตรกร

เกษตรยั่งยืนภาคเหนือในโครงการนำร่องฯ มีการดำเนินงานใน 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภูมิภาคสุโขทัย (พะเยา) ภูมิภาคเชียงใหม่ – ลำพูน ภูมิภาคตาก และภูมิภาคน่าน ทั้งนี้ในส่วนองงานวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของภูมิภาคสุโขทัย ได้แก่ การทดลองปลูกข้าวปลอดสาร การปรับปรุงและรวบรวมพันธุ์พืชพื้นบ้าน การทดลองปลูกอินทรีย์โดยไม่ใช้สารเคมี การแปรรูปผลไม้ หนี่สิน เป็นต้น ส่วนงานวิจัยของ ภูมิภาคเชียงใหม่ – ลำพูน ได้แก่ การพัฒนาสูตรเค้กข้าวและข้าวขาว การศึกษาทดลองผลิตอาหารวัวปลอดสาร การอบรมถึงลิสง สถานการณ์การใช้สารกำจัดศัตรูพืชทางการเกษตร หนี่สินเกษตรกร การผลิตอาหารโคขุน เป็นต้น ภูมิภาคตาก มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ ไร่หมุนเวียน ผลกระทบจากโครงการภายนอกต่อชุมชนบนพื้นที่สูงและแบบแผนการจัดการทรัพยากร พลวัตภูมิปัญญาในการจัดการพันธุ์กรรมพื้นบ้านในแปลงเกษตรในพื้นที่ต่าง ๆ ของเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (ตาก) และภูมิภาคน่าน มีประเด็นวิจัยเกี่ยวกับ กระบวนการผลิตและบริโภคผักปลอดสารพิษ ผลกระทบการใช้สารเคมี หนี่สินเกษตรกร พันธุ์กรรมพื้นบ้าน รูปแบบเกษตรที่เหมาะสมและทางรอดของชุมชน (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 จำนวนโครงการวิจัยในโครงการนำร่องเกษตรกรรมยั่งยืนฯ ปี 2544-47

ประเด็นวิจัย	รวม เหนือ	ชม. - ลำพูน	น่าน	พะเยา	คณ.	อีสาน	กลาง	ใต้	รวม ทั้งหมด
1. การปรับปรุงบำรุงดิน	2	-	1	1	-	11	2	7	22
2. ผลกระทบจากสารเคมี เกษตรและการใช้สมุนไพร ทดแทนสารเคมี	3	1	1	1	-	5	1	3	12
3. พันธุกรรมพื้นบ้าน	2	-	1	1	-	10	3	4	19
4. เกษตรกรรมยั่งยืน ที่เหมาะสม	2	1	1	-	-	9	-	3	14
5. การเลี้ยงสัตว์ในระบบ เกษตรกรรมยั่งยืน	2	1	1	-	-	3	-	3	8
6. การแปรรูปผลผลิต เกษตรยั่งยืนและการตลาด/ ธุรกิจชุมชน	5	4	-	1	-	7	1	3	16
7. กระบวนการเข้าสู่ เกษตรกรรมยั่งยืน	-	-	-	-	-	4	-	-	4
8. หนี้สินเกษตร/ หนี้สิน ในระบบเกษตรยั่งยืน	3	1	1	1	-	5	2	1	11
9. การบริหารจัดการและ พัฒนาเกษตรยั่งยืน โดยองค์กรชุมชน	3	1	1	1	-	5	-	2	10
10. เกษตรกรรมยั่งยืนกับ การจัดการทรัพยากรธรรม ชาติ และสิ่งแวดล้อม**	3	-	-	1	2	3	-	14	22
รวม	25	9	7	7	2	62	9	40	136

** ประเด็นวิจัยนี้ มีอีก 1 โครงการที่ทำทุกภูมิภาค

ที่มา : สรุปจาก “สานสรรค์ความรู้สู่เกษตรยั่งยืน ทำเนียบงานวิจัยในโครงการนำร่องเพื่อพัฒนา
เกษตรกรรมยั่งยืนฯ ปีงบประมาณ 2544-45”

6.2) สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

ก่อตั้งขึ้นจากฐานงานของโครงการพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตผู้บริโภคภาคเหนือตอนบน ตั้งอยู่ที่
อำเภอสันทราย จ.เชียงใหม่ โดยได้รับการสนับสนุนการก่อสร้างจากสถานทูตญี่ปุ่น เป็นที่ตั้งขององค์กร
ด้านเกษตรยั่งยืน เช่น โครงการนาร่องเพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนฯ สำนักมาตรฐานเกษตรอินทรีย์
โครงการพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตผู้บริโภคภาคเหนือตอนบน ฯลฯ และยังเป็นสถานที่ฝึกอบรมเกษตรกร
และผู้เกี่ยวข้องในเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคเหนืออีกด้วย

ส่วนที่ 3

ผลการสังเคราะห์ระดับจังหวัดแม่ฮ่องสอน

3.1 ประเมินสถานการณ์ ปัญหา และศักยภาพในการดำเนินงานที่ผ่านมา

3.1.1 ประเมินภาพรวมของการเกษตรในพื้นที่

ความสำคัญและสภาพปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร

การผลิตสาขาการเกษตรของจังหวัดแม่ฮ่องสอนจะมีความสำคัญอันดับที่ 1 เมื่อเทียบกับส่วนแบ่งในผลิตภัณฑ์มวลรวม (GPP) ของสาขาอื่น ๆ แต่เมื่อคิดเป็นตัวเงินจะไม่สูงนัก ในปี 2539 มูลค่า GPP ของสาขานี้มีเพียง 1,214 ล้านบาท และมีอัตราเพิ่ม 3.5 ซึ่งต่ำสุดเช่นกัน แสดงว่าพื้นที่การเกษตรของจังหวัดยังมีการขยายตัวน้อยมาก

การใช้พื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปี 2544 มีพื้นที่ทั้งหมด 7,925,787 ไร่ เป็นพื้นที่ถือครองทางการเกษตรจำนวน 249,025 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 3.15 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยแยกเป็นที่นา ร้อยละ 1.73 ที่พืชไร่ ร้อยละ 0.74 ของพื้นที่ทั้งหมด ที่สำหรับไม้ยืนต้น ร้อยละ 0.34 ที่สำหรับไม้ผล ร้อยละ 0.19 และพื้นที่การเกษตรอื่น ๆ (เช่น ไม้ดอก พืชผัก ปศุสัตว์และประมง) ร้อยละ 0.15 มีครัวเรือนเกษตรกร ปี 2544 จำนวน 35,534 ครัวเรือน และมีพื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย 7 ไร่ / ครัวเรือน ด้วยเหตุนี้สินค้าเกษตรหลาย ๆ ชนิดจึงไม่เพียงพอที่จะใช้บริโภคภายในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะข้าวซึ่งต้องสั่งซื้อมาจากจังหวัดอื่น

ลักษณะของการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตร พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน คือ จำนวนประมาณร้อยละ 42.04 ของพื้นที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด เกษตรกรที่มีพื้นที่การเกษตรเป็นของตนเอง และมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินมีอยู่เพียงร้อยละ 54.80 ของพื้นที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด และเช่าผู้อื่นทำการเกษตร มีจำนวนร้อยละ 3.16

การจำแนกชั้นความเหมาะสมหรือสมรรถนะของที่ดิน พบว่า ที่ดินส่วนใหญ่ร้อยละ 93.88 ของพื้นที่จังหวัด ซึ่งเป็นพื้นที่ลาดชันเชิงชันมีความเหมาะสมที่จะใช้เป็นพื้นที่ป่าไม้ ส่วนที่ดินที่ใช้ทำการเกษตรได้ มีที่ดินที่เหมาะสมต่อการทำไร่ร้อยละ 0.83 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด พื้นที่เหมาะสมต่อการทำไร่ ร้อยละ 0.94 ไม้ผล ร้อยละ 1.15 และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 2.42 ของพื้นที่จังหวัด

แหล่งน้ำชลประทาน ประกอบด้วย แหล่งน้ำตามโครงการขนาดใหญ่ และขนาดกลาง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนและโครงการขนาดเล็ก ที่สร้างเสร็จแล้วถึงสิ้นปีงบประมาณ 2542 รวม 220 โครงการ สามารถเก็บกักน้ำได้ 11.688 ล้านลูกบาศก์เมตร และมีพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการ 103,870 ไร่ หรือร้อยละ 41.83 ของพื้นที่ถือครองทางการเกษตร

ปริมาณน้ำฝน จากข้อมูลของสถานีอุตุนิยมวิทยาแม่ฮ่องสอน ระหว่างปี 2535 - 2544 จะอยู่ในช่วง 934.20 มม. ถึง 1,617.60 มม. ฝนตกมากที่สุดในปี 2543 วัดได้ถึง 1,617.60 มม. จำนวนวันฝนตก 146 วัน ส่วนฝนตกน้อยที่สุดในปี 2541 วัดได้ 934.20 มม. จำนวนวันฝนตก 110 วัน

มีประชากรน้อยที่สุดในภาคเหนือ ณ เดือนมีนาคม 2545 มีประชากรทั้งสิ้น 237,660 คน ประชากรแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ราบซึ่งส่วนใหญ่เป็น คนไทยเชื้อสายไทยใหญ่หรือคนไต และกลุ่มชาวไทยภูเขา ซึ่งส่วนใหญ่ทำมาหากินอยู่บนที่สูง โดยประชากรทั้ง 2 กลุ่มนี้ มีจำนวนพอ ๆ กัน ทำมาหากินอยู่ทุกอำเภอ ประกอบด้วย 5 เผ่า คือ กะเหรี่ยง มูเซอ ลีซอ กัวะ และแม้ว หรือม้ง โดยเผ่ากะเหรี่ยงมีมากที่สุด (ร้อยละ 79.3)

ระบบการผลิต

เกษตรพื้นที่ราบและที่ดอน

การทำเกษตรของเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ราบเชิงเขา ส่วนใหญ่เป็นการผลิตในเชิงพาณิชย์ เพื่อขายโดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจหลัก ๆ เช่น กระเทียม ถั่วเหลือง กะหล่ำปลี เป็นต้น ประกอบกับนโยบายการส่งเสริมโดยภาครัฐ ที่มุ่งส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น

จากการมุ่งผลิตเพื่อขายของเกษตรกร ทำให้ต้องมีการพึ่งพาภายนอกมากขึ้น ทั้งในด้านวัสดุอุปกรณ์ เทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น ยานพาหนะ ยากำจัดวัชพืช ปุ๋ยเคมี และฮอร์โมน รวมถึงการนำพันธุ์พืชใหม่ ๆ มาทดแทนพันธุ์พืชพื้นเมือง เพื่อสนองความต้องการของตลาด

ในปี 2546 มีการเข้ามาของ

บริษัทเอกชน เพื่อส่งเสริมระบบการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน “Contract Farm” เป็นการปลูกมะเขือม่วง ที่มีเกษตรกรสนใจเข้าร่วมจากทุกอำเภอ

ระบบการเกษตร

จะเริ่มด้วยการปลูกข้าวในปี ตามด้วย

กระเทียม หรือถั่วเหลือง และพืชผัก ส่วนพืชไร่ อื่น ๆ หลังจากนั้นมีการปลูกน้อย ในปี 2542 - 2544 มีเกษตรกร จำนวน 92 ราย ทำฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่มีการขุดสระน้ำในไร่นา การเลี้ยงปลา และไม้ผล

สภาพ
การ
เกษตร
รอบ
เมือง
แม่ฮ่อง
สอน

บางส่วน เข้ามาในระบบ ทำให้เกิดความหลากหลายในพันธุกรรม ที่สามารถเป็นฐานการผลิตที่ดีที่จะสามารถพัฒนาสู่ระบบการเกษตรแบบยั่งยืนมากขึ้น

เกษตรที่สูง

พื้นที่สูง นั้นมีชาวเขา เก่าหัด ๆ อยู่ 5 เผ่า และกะเหรี่ยงเป็นเผ่าที่มีมากที่สุด (ร้อยละ 79.3) จึงมีผลทำให้ มีระบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์อยู่มาก รูปแบบสำคัญ คือ “ไร่หมุนเวียน” ซึ่งถือว่าเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบหนึ่งที่ยังดำเนินอยู่กับวิถีชีวิต ความเชื่อ และระบบการผลิตแบบพอเพียงของชนเผ่านี้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ ด.ห้วยปูลิง อ. เมือง ที่เป็นเผ่ากะเหรี่ยงทั้งตำบล ยังมีพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์

แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีระบบการผลิตเพื่อตลาด อยู่อีกหลายพื้นที่ เช่น ที่ ด.แม่เกาะ อ.แม่สะเรียง ด.แม่อุค อ.ขุนยวม เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ปลูกกะหล่ำปลี แครอท ผักกาดขาว มะเขือเทศ ฯลฯ เป็นการเพาะปลูกในที่เชิงเขาหรือบนคอกที่มีความลาดชันสูง ประกอบกับเกษตรกร ซึ่งได้แก่ชาวเขากลุ่มต่าง ๆ ไม่มีความรู้หรือมีความประณีตในการเพาะปลูก จึงมิได้มีมาตรการรักษาหน้าดิน ทำให้เกิดการชะล้างของหน้าดินและทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์

ระบบเกษตรที่สูงบ้านปางตอง

อย่างรวดเร็ว และทำให้ผลผลิตลดลง ด้วย เกษตรกรต้องใช้ปุ๋ยมากขึ้น รวมทั้งใช้สารปราบศัตรูพืชมากขึ้น เพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งทำให้ต้นทุนสูงขึ้น สำหรับการปลูกผักต่าง ๆ เกษตรกรก็ใช้ยาฆ่าแมลงกันมาก รวมถึงยาฆ่าหญ้า ยาคุมวัชพืช เพราะใช้ง่าย สะดวก อีกทั้งมีปัญหาด้านแรงงาน (หายาก ค่าจ้างแพง) ทำให้เป็นอันตรายแก่เกษตรกรเองและผู้บริโภค และทำให้เกิดมลภาวะต่อดินและน้ำ

การใช้สารเคมีทางการเกษตรและผลของการใช้สารเคมี

สถานการณ์ด้านการเกษตรในภาพรวมของจังหวัดแม่ฮ่องสอน จากการวิเคราะห์ปัญหาระบบผลิตเกษตรแผนใหม่ ซึ่งสรุปผลจากการประชุมกลุ่มย่อย เรื่อง “เกษตรยั่งยืน” ในเวทีจังหวัด ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2545 พบว่า เป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า ใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตและมีแนวโน้มเพิ่มปริมาณขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้แบบเข้มข้น เกิดการพึ่งพิง ใช้ปัจจัยจากภายนอกสูง ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงไปด้วย ผูกอยู่กับระบบสินเชื่อ ผลผลิตราคาตกต่ำหรือราคาผลผลิตไม่แน่นอนทำให้เกษตรกร มีหนี้สินมากขึ้น นำไปสู่วัฏจักรของความยากจน ผลผลิตปนเปื้อนสารพิษ ส่งผลกระทบต่อสุขภาพผู้ผลิตและผู้บริโภค

สภาพการใช้สารเคมีในการปลูกกะหล่ำปลี

นอกจากนี้ยังมีปัญหาอื่น ๆ อีก เช่น เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เน้นพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้พืชที่ปลูกไม่หลากหลาย พันธุ์พืชพื้นเมืองที่มีคุณภาพดีได้สูญหายไปมาก ปัญหาแรงงานไม่พอเพียง เครื่องมือเครื่องจักรทางการเกษตรไม่เพียงพอและปัญหานี้อับ (เอกสารประกอบการประชุมย่อย กลุ่มที่ 2 ทิศทางการขับเคลื่อนเกษตรกรรมแบบยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2545:5)

การทำการเกษตรที่ใช้สารเคมี ก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงตามมาอีกมากมาย จากการศึกษาวิจัยโครงการผลกระทบต่อการใช้สารเคมีทางการเกษตรและปัจจัยที่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนสู่การ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี ในพื้นที่บ้านเมืองปอนและบ้านป่ายาง ต.เมืองปอน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน ช่วงเดือนเมษายน -กันยายน 2544 ของนายไพศาล ญาติศรีและคณะ พบว่า

ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ ปัญหาเกี่ยวกับสารเคมีตกค้างในสิ่งแวดล้อมมิได้เกิดขึ้นเฉพาะพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีเท่านั้น แต่สามารถแพร่กระจายตกค้างในบริเวณกว้างได้ ซึ่งทำให้เกิดปัญหา คือ ดินเสื่อม ดินจะมีสภาพแข็ง พืชเจริญงอกงามได้ไม่ดี ส่งผลให้ผลผลิตต่อไร่ลดลง เกษตรกรจึงจำเป็นต้องเพิ่มปริมาณการใช้สารเคมีขึ้นเรื่อยๆ จึงยังทำให้สภาพดินเสื่อมลงเรื่อย ๆ จนเลวไปในที่สุด คือไม่สามารถปลูกพืชได้ เช่นกรณีตัวอย่างภาคกลาง, น้ำเสีย จากการร่วมกันสังเกตถึงสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในพื้นที่เป้าหมาย พบว่าสัตว์น้ำ พวกปลาจะเป็นโรคมามาก เช่น ปลาช่อน ปลาไหล ปลาบางชนิดได้สูญพันธุ์ สัตว์น้ำอื่น ๆ เช่น ปลากัด หอยและปู ตายจำนวนมาก , แมลงศัตรูพืช คือยามีความต้านทานต่อสารเคมี ทำให้จำนวนแมลงศัตรูพืชอื่น ๆ และโรคพืชสามารถต้านทานต่อสารเคมีชนิดต่าง ๆ ได้เพิ่มปริมาณมากขึ้น